

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

VƏFA SÜLEYMAN qızı BAĞIROVA

ALİ İXTİSAS MƏKTƏBLƏRİNDƏ KOMMUNİKASIYA-YÖNÜMLÜ
OXUNUN TƏDRİSİ
(ingilis dili materialları əsasında)

58.01.01 – Təlim və tərbiyənin nəzəriyyəsi və metodikası
(ingilis dilinin tədrisi metodikası)

Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş

DİSSERTASIYA

Elmi rəhbər: pedaqogika üzrə elmlər doktoru
Gülnar Cabbar qızı Hüseynzadə

Bakı – 2014

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	3
FƏSİL 1. İXTİSASI DİL OLAN ALİ MƏKTƏB TƏLƏBƏLƏRİNƏ İNGİLİS DİLİNDƏ OXU VƏRDİŞLƏRİNİN AŞILANMASININ ELMİ-NƏZƏRİ ƏSASLARI.....	10
1.1. İxtisası dil olan fakültələrdə oxu tədrisinin rolu və yeri	10
1.2. Dil fakültələrində təhsil alan azərbaycanlı tələbələrinə ixtisas dilində oxunun tədrisi zamanı meydana çıxan problem və çətinliklər.....	22
1.3. İngilis dili fakültəsində oxunun təlimində interaktivlik prinsipinin tətbiqi yolları. Leksik vahidlərin mənimsənilməsi yolları	29
1.4. Oxunun təlimi prosesində qrammatik strukturların mənimsə- nilməsi yolları	39
FƏSİL 2. İNGİLİS DİLİ FAKÜLTƏSİNDƏ OXU TƏLİMİNİN SƏ- MƏRƏLİ YOLLARI.....	57
2.1. İngilis dilində oxu təliminin əsas prinsipləri.....	57
2.2. İngilis dili fakültəsi tələbələrinə oxunun kommunikativ- yönlü təliminə yönəldilmiş çalışmalar sistemi.....	63
2.3. Eksperimental tədris və onun nəticələri.....	123
NƏTİCƏ.....	139
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT.....	141

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Azərbaycan dünya dövlətləri ilə hərtərəfli əlaqələrinin uğurla inkişaf etdiyi dövrdə, müasir dünyada aparıcı rola malik olan xarici dillərin, ilk növbədə, qlobal miqyasda əsas ünsiyyət dili kimi qəbul edilmiş ingilis dilinin öyrənilməsi problemi xüsusi əhəmiyyət kəsb etmiş olur. Bu gün Azərbaycanda, bütün sahələrdə olduğu kimi, təhsil sahəsində də ciddi islahatlar həyata keçirilir. Məlum olduğu kimi, Azərbaycan Təhsil sistemi Avropa Təhsil Sisteminə inteqrasiya edir. Lakin, həyata keçirilən mühüm islahatlara baxmayaraq, bir sıra problemlər hələ də öz həllini gözləyir. Bu problemlərdən ən vacibi qloballaşma dövründə günün tələblərinə cavab verən xarici dil müəllimlərinin hazırlanmasıdır.

Bu gün ölkəmizdə qlobal ünsiyyət dili olan ingilis dilinə mükəmməl şəkildə yiyələnmiş mütəxəssislərə böyük ehtiyac duyulur. Bununla əlaqədar olaraq, xarici dillərin, ilk növbədə ingilis dilinin təlimini günün tələblərinə uyğun şəkildə təşkil etməyə qadir olan, ixtisasına yüksək səviyyədə yiyələnmiş, professional müəllimlərin hazırlanması strateji əhəmiyyətə malik olan, gündəmdə olan ən vacib məsələlərdən birinə çevrilir. Qeyd etmək lazımdır ki, bu sahədə kəmiyyət baxımdan heç bir ciddi problemlərin olmadığı halda, keyfiyyətlə bağlı olan kifayət qədər problemlərin mövcudluğu müşahidə edilir. Dövrün tələblərinə cavab verən müasir ingilis dili müəllimi kommunikativ cəhətdən səriştəli, linqvistik baxımdan təhsilli, yüksək savada malik olan dil daşıyıcısı səviyyəsinə maksimum dərəcədə yaxın olmalıdır. Lakin, qeyd olunmalıdır ki, ingilis dili müəllimlərinin hazırlanması ilə əlaqəli olan bir sıra problemlərin araşdırılmasına ciddi ehtiyac duyulur. Tədqiqinə ehtiyac duyulan vacib məsələlərdən biri dil fakültələrində oxunun tədrisi məsələsidir.

Tədris edilən xarici dildə oxu vərdişlərinin tələbələrə aşılması müasir metodikanın ən vacib və hələ də lazımi səviyyədə həllini tapmamış problemlərdən biri olaraq qalır. Dil fakültələrinin aşağı kurs tələbələrinə ixtisas dilində nitq vərdişlərinin aşılmasından danışırkən tədrisin bu pilləsində oxu vərdişlərinin tələbələrə aşılmasının xüsusi əhəmiyyətini qeyd etmək lazımdır. Onu da vurğulamaq lazımdır ki, məhz burada ixtisas dilində oxunun tədrisinin düzgün şəkildə

təşkil etməklə, biz tələbələrdə danışmaq, yazı və eşidib-anlama vərdiş və bacarıqlarının daha səmərəli şəkildə inkişaf etdirilməsi üçün müvafiq şərait yaratmış oluruq.

Məlum olduğu kimi, dil fakültələrində irəli sürülən əsas məqsədlərdən biri ixtisas dilində kommunikativ cəhətdən səriştəli olan mütəxəssislərin hazırlanmasıdır. Məhz bu səbəbdən, ixtisas dilinin, o cümlədən ingilis dilinin dil fakültələrində tədrisi kontekstində nitq fəaliyyətinin əsas növləri olan oxu, yazı, şifahi nitq və eşidib-anlamanın təlimi prosesinin kommunikativ-yönümlü şəkildə təşkil edilməsi problemi xüsusi əhəmiyyət kəsb etmiş olur.

Xarici dillərin, o cümlədən də ingilis dilinin tədrisinə kommunikativ yanaşma uzun illərdir ki, xarici ölkələrdə həm ali təhsil müəssisələrində, həm də orta məktəblərdə müvəffəqiyyətlə tətbiq edilir. Dillərin kommunikativ-yönümlü təlimi hal-hazırda xarici dil müəllimi hazırlığında çox perspektivli və dövrün tələblərinə tam cavab verən istiqamət hesab edilir.

Dil fakültələri məzunlarının nitqlərinə verilən yüksək tələblər öyrənilən xarici dildə gələcək dil müəllimlərinin nitq bacarıqlarının inkişaf etdirilməsinə yönəlmiş və sistemli şəkildə təşkil edilmiş işin həyata keçirilməsini ən vacib problemlərdən birinə çevirir. Azərbaycanın müstəqil respublika kimi dünya dövlətləri sırasına qoşulması aparıcı dillərin, ilk növbədə müasir dünyada qlobal ünsiyyət vasitəsi statusunu əldə etmiş və xüsusi əhəmiyyətə malik olan ingilis dilinin öyrənilməsinə və həmin dildən kommunikativ məqsədlərlə istifadə olunmasını zəruri şəkildə ön plana çəkir. Onu da xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, tələbələrə tədris edilən dildə oxu vərdişlərinin aşılmasına yönəldilmiş işin interaktiv şəkildə təşkil edilməsi və dilin tədrisi sistemində integrativ şəkildə daxil edilməsi günün tələblərinə cavab verən və xüsusi əhəmiyyət kəsb edən məsələlərdən biridir. Təəssüflə qeyd edilməlidir ki, oxunun ənənəvi prinsiplərə əsaslanaraq, təcrid edilmiş şəkildə tədris edilməsini bu gün də müşahidə etmək mümkündür. Qeyd edilməlidir ki, dil fakültələri tələbələrinə ixtisas dilində oxunun təlimi vəziyyəti günün tələblərinə cavab vermir. Oxunun təlimi sahəsində mövcud olan çoxsaylı problem və çətinliklər öz həllini gözləyir. Bu da problemin aktual və hələ də həllini tapmamış problemlər siyahısına daxil edilməsinə əsas verir.

Deyilənlər “Ali ixtisas məktəblərində kommunikasiya-yönümlü oxunun tədrisi” mövzusunun yüksək aktuallığa malik olduğunu təsdiq edir.

Tədqiqatın obyektini dil fakültələrinin I-II kurslarında ingilis dilində oxunun təlimi prosesidir.

Tədqiqatın predmetini I-II kurslarda ingilis dilində oxunun təlimi metodikasının nəzəri və praktiki tədqiqi və təlim prosesinə təsir göstərən amillər sisteminin müəyyənləşdirilməsidir.

Mövzunun işlənmə dərəcəsi. Ötən illər ərzində dərc edilmiş metodiki ədəbiyyatda xarici dildə, o cümlədən ingilis dilində oxunun tədrisi probleminə dəfələrlə müraciət edilmişdir. Belə ki, K.Anderson, H.Besse, G.Blan, P.Karel, P.Floyd, K.Gudman, V.Kohonen, R.Lado, K.Morou, U.Noris, C.Pedolo, J.Filips, U.Rivers, R.Smit, A.Uidouson, L.Uilson, R.Milrud və başqa tanınmış alimlər problemə müraciət etmiş və onun müxtəlif aspektlərini araşdırmışdır. Eyni zamanda metodika elmi sahəsində yazılmış dissertasiya, monoqrafiya və metodik işləmələrdə xarici dildə oxunun tədrisinə dair maraqlı fikir və ideyalara rast gəlmək mümkündür. Bununla əlaqədar olaraq S.Şatılov, C.Brok, R.Bley-Vroman, Alptekin, D.İsmayılova, G.Hüseynzadə, R.Koul, G.Kuk, A.Ruperin işləri xüsusilə qeyd edilməlidir.

Xarici dildə oxunun təlimi problemi yalnız metodist-alimlərin deyil, həm də F.İbrahimbəyov, A.Leontyev, B.Lomov, Alxazişvili, V.Artyomov, B.Belyayev, Y.Vereşagin, J.Viqotskiy kimi tanınmış psixoloqlar və psixolinqvistlər tərəfindən araşdırılmışdır. Adı çəkilən alimlərin əsərlərində xarici dil təliminin psixolinqvistik xüsusiyyətləri araşdırılır. Bizim tədqiqat işimiz isə ingilis dilini ixtisas kimi öyrənən azərbaycanlı tələbələrə oxu təliminin səmərələşdirilməsi yolları araşdırılır, problemlə əlaqəli olan nəzəri və praktik məsələlər tədqiq edilir.

Ali və orta təhsil müəssisələrində ingilis dilinin tədrisinə həsr edilmiş əsərlərin müəllifləri olan Azərbaycanın tanınmış metodistləri, dilçiləri, psixoloqları və psixolinqvistlərindən N.A.Ağazadə, F.A.İbrahimbəyov, S.İ.Seyidov, M.Ə.Həmzəyev, R.Y.Barsuk, B.Əhmədov, D.Yunusov, D.İsmayılova, G.C.Hüseynzadənin adlarını xüsusilə qeyd etmək lazımdır.

Lakin, onu da qeyd etmək lazımdır ki, azərbaycanlı alimlərin xarici dillərin

tədrisi sahəsində olan tədqiqat işlərinin milli auditoriya üçün olduqca böyük əhəmiyyətinə baxmayaraq, həmin əsərlərdə ingilis dilində oxunun təlimi problemi xüsusi olaraq tədqiq edilməmişdir. Beləliklə, ingilis dilini professional məqsədlərlə öyrənən tələbələrə oxunun kommunikativ-yönümlü təlimi problemi olduqca aktual və tədqiqinə böyük ehtiyac duyulan bir problem olaraq qalır.

Tədqiqat işinin məqsədi ingilis dili fakültəsində təhsil alan tələbələrə ixtisas dilində oxunun kommunikativ-yönümlü təliminin nəzəri əsaslarının müəyyənləşdirilməsi, problemin təcrübədə qoyuluşunun tədqiq edilməsi, azərbaycanlı tələbələrinə ingilis dilində oxu bacarıqlarının aşılmasına yönəldilmiş çalışmalar sisteminin və didaktik modelin yaradılması və eksperimental şəkildə sınaqdan keçirilməsidir.

Tədqiqatın fərziyyəsi I-II kurslarda ingilis dilində oxunun təlimi prosesinin kommunikativ-yönümlü şəkildə təşkil edilməsi, təlimin məqsədyönlü, sistemli, mərhələli şəkildə həyata keçirilməsi, istifadə edilən mətnlərin tələbələrin yaş, bilik, intellektual səviyyələrinə uyğun, tələbələr üçün maraqlı olması, oxu vərdişlərinin təcrid edilmiş şəkildə deyil, interaktiv şəkildə təşkil edilməsi potensial oxucuların milli-mədəni mənsubiyyətinin nəzərə alınması, tələbələrin oxu prosesində fəal iştirakçı qismində iştirak etməsi prosesinin daha səmərəli şəkildə təşkil edilməsinə və həm keyfiyyət, həm də kəmiyyət baxımdan daha yüksək nailiyyətlərin əldə edilməsinə səbəb ola bilər.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifəsinə aşağıdakı vəzifələr müəyyənləşdirilmişdir:

- dissertasiya işinin mövzusunə dair nəzəri-metodik ədəbiyyatı təhlil etmək;
- problem baxımdan dil fakültələrində mövcud vəziyyəti öyrənmək;
- dil fakültələrinin aşağı kurslarında tələbələrdə oxu vərdişlərinin formalaşdırılması prosesinə bilavasitə təsir göstərən amilləri təhlil etmək;
- ingilis dilində oxunun təlimi prosesində istifadə edilən çalışmaları təhlil etmək və bu baxımdan mövcud problemləri müəyyənləşdirmək;
- tələbələrdə oxu bacarıqlarının formalaşdırılmasının metodoloji, psixoloji, linqvistik və didaktik əsaslarını müəyyənləşdirmək;
- tələbələrdə ingilis dilində oxu bacarıqlarının kommunikativ-yönümlü inkişaf etdirilməsinin səmərəli üsul və yollarını müəyyənləşdirmək;

-tələbələrin maraqları, ehtiyac və tələbatları əsasında çalışmalar sistemini və didaktik modeli yaratmaq və eksperimental yolla aprobeşiyadan keçirmək.

Tədqiqatın metodları. Tədqiqat işində nəzəri təhlil metodu, eksperimental metod və riyazi-statistik metoddan istifadə edilmişdir.

Tədqiqat işinin elmi yeniliyi. İxtisası dil olan fakültələrin I-II kurs tələbələrinə ingilis dilində oxu təlimi səviyyəsini, keyfiyyət, həm də kəmiyyət baxımından əhəmiyyətli dərəcədə artırılmasına səbəb olan və elmi əsaslara söykənən yeni didaktik modelin və motivasiyaedici çalışmalar sisteminin hazırlanması dissertasiya işinin elmi yeniliyi hesab oluna bilər.

Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti. Tədqiqat işində dil fakültələrinin I-II kurs tələbələrinin ingilis dilində oxunun kommunikativ-yönümlü təliminin metodoloji, psixoloji, linqvistik və didaktik əsaslarının tədqiq edilməsi işin nəzəri əhəmiyyətini müəyyənləşdirir. Tədqiqat nəticəsində əldə edilən nəticələr xarici dillərdə, xüsusilə də ingilis dilində oxunun həm ali, həm də orta məktəbdə tədrisi prosesində səmərəli şəkildə istifadə edilə bilər. Xarici dildə oxu təliminin nəzəri əsaslarının tədqiq nəticəsində əldə edilmiş nəticələr yuxarı kurslarda ixtisas dilində oxunun təlimi probleminin araşdırılmasında nəzəri fikirlərin inkişafına təkan verə bilər.

Dissertasiya işində müqayisəli şəkildə tədqiq edilən və ümumiləşdirilən nəzəri yanaşmalardan xarici dillərin, xüsusilə də ingilis dilinin təliminin digər aspektləri üzrə aparılacaq tədqiqat işlərində mənbə kimi istifadə edilə bilər.

Dissertasiya işinin praktik əhəmiyyəti. Dissertasiyada əldə edilən nəticələrdən, işlənib-hazırlanmış tədris materiallarından, təklif edilən didaktik modeldən və kommunikativ-yönümlü çalışmalar sistemindən xarici dillərin tədrisi prosesində, xarici dillərin tədrisi metodikası üzrə mühazirə və seminar məşğələlərində, müxtəlif elmi-metodiki işlərin hazırlanmasında uğurla istifadə edilə bilər.

Müdafiəyə aşağıdakı *müddəalar* təqdim edilir:

1) Gələcək xarici dil müəllimlərinin ixtisas dilində oxu vərdişlərinə qloballaşma dövrünün tələblərinə uyğun olan səviyyədə yiyələnməsi olduqca vacib, və təəssüf ki, hələ də həm metodiki, həm psixoloji, həm linqvistik, həm də didaktik cəhətdən müasir dövrün tələblərinə cavab verən tərzdə tədqiq edilməmiş problemlərdən biridir.

2) Xarici dildə oxunun təlim prosesinin əsasını təşkil edən pedaqoji, linqvistik və psixolinqvistik amillərin təhlili tələbələrdə oxu vərdişinin kommunikativ-yönümlü şəkildə formalaşdırılmasının əsas prinsiplərini müəyyənləşdirməyə imkan verir.

3) İngilis dilində oxu təliminin kommunikativ-yönümlü şəkildə, müasir dövrdə dil mütəxəssislərinə verilən tələblərə uyğun səviyyədə təşkil edilməsi dil təlimi prosesinin tələbə-yönümlülük prinsipləri üzərində qurulması, tələbələrin ehtiyac və tələbatlarının nəzərə alınması yolu ilə təmin edilə bilər.

4) Xarici dildə, o cümlədən də ingilis dilində oxunun təlimi təcrid edilmiş şəkildə deyil, interaktiv şəkildə, yəni şifahi nitq, yazı, eşidib-anlama vərdişlərinin tələbələrə aşılması və dil aspektlərinin öyrədilməsi ilə eyni zamanda həyata keçirilməlidir.

5) İngilis dilinin dil fakültələrində təhsil alan azərbaycanlı tələbələrə tədris edildiyi halda müqayisə edilən iki dil, yəni tədris edilən xarici dil olan ingilis dili və tələbələrin ana dilləri olan Azərbaycan dili arasında olan qarşılıqlı əlaqə və qarşılıqlı təsirin araşdırılması potensial interferensiya mənbələrinin müəyyən edilməsi və interferensiya hallarının aradan qaldırılması və qarşısının alınmasını mümkündür.

6) Təklif etdiyimiz çalışmalar sistemi müəyyən dərəcədə universal xarakter daşıyır və ixtisası dil olan ali məktəblərdə ingilis dilinin tədrisinin müxtəlif mərhələlərində istifadə edilə bilər. Lakin tələbələrə təqdim edilən tapşırıqların keyfiyyət baxımından səviyyəsi tədrisin müxtəlif mərhələlərində müxtəlif olacaq.

7) Prinsip etibarilə, işlənib-hazırlanmış didaktik model xarici dilin qeyri-ixtisas fakültələrdə və orta məktəbin yuxarı siniflərində uğurla istifadə edilə bilər.

8) Təklif etdiyimiz oxunun kommunikativ-yönümlü təliminə yönəldilmiş çalışmalar sisteminin üstünlüyü ondan ibarətdir ki, burada tələbələr fəallaşdırmaqla və onları təlim prosesinə maraqlı, təşəbbüskar iştirakçılar qismində cəlb etməklə, onlarda oxu vərdişlərinin daha yüksək səviyyədə, günün tələblərinə uyğun olan səviyyədə formalaşdırmaq mümkündür.

9) Tələbələr üçün maraqlı, potensial oxucuların yaş, intellektual bilik səviyyələrinə uyğun olan təlim materialları və motivasiyaedici tapşırıqlar sisteminin oxunun təlimi prosesində tətbiq edilməsi tələbələrdə oxu bacarıqlarının səmərəli şəkildə formalaşdırılmasına təkan verən ən önəmli amillərdən biridir.

10) Tədris edilən xarici dildə oxu vərdişlərinin tələbələrə aşılması prosesinin məqsədyönlü, sistemli, mərhələli şəkildə, asandan çətinə doğru, sadədən mürəkkəbə doğru təşkil edilməsi daha uğurlu nəticələrin əldə edilməsini təmin edir.

Tədqiqatın aprobasiyası. Dissertasiya işi Azərbaycan Dillər Universitetinin Xarici dillərin tədrisi metodikası kafedrasında yerinə yetirilmişdir. Dissertasiya işinin əsas müddələrinin aprobasiyası Beynəlxalq və Respublika miqyaslı elmi konfranslarda məruzələr şəklində aparılıb. Tədqiqatın konkret nəticələri ölkəmizdə və xaricdə çap olunmuş 8 elmi məqalə və tezislərdə öz əksini tapıb.

Dissertasiyanın quruluşu. Dissertasiya işi giriş, 2 fəsil, nəticə, istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

I FƏSİL

İXTİSASI DİL OLAN ALİ MƏKTƏB TƏLƏBƏLƏRİNƏ İNGİLİS DİLİNDƏ OXU VƏRDİŞLƏRİNİN AŞILANMASININ ELMİ-NƏZƏRİ ƏSASLARI

1.1. İxtisası dil olan fakültələrdə oxu tədrisinin rolu və yeri

Dünyanın müxtəlif ölkələrində ingilis dilini öyrənən tələbələrin ən vacib hesab etdiyi fəaliyyət növü olan oxunun təliminə kifayət qədər diqqət yetirilmir. Təəssüflə qeyd edilməlidir ki, bu gün də xarici dildə, o cümlədən ingilis dilində oxunun təlimi vəziyyəti dövrün tələblərinə cavab vermədiyindən, qənaətbəxş kimi qəbul edilə bilməz. Uzun müddət ərzində, ənənəvi olaraq, oxu yazılı nitqin dekodlaşdırılması prosesi kimi qəbul edilirdi. Məlum olduğu kimi, hər hansı dilin şifahi və yazılı formaları keyfiyyət baxımından biri-birindən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlidir. Bu fərqlər dilin həm leksik səviyyəsində, həm də sintaksis səviyyəsində özünü biruzə verə bilər. Digər fəaliyyət növlərində olduğu kimi, oxu vərdişlərinin tələbələrə səmərəli şəkildə aşılması məqsədilə oxu təlimi prosesi də məqsədyönlü xarakter daşmalı və sistemli, mərhələli şəkildə təşkil edilməlidir.

Oxunun tədrisində başlıca vəzifə mətnə olan leksik, struktur və kulturoloji mənanın dekodlaşdırılması bacarığının tələbələrə aşılmasıdır. Xüsusilə vurğulamaq lazımdır ki, qrafik rəmzlərin səsləndirilməsi deyil, mətnin müəllifi tərəfindən kodlaşdırılmış mesajların adekvat şəkildə qəbul edilməsi məqsədilə müvafiq rəmzlərlə ifadə olunmuş leksik vahidlərin və qrammatik struktur mənalarının dekodlaşdırılmasıdır. (110, 115, 134, 153).

Problemi araşdıran tədqiqatçıların bəziləri dil istifadəçisi olan oxucu tərəfindən kodlaşdırılmış məlumatı adekvat şəkildə qəbul etməyə və müəyyən dərəcədə özünkiləşdirməyə çalışaraq qrafik rəmzlərlə işləmək məcburiyyətindədir. (82; 83) Oxu vərdişlərinə kifayət qədər yüksək səviyyədə yiyələnmiş şəxslər qrafik rəmzləri bilavasitə dekodlaşdıraraq əldə edilmiş məlumatı və eləcə də dərk edilmiş mənaları yenidən kodlaşdıraraq onları şifahi nitq vasitəsilə başqalarına çatdırır. Beləliklə,

şifahi nitq informasiya və məna əldə etmək məqsədilə oxu prosesinin ayrılmaz tərkib hissəsi kimi qəbul edilə bilməz. Tədqiqatçıların fikrincə, hazırlıqlı, bir növ professional hesab edilə bilən oxucu üç növ məlumat əldə etmiş olur.(75, 82, 83, 96). Birinci, səs və rəmzlərin məcmusu olan qrafonik məlumat. Güman edilir ki, tələbələrımız artıq bu növ məlumata yiyələnmişlər. Burada əsas diqqət tələbələrə tələffüz vərdişlərinin lazımı səviyyədə aşılmasına yönəldilməlidir. İkinci növ məlumat dilin qrammatik strukturlarının daşdığı sintaktik məlumat adlandırılır. Ana dilinin qrammatikasına artıq yiyələnmiş dil daşıyıcıları əldə edilmiş bilikləri oxu prosesində tətbiq edirlər. Dil daşıyıcısı olmayan, dili professional məqsədlərlə öyrənən, bu cür biliklərə malik olmayan tələbələrə müvafiq bilik və vərdiş məqsədyönlü şəkildə aşılmalıdır. Üçüncü məlumat isə semantik məlumatdır. Mətnə olan semantik mənanı tam şəkildə əldə etmək üçün mətni oxuyan şəxs həm leksik, həm də kulturoloji xarakterli mənanı adek-vat şəkildə başa düşməyi bacarmalıdır. Xarici dili öyrənən tələbələrin tədris edilən dilin daşıyıcıları olan insanların mədəniyyəti, onların verbal və qeyri-verbal davranış normaları haqqında məlumatlandırılması gündəmdə olan ən aktual və vacib problemlərdən biridir. İngilis dilini professional məqsədlərlə öyrənən azərbaycanlı tələbələr yalnız leksik vahidlər və qrammatik strukturlarda olan mənalara deyil, həm də mətnə olan sətirlərarası mənanı başa düşməyə bacarmalıdır. Kulturoloji komponentin ingilis dilinin azərbaycanlı tələbələrə tədrisi prosesinə daxil edilməsini tələb edir.

Məlum olduğu kimi, Azərbaycan təhsil sistemi Avropa təhsil sistemində inteqrasiya prosesindədir. Avropa təhsil sistemində qəbul edilmiş əsas prinsiplərdən biri tələbə-yönümlülük prinsipidir. Bu prinsip isə ümumilikdə təhsil sisteminin tələbələrin maraq, ehtiyac və tələbatları üzərində qurulması, onların yaş, intellektual səviyyələrinə uyğun şəkildə təşkil edilməsini tələb edir. Burada tələbənin öyrədilməsi deyil, daha çox onun öyrənməsindən, müəllim tərəfindən biliklərin tələbələrə ötürülməsi deyil, müvafiq biliklərin təlim prosesində fəal iştirakçı olan tələbələr tərəfindən mənimsənilməsindən söhbət gedir. Müvafiq olaraq, bu gün ingilis dilində oxunun təlimindən danışarkən, tələbələrin öyrədilməsindən deyil, tələbələrə oxu prosesinə cəlb etməklə, onların fəal iştirakçı qismində çıxış etmələrinin təmin edilməsi nəzərdə tutu-

lur. Bu da xarici dillərin tədrisi metodikasında hal-hazırda mövcud olan və xarici dillərin təlimi prosesini əhəmiyyətli dərəcədə səmərələşdirən “learning by doing”, yəni hər hansı hərəkəti icra etməklə öyrənmək prinsipinin məqsədyönlü, sistemli şəkildə həyata keçirilməsi deməkdir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, deyilənlər yalnız xarici dillərin tədrisinə deyil, həmçinin 4 əsas fəaliyyət növləri olan şifahi nitq, eşidib-anlama yazı və oxunun ana dilində tədrisinə aid edilə bilər. Müvafiq vərdiş, bacarıq və qabiliyyətlərin tələbələrdə inkişaf etdirilməsi və təkmilləşdirilməsi yalnız onların müvafiq fəaliyyət növlərində fəal, təşəbbüskar, məqsədyönlü şəkildə iştirakı ilə təmin edilə bilər.

Beləliklə, hər hansı dildə danışıq vərdişlərinə həmin dildə danışmadan, yazı vərdişlərinə yazı fəaliyyətinə cəlb olunmadan, eşidib-anlama vərdişlərinə tədris edilən dildə müxtəlif xarakterli mətnlərə, monoloq və dialoqlara məqsədyönlü şəkildə qulaq asmadan və nəhayət, oxu vərdişlərinə oxumadan yiyələnməyə qeyri-mümkündür.

Hər hansı dildə, o cümlədən ingilis dilində oxumağın məqsədi aydındır: insanlar məlumatı əldə etmək və oxudan zövq almaq məqsədilə oxuyurlar.(116, 119, 135).

Lakin, xarici dillərin tədrisinin ilkin mərhələsində oxu təliminin əsas məqsədi mənimsənilməli olan əsas qrammatik strukturların və leksik vahidlərin kontekst daxilində təqdim edilməsi və mənimsənilmiş biliklərin möhkəmləndirilməsidir.(42, 100, 104, 112).

Xarici dildə oxu təliminin əsas, ən vacib məsələlərindən biri oxu üçün mətnlərin seçilməsidir.(109, 150). Xarici dildə oxunun təlimi məqsədilə mətn materialları bəzi prinsiplərə əsaslanaraq seçilməlidir. Belə ki, oxu materiallarının seçimini şərtləndirən əsas prinsiplərdən biri onların tələbələri üçün maraqlı olması, potensial oxucuların ehtiyac və tələbatları baxımından uyğun olması, onların yaş səviyyələri, intellektual, bilik səviyyələrinə uyğun olmasıdır. Oxunun təlimi məqsədilə istifadə edilən mətnlər tələbələrdə motivasiyanın yaradılmasına xidmət etməli, onları ixtisas dilini öyrənməyə həvəsləndirməlidir. İxtisası dil olan fakültələrdə istifadə edilən mətnlər autentik olmalı, onlar dil fakültələrində təhsil alan tələbələrin leksik və qrammatik potensialını zənginləşdirmək imkanları baxımından əhəmiyyət kəsb etməlidir.(101, 102, 11, 121). Oxunun təlimi məqsədilə tələbələrə təqdim edilən mətn materialları

müxtəlif xarakterli, rəngarəng olmalıdır. Bu baxımdan ingilis dilini professional məqsədlərlə öyrənən tələbələrə müxtəlif janrlara aid olan, üslubi baxımdan fərqli olan mətn materiallarının təqdim edilməsi xüsusilə önəmlidir. Belə ki, dil fakültələrində təhsil alan tələbələr he-kayə, roman, qəzet məqaləsi, jurnal məqaləsi, elan, reklam, poemaları oxuyub, onları adekvat şəkildə qavramağı və oxumaqdan zövq almağı bacarmalıdırlar.(41, 48).

Bəzi tədqiqatçılar belə hesab edirlər ki, oxunun təlimi məqsədilə istifadə edilən mətnlər üslubi baxımdan neytral olmalı, onlarda dialekt və slenqdən istifadə etmək göstəriciləri mümkün qədər aşağı olmalı, təlim prosesində klassik mətnlərə mümkün qədər az yer verilməlidir, üstünlük müasir çap materiallarına verilməlidir.(30, 35, 44).

Deyilənlərdən fərqli olaraq, belə hesab edirik ki, ingilis dilini ixtisas dili kimi öyrənən və gələcəkdə ölkəmizin ali və orta təhsil müəssisələrində ingilis dilini tədris edən və ya dil mütəxəssisləri kimi fəaliyyət göstərən məzunlarımız müxtəlif mətnləri, o cümlədən dialekt və slenqdən istifadə etmə halları olan mətnləri, müasir və klassik ədəbiyyat nümunələrini oxuyub öz münasibətlərini bildirməyə qabil olmalıdırlar.

Təəssüflə qeyd edilməlidir ki, bu gün klassik ədəbiyyat mənbələrinə təsadüfi hallarda müraciət edilir. Nəticə etibarilə, çox vaxt dil vakültələrində ingilis dilinin ixtisas dili kimi öyrənən tələbələr ingilis ədəbiyyatının “şah əsərləri” kimi tanınan və dünya ədəbiyyatının xəzinəsinə daxil edilmiş əsərləri oxumurlar, hətta həmin ədəbiyyat əsərləri haqqında onlarda heç bir məlumat olmur. Təbii ki, klassik ədəbiyyat nümunələrində personajların istifadə etdiyi ingilis dili bu gün istifadə edilmir. Bu baxımdan klassik əsərlərin oxunulması tələbələrin nitq imkanlarının inkişaf etdirilməsinə bilavasitə təsir göstərmir. Dinamik xarakterli müxtəlif səbəblər üzündən daim dəyişikliklərə məruz qalan danışıq dilinin öyrənilməsi üçün klassik ədəbiyyat nümunələri müəyyən dərəcədə yararsız olsa da, onlar tələbələrə ingilis dilinin daşıyıcıları olan insanların mentaliteti, onların düşüncə tərzini, təmsil etdikləri mədəniyyət ilə tanış olmağa və onu müəyyən dərəcədə başa düşmək imkanını verir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, milli və mədəni ənənələrə sadıq olan ingilislərin verbal və qeyri-verbal davranışını şərtləndirən amillərin mənbəsini əksər hallarda məhz onların milli-mədəni köklərində axtarmaq lazımdır. Bu baxımdan klassik ədəbiyyat nümunələri ilə tanış-

lıq ixtisası dil olan ali məktəb tələbələrinə daha mükəmməl şəkildə yiyələnməyə imkan verir. Lakin, oxunun təlimi prosesində klassik ədəbiyyat nümunələri üstünlük təşkil etməməli, müasir dövrün ədəbiyyatına kifayət qədər diqqət yetirilməlidir.

Qeyd edilməlidir ki, xarici dildə oxu vərdişlərinin tələbələrə aşılması müasir metodikanın ən vacib və hələ də lazımi səviyyədə həllini tapmamış problemlərindən biri olaraq qalır. Məlum olduğu kimi, dil fakültələrində irəli sürülən əsas məqsəd ixtisas dilində kommunikativ cəhətdən səriştəli olan mütəxəssislərin hazırlanmasıdır. Məhz bu səbəbdən ixtisas dilinin, o cümlədən ingilis dilinin dil fakültələrində tədrisi kontekstində nitq fəaliyyətinin əsas növləri olan oxu, yazı, şifahi nitq və eşidib-anlamanın təlimi prosesinin kommunikativ-yönümlü şəkildə təşkil edilməsi problemi xüsusi əhəmiyyət kəsb etmiş olur. Xarici dilin kommunikativ təlimi kontekstində oxunun tədrisindən danışarkən, burada oxu materiallarının seçilməsi məsələsinin ən vacib məsələlərdən biri olduğunu qeyd etmək lazımdır.(27, 45, 47, 51).

Dil fakültələrində ixtisas dilində oxunun tədrisi üçün nəzərdə tutulmuş materiallar irəli sürülən tələblərə uyğun olan müəyyən kriteriyalara cavab verməlidir. Tələbələrə adekvat oxu vərdişlərinin aşılması məqsədilə istifadə edilən materiallar, ilk növbədə tələbələrin maraq və tələbatları onların yaş səviyyələri, bilik, o cümlədən ingilis dili sahəsində olan bilik səviyyələrini nəzərə almaqla seçilməlidir. Auditoriya şəraitində istifadə edilən oxu materialları potensial oxucular olan tələbələr üçün maraqlı olmalı, onlarda ixtisas dilində oxunulmuş materiallarla əlaqədar olaraq təşkil edilmiş diskussiya və mübahisələrdə fəal, təşəbbüskar iştirakçı qismində çıxış edərək fikir və mülahizə söyləmək, əsaslandırılmış rəylərini bildirmək qabiliyyətinin və tənqidi təfəkkürün inkişaf etdirilməsi üçün imkan yaratmalıdır. Tələbələrdə kommunikativ bacarıqların inkişaf etdirilməsi ilə bərabər oxu materialları onlarda müvafiq linqvistik bacarıqların təkmilləşdirilməsini təmin etməlidir.(20, 21, 14, 19).

Xarici dilin tədrisi mərhələsinə müvafiq olaraq, tələbələrin lüğət ehtiyatının zənginləşdirilməsi, qrammatik səriştənin inkişaf etdirilməsi, mənimsənilmiş dil strukturlarının kommunikasiya prosesində adekvat şəkildə, yəni dildə mövcud olan normaya uyğun şəkildə istifadə etmək bacarığının inkişaf etdirilməsini təmin etməlidir.

Oxunun tədrisi üçün seçilmiş materiallar autentik, yəni orijinal olmalı və

tələbələri dil daşıyıcılarının real həyatda ünsiyyət prosesində istifadə etdiyi dil və nitq strukturları, onların riayət etdiyi dil və nitq normaları ilə tanış etmək, onlarda dilin öyrənilməsinə motivasiya yaratmaq və oxunun təlimi prosesində ixtisas dilinin linqvistik baxımdan savadlı olan dil daşıyıcılarının nitqi səviyyəsində mənimsənilməsinə tələbələrin qarşısında bir məqsəd kimi qoymaq və irəli sürülən məqsədə nail olmaq istiqamətində aparılan işi səmərəli şəkildə təşkil etmək üçün imkan yaradır. Oxunun təlimi prosesi məqsədyönlü, mərhələli xarakter daşmalıdır. Auditoriya şəraitində mətnlə aparılan iş əsasən üç mərhələdən ibarət olmalıdır:

I. mətnlə tanışlıqdan əvvəl yerinə yetirilən tapşırıqlar (pre-reading activities);

II. oxu prosesində həyata keçirilən fəaliyyət növləri (while-reading activities);

III. mətnlə tanışlıqdan sonra yerinə yetirilən tapşırıqlar (post-reading activities).

Xarici dil müəlliminin qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri oxunun təlimi prosesinin interaktiv, kommunikativ-yönümlü şəkildə təşkil edilməsi və beləliklə, tələbələrdə xarici dildə oxumağa həvəs, maraq və motivasiya yaratmaqdır.

Mətnlə tanışlıqdan əvvəlki mərhələdə tapşırıqların yerinə yetirilməsində əsas məqsəd potensial oxucularda oxu üçün təqdim edilmiş materiallara qarşı maraq oyatmaq, tələbələri mövzu ilə tanış etmək və onlarda dilə həssaslıq yaratmaqdır. Hazırlıq xarakteri daşıyan mərhələdə müəllim mətndə olan əsas personajlar, onlar arasında mövcud olan münasibətlər haqqında oxucuları müəyyən dərəcədə məlumatlandırır, sonra tələbələrə müraciət edərək mətnin başlığına və artıq əldə edilmiş məlumatlara əsaslanaraq müzakirə edilən mövzuya və hadisələrə dair özlərinin fərziyyələrini söyləməyi təklif edir. Mətnin bir parçasından götürülmüş ayrı-ayrı cümlələri tələbələrə təqdim edərək, onlar cümlələrdən məntiqli mətn tərtib etmək tapşırığını verir.

Qeyd etmək lazımdır ki, hazırlıq mərhələsində aparılan işin əsas məqsədi analitik yaradıcılıq bacarığının və eləcə də fikir və rəylərinin sərbəst şəkildə ifadə etmək qabiliyyətinin dil fakültələri tələbələrində inkişaf etdirilməsidir.

İkinci mərhələdə tapşırıqların yerinə yetirilməsi zamanı tələbələrə mətnin məzmununa dair suallar verilir və onların diqqəti mənimsənilməli olan dil vahidləri üzərində cəmləşdirilir. Burada əsas vəzifə tələbələrdə tənqidi təhlil və yaradıcı yazı bacarıqlarının inkişaf etdirilməsidir.

Xarici dildə oxunun təlimində əsas mərhələ isə mətnlə tanışlıqdan sonra yerinə yetirilən müxtəlif xarakterli tapşırıqlara və hətta projelərə yer verildiyi üçüncü mərhələdir. Bu mərhələdə tələbələrdə tənqidi təfəkkür inkişaf etdirilir və kommunikasiya prosesində mənimsənilmiş dil vahidiinin istifadə etmək qabiliyyəti təkmilləşir.

Oxunun təliminə dair çoxsaylı əsərlərin müəllifi olan *Maykl Uest* oxunun təlimi məqsədilə materialları seçərkən, hadisələrin lokal şəraitdə deyil, daha qlobal miqyasda baş verdiyi əsərlərə üstünlüyün verilməsini tövsiyyə edir. Alim öz mövqeyini aşağıdakı şəkildə əsaslandırır: hadisələrin məhdud kontekstdə baş verdiyi halda tez-tez istifadə edilən və bu səbəbdən xüsusi əhəmiyyət kəsb edən sözlərə deyil, daha çox lokal kontekstdə, yerli əhali tərəfindən istifadə edilən sözlərə rast gəlmək olar. Oxunun tədrisinin sahəsində tədqiqatlar aparan digər alim *Jonatan Anderson* belə hesab edir ki, oxunun təlimi prosesində istifadə edilən materiallar xarici dili öyrənən tələbələrin yaşadığı cəmiyyətdə qəbul edilmiş mədəni dəyərlərə zidd olmamalıdır. Ən azı xarici dil tədrisinin ilkin mərhələsində bu qaydaya riayət etmək tövsiyə edilir.

Şübhəsiz, mətndə hadisələrin baş verdiyi mədəni kontekstin oxuculara tanış olduğu halda, mədəni cəhətdən şərtləndirilmiş məlumatların tələbələr tərəfindən dekodlaşdırılması prosesi xeyli dərəcədə asanlaşdırır. Misal olaraq, mədəni cəhətdən neytral kimi qiymətlənilir bilər. Məşhur *Ayzek Azimovun* “Nine Tomorrow” əsəri gətirilir. Belə hesab edilir ki, bu tipli əsərləri oxuyan tələbələr, heç bir əlavə, kulturoloji fərqlərlə şərtləndirilmiş çətinliklərlə rastlaşmadan, mətndə olan informasiya və faktlarla tanış olur, bu da oxunun təlimi prosesini əhəmiyyətli dərəcədə səmərələşdirir.

Xarici dil tədrisinin orta və yuxarı mərhələlərində daha çox ilkin mərhələdə istifadə edilən hekayə və dialoqlarla bərabər, digər mətn nümunələrinin oxunun təlimi məqsədi ilə istifadə edilməsi tövsiyə edilir. Belə ki, tələbələrə oxu vərdişlərinin aşılınması məqsədilə təsviri xarakterli mətnlərin, göstərişlərin, izahatların, arqumentlərin, xülasələrin, tarixi əsərlərin, reklamların, xəbərlərin təqdim edilməsi ingilis dilini ixtisas dili kimi öyrənən tələbələrdə tədris edilən dildə tənqidi oxu vərdişlərini inkişaf etdirilməsini təmin edən əsas şərtlərdəndir. Tənqidi oxu vərdişləri ilk növbədə dekodlaşdırma və qiymətləndirmə bacarıqlarını nəzərdə tutur.

Oxunun təlimi prosesində istifadə edilən mətnlərin çətinlik çəviyyəsi tələbələrin

bilik səviyyəsinə uyğun olaraq seçilməlidir. Tələbələr üçün həddən artıq çətin olan oxu materialları onlarda tədris edilən xarici dildə oxu vərdişlərinin inkişaf etdirilməsinə deyil, əksinə, oxuya qarşı demotivasiyanın yaranmasına səbəb olur.

Qeyd edilməlidir ki, qlobal miqyasda və ölkəmizdə xarici dillərin tədrisinin nəzəriyyəsi və praktikasını sahəsində uzun müddət ərzində mövcud olan ənənələrə uyğun olaraq dil öyrənmələrə, o cümlədən də xarici dili ixtisas dili kimi öyrənmə tələbələrə təqdim edilən autentik mətnlər orijinal variantda deyil, tələbələrin səviyyəsinə uyğunlaşdırılmış, leksik və qrammatik, eləcə də üslubi cəhətdən sadələşdirilmiş variantda tələbələrə təqdim edilirdi. Bu gün də metodist-alim və xarici dil müəllimlərinin bəziləri adaptə edilmiş mətnlərin təlim prosesində istifadə edilməsinə bəraət qazandıрмаğa çalışırlar. Xarici dillərin tədrisi sahəsində çalışan mütəxəssislərin əksəriyyəti uyğunlaşdırılmış, sadələşdirilmiş mətnlərin təlim prosesinin ilkin mərhələsində istifadə edilməsi zəruri hesab edirlər.

Dünyada aparıcı hesab edilən xarici dillərin, ilk növbədə ingilis dilinin mənimsənilməsi səviyyəsinə olan yüksək tələbləri nəzərə alaraq, oxu materiallarının seçilməsi sahəsində uzun müddət ərzində mövcud olan uyğunlaşdırma və sadələşdirmə praktikasından uzaqlaşaraq, autentik, orijinal mətnlərin istifadə edilməsinə üstünlük verilməlidir. Lakin, seçilmiş materialların keyfiyyət və kəmiyyət səviyyəsi təlim mərhələsinə uyğun olmalıdır. Lakin, onu da demək lazımdır ki, hər hansı mətnin çətinlik səviyyəsinin müəyyənləşdirilməsi özü-özlüyündə olduqca çətin bir məsələdir.

İngilis dilini ixtisas dili kimi öyrənmə azərbaycanlı tələbələrini oxunun təlimi prosesində fəal, təşəbbüskar iştirakçı qismində cəlb etmək üçün, ilk növbədə onları həvəsləndirmək, onlarda motivasiya yaratmaq lazımdır. Tələbələrə həvəsləndirmək məqsədilə onları mətndə çoxsaylı naməlum sözlərin olması haqqında məlumatlandırmaq və hətta dildəyiçiciləri üçün həmin sözlərin bəzilərinin kontekstual mənalarını tapmağın heç də asan olmadığını tələbələrə çatdırmaq lazımdır. Oxu prosesində naməlum sözlərin mənalarını tapmaq məqsədilə lüğətdən istifadə edilməsinin nə dərəcədə zəruri olduğu haqqda danışarkən, oxu üçün təqdim edilən mətnlərdə tələbələrin bilmədiyi sözlərin yalnız bəzilərinin, əsas mənə daşıyıcıları olan sözlərin mənalarının tapılmasının zəruri olduğunu qeyd etmək lazımdır. Onu da vurğulamaq

lazımdır ki, sözlərin kontekstual mənalarının kontekst vasitəsilə müəyyənləşdirilməsinə üstünlük verilməlidir. Lakin, leksik vahidlərin mənalarını kontekstdən başa düşməyə cəhd edən tələbələr uğursuzluğa məruz qalarsa, onlar yalnız əsas mənə daşıyan sözlərin mənalarını tapmaq üçün lüğətdən istifadə etməlidirlər.

Olduqca vacib olan daha bir məsələ, azərbaycanlı tələbələrə ingilis dilində oxunun təlimini nə vaxt həyata keçirilməsi məsələsidir. Məlum olduğu kimi, xarici dil tədrisinə audiolingval yanaşmanın prinsipləri üzərində yazılmış bəzi proqramlarda şifahi nitqin öyrədilməsi prioritet bir məsələ kimi müəyyənləşdirilir, digər fəaliyyət növləri isə, o cümlədən oxunun tədrisi təxirə salınır. Lakin məsələnin bu cür qoyuluşu heç də yekdilliklə qəbul edilmir. Lakin bu gün interaktiv təlim prinsiplərinə əsaslanan kommunikativ-yönümlü təlim əsas fəaliyyət növləri olan şifahi nitq, oxu, yazı və eşidib-anlama vərdişlərinin interaktiv, biri-birilə ilə əlaqələndirilmiş şəkildə tələbələrə aşılmasını tələb edir. Bu da sözü gedən fəaliyyət növlərinin eyni zamanda, yəni xarici dil təliminin ilkin mərhələsindən həyata keçirilməsini tələb edir (1, 2). Problemi araşdırmış tədqiqatçı-alim R.Lado məsələyə münasibətini aşağıdakı şəkildə bildirir: “Although it is possible to learn to speak without reading, it seems a more effective strategy to learn to read simultaneously with learning to speak (2).

Xarici dildə oxunun tədrisi ilə bağlı olan və xüsusi əhəmiyyətə malik olan daha bir məsələ intensiv və ekstensiv oxu arasında mövcud olan fərqlərlə bilavasitə bağlıdır. Belə ki, intensiv oxu zamanı, tələbələrin diqqəti mətnin lingvistik xüsusiyyətləri üzərində cəmləşir, bu da oxuculara mətndə olan və potensial oxuculara ünvanlaşdırılmış mesajı dekodlaşdırmağa imkan verir. Ekstensiv oxuya gəldikdə, bu növ oxu ana dilində mətnlərin oxunulmasına olduqca bənzəyir: tələbə əsasən mənanı dərk etmək məqsədilə mətni oxuyur. Bu zaman lingvistik xüsusiyyətlərə xüsusi diqqət yetirilmir. Tələbələr səviyyələri imkan verən sürətlə tam sər şəkildə mətni oxuyur.

İntensiv və ekstensiv oxu növlərinin xüsusi əhəmiyyət kəsb etdiyi səbəbindən, bu növ oxu növlərinə xüsusi diqqət yetirilməlidir.

Belə ki, intensiv oxunun əhəmiyyətini nəzərə alaraq, burada tələbə-müəllim münasibətlərinin düzgün şəkildə qurulması və müəllimin oynadığı rolu xüsusilə vurğulamaq lazımdır. Belə ki, intensiv oxunun təlimi zamanı müəllimin başlıca

vəzifəsi tələbələrin fəaliyyətini düzgün istiqamətdə yönəltməkdən ibarətdir. İntensiv oxu mənanın açılması, müəllifin potensial oxuculara göndərdiyi mesajın dekodlaşdırılması üçün vacib olan, dilin sintaktik və leksik xüsusiyyətlərini əks etdirən söz və qrammatik strukturların mənimsənilməsini nəzərdə tutur. Eyni zamanda intensiv oxu müvafiq vərdiş və bacarıqların tələbələrə aşılmasını tələb edir. Belə ki, intensiv oxu oxucularda qabaqcadan düşünmə, qadağadan duyma, leksik vahidlərin mənalarını kontekst vasitəsilə tapmaq, eləcə də lüğətlərdən düzgün şəkildə istifadə etmək strategiyalarının inkişaf etdirilməsi ilə bilavasitə əlaqədardır. Əsas məqsəd isə mətnə əsas mənə daşıyan sintaktik və leksik strukturları müəyyənləşdirərək, onların mənalarını kontekst vasitəsilə tapmaq və məzmunun məhz bu yolla anlamaq bacarığının tələbələrə məqsədyönlü, mərhələli şəkildə aşılmasıdır.

İnteraktiv təlim metodikasının aktuallığından və səmərəliliyindən danışarkən, biz bununla belə oxunun reseptiv fəaliyyət növü olduğunu nəzərə alaraq, oxunun təlimi prosesində əsas məqsədin danışmaq deyil, məhz oxu vərdiş və bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi olduğunu unutmamalıyıq. Bu da tələbələrdə oxunulan mətnləri adekvat şəkildə anlamaq qabiliyyətinin inkişaf etdirilməsinin diqqət mərkəzində olmasını və oxu vərdişlərinin dil fakültələri tələbələrinə aşılmasını prosesinin məhz bu istiqamətdə yönəldilməsini tələb edir.

Oxunun tədrisi zamanı istifadə edilən tapşırıq və çalışmaların əhəmiyyəti və keyfiyyəti oxunun təlimi prosesinin səmərəliliyinə təsir göstərən ən vacib amillərdəndir. Oxu təlimi prosesini planlaşdırarkən, yerinə yetiriləcək tapşırıq və çalışmaların növlərinə, onların ardıcılığına xüsusi diqqət yetirilməlidir.

Qeyd edildiyi kimi, dil fakültələrində təhsil alan tələbələrə ixtisas dilində oxu vərdişlərinin tələb edilən səviyyədə aşılmasını məqsədlə aparılan iş məqsədyönlü, sistemli, planlaşdırılmış şəkildə təsirli edilməlidir. Belə ki, oxu üçün təqdim edilmiş mətn və yaxud digər oxu materiallarının növündən asılı olmayaraq üç əsas mərhələdən ibarət olmalıdır: oxudan əvvəl həyata keçirilən fəaliyyət növləri, oxu prosesində yerinə yetirilən çalışma və tapşırıqlar, oxudan sonra yerinə yetirilən tapşırıqlar.

Birinci mərhələdə yerinə yetirilən çalışma və tapşırıqlar oxucuları mətnin əsas ideyası, onun hansı janrda yazıldığı haqqında düşündürərək, onları mətnin adekvat

şəkildə qavramağa hazırlaşdırmaq vəzifəsini yerinə yetirir. Həmçinin, bu mərhələdə mətnin başlığına əsaslanaraq, məzmunu dair fərziyyələrini söyləmək, mətnin məzmununu əhatə edən əsas cümlələrin pərakəndə şəkildə təqdim edərək, onları düzgün ardıcılıqla təşkil etmək; mətnin məzmununa dair, əsas hadisələri və məlumatı əhatə edən suallar verilir; mövzuya olan münasibətlərini, fikir və rəylərini söyləmək təklif edilə bilər. Bundan əlavə, hazırlıq mərhələsində yerinə yetirilməli olan tapşırıqlar siyahısına aşağıdakı tapşırıqlar daxil edilə bilər: açar sözləri təqdim edilir və onlardan istifadə etmək şərtilə mövzuya dair fərziyyələrini bildirmək tapşırığı verilir; mətndə müzakirə obyektini olan mövzuya dair bir neçə mübahisəli olan fikir və rəylər bildirilir, onlara aid əsaslandırılmış şəkildə mövqelərini bildirmək təklif edilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, hazırlıq mərhələsində yerinə yetirilən və tələbələrə mətni adekvat şəkildə qavramağa kömək edən tapşırıqlar həm də onlarda motivasiya, maraq yaratmalı, onların oxu prosesinə fəal, təşəbbüskar iştirakçı qismində cəlb edilməsini təmin etməlidir. Bu mərhələdə tələbələrə təqdim edilən çalışma və tapşırıqlar rəngarəng, tələbələrin bilik, intellektual səviyyələrinə uyğun olmalı onlarda marağın yaranmasını təmin etməlidir.

İkinci mərhələ mətnlə tanışlıq prosesində yerinə yetirilən çalışma və tapşırıqların icra edilməsini nəzərdə tutur.

Oxu prosesində yerinə yetirilən tapşırıqlar tələbələrin diqqətini ixtisas dilində olan mətnin xüsusiyyətləri üzərində cəmləşdirmək məqsədinə yönəldilir. Bu mərhələdə yerinə yetirilən tapşırıqlar dil fakültələrində təhsil alan tələbələr üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir və onlarda ixtisas dilində oxu qabiliyyətinin keyfiyyətə yüksək səviyyədə formalaşdırılması məqsədini güdür. Belə ki, burada aşağıdakı növ tapşırıq və çalışmaların yerinə yetirilməsi tövsiyə edilir:

- Oxuduğumuz mətn hansı növ mətnlərə aid edilə bilər: hekayə, roman, nağıl, qəzet, jurnal?
- Mətnin potensial oxucuları kimdir: uşaqlar, xarici dil müəllimləri, siyasətçilər, iqtisadiyyatçılar, mütəxəssislər, yeniyetmələr, oxucu kütləsi?
- Mətndə irəli sürülən məqsəd hansıdır: oxucuları məlumatlandırmaq, inandırmaq, motivləşdirmək, əyləndirmək, güldürmək?

- Mətnədə əsas informasiyanı daşıyan paraqraf hansıdır?
  - Mətnin hər bir paraqrafında olan əsas ideyanı ikinci dərəcəli məlumatlardan ayırmağa çalışın.
  - Mətnədə əsas mənə daşıyan cümlələri tapın.
  - Müəllif və potensial oxucular arasında yarana bilən münasibətlər haqqında nə deyə bilərsiniz? Münasibətlərin formal və ya qeyri-formal olduğunu müəyyənləşdir.
  - Mətnədə olan hər hansı spesifik funksiyalar haqqında nə deyə bilərsiniz?
  - Mətnədə olan sitatlar və onların kimə aid olduğu haqqında nə deyə bilərsiniz?
  - Mətnədə bu və ya digər mövzuya dair söz və sözbirləşmələri tapın.
  - Mövzuya bilavasitə aidiyyəti olmayan cümlələri mətnədən çıxarın.
  - Mətnədə olan bütün zərfləri tapın.
  - Tələbələrə pərakəndə şəkildə yazılmış cümlələr təqdim edilir və onları düzgün şəkildə düzərək yeni cümlələr qurmaq tapşırılır.
  - Oxuculara mətni oxuyarkən hansı strategiyalardan istifadə etdikləri barədə düşünməyə təklif edilir.
  - Naməlum sözlərə rast gəldikdə onların mənalarını başa düşməyə və oxumağı davam etdirməyə imkan verən strategiyalar haqqında nə deyə bilərsiniz?
- Mətnlə tanışlıqdan sonra aşağıdakı tapşırıqların yerinə yetirilməsi tövsiyə edilir:
- Verilən söz və ifadələrdən istifadə edərək mətnin məzmununu danışmaq;
  - Onu da qeyd etmək lazımdır ki, ingilis dilində oxunun təlimi prosesində tövsiyə edilən fəaliyyət növlərindən danışarkən, burada cümlələrdə və qruplarda iş formalarının tələbələri tədris edilən dildə real ünsiyyət prosesində iştirakının təmin edilməsində xüsusi rolunu vurğulamaq lazımdır.
  - Tələbələrə bir neçə, bəzən biri-birindən fərqli olan fikir və ideyalar təqdim edilir. Sonra həmin ideyalar tələbə yoldaşları ilə müzakirə edərək, leyhinə və əleyhinə olan əsaslı dəlillər göstərməlidirlər.
  - Mətnədə olan söz və sözbirləşmələrindən istifadə etməklə mövzuya dair münasibətinizi bildirin.

Xarici dildə oxunun kommunikativ-yönümlü təlimindən danışarkən, burada

rollu oyunların xüsusi əhəmiyyətə malik olduğunu qeyd etmək lazımdır.

- Mətnə olan söz və ifadələrdən istifadə edərək təklif edilən personaj və yaxud digər şəxslərin rolunu oynayaraq mətnə qaldırılan problemə dair münasibətlərini bildirmək tövsiyə edilir.

- Kommunikativ-yönümlü təlim oxu vərdişlərinin interaktiv şəkildə inkişaf etdirilməsini nəzərdə tutur. Bu da yazılı nitq fəaliyyət növləri yerini yetirilir.

- Tələbələrə çoxlu mövzu verilir və onların birinə dair inşa yazmaq təklif edilir.

Lakin, onu da demək lazımdır ki, göstərilən fəaliyyət növlərinin hamısının həyata keçirilməsi heç də mütləq deyil. Səmərəli nəticələrin əldə edilməsi üçün əsas şərt oxunun təlimi prosesinin mərhələli, sistemli şəkildə təşkil edilməsidir.

Qeyd edildiyi kimi, oxunun təlimi prosesi planlaşdırılmış şəkildə həyata keçirilməlidir. Bu da hər bir oxu dərsinin müəllim tərəfdən planlaşdırılmasını və dərs zamanı tərtib edilmiş plana riayət edilməsini nəzərdə tutur.

1.2. Dil fakültələrində təhsil alan azərbaycanlı tələbələrinə ixtisas dilində oxunun tədrisi zamanı meydana çıxan problem və çətinliklər

Oxu dərsinə ayrılan vaxt (80 dəqiqə) səmərəli şəkildə bölünməlidir. Belə ki, dərsin əvvəlində tələbələri fəallaşdırmaq, onları müxtəlif əvvəlcədən nəzərdə tutulmuş fəaliyyət növlərini cəlb etmək məqsədilə onlara nəqli fəaliyyətlərini aktivləşdirən sualların verilməsi tövsiyə edilir. Növbəti mərhələlərdə yerinə yetirilən tapşırıqlar üç mərhələli iş sistemində həyata keçirilməlidir. Burada aşağıdakı fəaliyyət növlərinin yerinə yetirilməsi tövsiyə edilir: açar sözlərin təqdim edilməsi, mətnə olan qrammatik strukturların tələbələrə təqdim edilməsi və təklif edilən çalışma və tapşırıqların bəzilərinin mərhələli şəkildə yerinə yetirilməsi.

Tələbələrə tapşırıq verərkən, onun yerinə yetirilməsində verilən vaxt müddətini müəyyənləşdirmək olduqca vacibdir. İxtisas fakültələrində təhsil alan və dili professional məqsədlərlə öyrənən tələbələr onlara bu və ya digər tapşırıqın yerinə yetirilməsinə ayrılan vaxt müddətindən səmərəli şəkildə istifadə etməyə və onu düzgün şəkildə bölməyə tədricən öyrənməlidirlər. Bu oxu prosesinin səmərəliliyini təmin edir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, oxu prosesində yerinə yetirilən tapşırıqların hamısı auditoriya şəraitində yerinə yetirilməməlidir. Əksinə, oxu ilə bağlı fəaliyyət növlərinə hazırlıq çox vaxt dərsdənkənar auditoriyadankənar şəraitdə baş verməlidir. Əksər hallarda mətnlərin oxunulması da auditoriyada deyil, ev şəraitində baş verməlidir. Bu ilk növbədə oxunun fərdi fəaliyyət növü olduğu ilə şərtləndirilir. İkinci, olduqca vacib olan amil oxu dərslərinə ayrılan vaxtdan səmərəli şəkildə istifadə edilməsidir. Obyektiv və subyektiv səbəblərdən oxunun təliminə ayrılan vaxt mətnin oxunulması və tövsiyə edilən tapşırıqların yerinə yetirilməsi üçün kifayət qədər deyil, müəllif tələbələri müstəqil şəkildə işləməyə öyrətməli və onu düzgün şəkildə istiqamətləndirməlidir. Sınıfdə oxu ilə bağlı yerinə yetirilən fəaliyyət növlərinin əsas əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, burada müəllimin nəzarəti, lazım gəldikdə müəllimin tələbələrə müxtəlif xarakterli dəstəyi təmin edilir. Nəzərə almaq lazımdır ki, bəzi fəaliyyət növləri, xüsusilə də cütlüklərdə və qruplarda işlə əlaqəli olan tapşırıqların yerinə yetirilməsi yalnız auditoriya şəraitində mümkündür. Oxunun təlimi prosesi həm auditoriyada, həm də auditoriyadankənar şəraitdə həyata keçirilməlidir. Burada xarici dili tədris edən müəllimin əsas vəzifəsi hansı fəaliyyət növlərinin sınıfdə, hansıların isə sınıfdənkənar şəraitdə baş verməsinin məqsədəuyğun olduğunu müəyyənləşdirməkdən ibarətdir.

Problemi araşdıran tədqiqatçıların əksəriyyəti mətnlərin dərsdə oxunulmasının yalnız ciddi səbəblər üzündən mümkün olduğunu qeyd edirlər. (16, 25,60,112) Bu cür səbəblərin olmadığı halda dərsdə vaxtdan səmərəli istifadə kimi qiymətləndirilir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, oxunun təlimi prosesində ucadan oxumaq hallarına yol verilməlidir (112, 60, 115, 50, 69). Tədqiqatçı-alimlərin qeyd etdiyinə görə, ucadan oxu sadəcə olaraq yazılı mətnin səsləndirilməsidir və onun dekodlaşdırma prosesi ilə heç bir əlaqəsi yoxdur. Hər hansı dildə oxunun təlimi prosesində oxunun təlimi məqsədi isə mətndə olan mənanın dekodlaşdırılmasıdır. Ucadan oxu dərsi yalnız istiqamətə yönəldilir və oxunun təliminə ayrılan vaxtın səmərəsiz şəkildə istifadə edilməsi ilə nəticələnir və ucadan oxuyan tələbələrin oxuduqlarından heç bir şeyi başa düşmədikləri hallarına təsadüf edilir.

Tədqiqatçılar qeyd edir ki, hətta hər hansı mətni ucadan oxuyan dildəşayıcaların

diqqəti də əksər hallarda məzmun deyil, daha çox formal cəhətlərə, yəni, mətnin necə səsləndirilməsinə yönəldilir (96, 42, 75, 12, 117, 66).

Alimlərin fikrincə, tələbədən hər hansı mətni ucadan oxumağı xahiş etmək, sonra isə mətnin məzmununa dair suallar vermək qətiyyəən düzgün deyil (48, 30, 45, 26). Lakin xarici dildə oxunun təlimi prosesində məhz bu cür üsullardan istifadə edildiyi məlumdur. Dil fakültələrində ucadan oxu tələbələrin tələffüz vərdişlərinin, onlarda təqdimat bacarıqlarının inkişaf etdirilməsilə həyata keçirilməsi tövsiyə edilir.

Oxunun kommunikativ-yönümlü təlimi prosesində meydana çıxan suallardan biri lüğətlərdən və qrammatik soraq kitabçalarından istifadə edilməsi məsələsidir. Bu məsələyə dair metodik ədəbiyyatlarda müxtəlif, bəzən biri-birindən radikal şəkildə fərqli olan rəylər söylənilir. Belə ki, tədqiqat müəlliflərinin bəziləri oxu zamanı həm iki dilli, həm də izahlı lüğətdən istifadə edilməsini, bəziləri lazım gəldikdə yalnız izahlı lüğətlərdən istifadə edilməsini, lüğətsiz oxunun tərəfdarları olan digərləri isə oxunun təlimi prosesində lüğətdən imtina etməyi və söz və sözbirləşmələrinin, eləcə də qrammatik strukturların mənalarını kontekst vasitəsi ilə tapılmağını tövsiyə edir.

Lüğətlərdən tamamilə imtina etməklə biz heç də kommunikativ təlim prinsiplərinə riayət etmiş olmuruq. Məlum olduğu kimi, birbaşa təlim metodundan fərqli olaraq dillərin təliminə kommunikativ yanaşma dili öyrənən tələbələrin ana dillərinin tamamilə təlim prosesindən çıxarılması deyil, onun yalnız lazım gəldikdə istifadə edilməsini, yəni ana dilinin istifadə hallarını minimuma endirilməsini tələb edir. Oxunun təlimindən danışarkən lüğətdən tamamilə imtina edilməsindən söhbət gedə bilməz. Əsas məsələ lüğətlərdən istifadə edib-edilməməsi deyil, onlardan nə vaxt və neçə istifadə etmək, onların yaxşı məqsədlərlə istifadə edilməsi və hansı lüğətlərə üstünlüyün verilməsidir. Şübhəsiz, tələbələrin oxu prosesində lüğətdən tez-tez istifadə etdiyi halda, onların diqqəti yayılır, diqqət mərkəzində olan əsas məsələ mətnin məzmununun anlaşılması deyil, yeni sözlərin mənalarının tapılmasıdır. Oxu təlimi prosesinin bu cür təşkil edilməsi tələbələrdə motivasiyanın, onlarda oxuya olan marağın itirilməsinə gətirib çıxarır. İstifadə edilməsi oxunun təlim prosesini və bütövlükdə xarici dilin təlimi prosesini səmərəliləşdirən lüğətlərə gəldikdə, burada ikidilli lüğətlərə üstünlük verilməlidir. Bu tipli lüğətlərin istifadə edilməsi vaxta qə-naət etmək imka-

nını verir. İzahlı lüğətlərə gəldikdə, bu növ lüğətlərin dilə kifayət qədər yiyələnmiş və onların istifadəsi qaydalarına dair məlumatlı olan tələbələr istifadə edə bilər.

Oxunulmuş mətnin tələbələr tərəfindən anlama səviyyəsini müəyyənləşdirmək üçün verilən suallara (Comprehension Questions) gəldikdə, onların M.Vest tərəfindən “oxudan əvvəl” (before questions) və “oxudan sonra” (after questions) adlandırıldığı qeyd etmək lazımdır (95, 136). Müvafiq olaraq sonra verilən suallar oxudan sonra həm şifahi, həm də yazılı formada verilə bilər. Bu növ sualların verilməsində əsas məqsəd mətnin tələbələr tərəfindən oxunulması və anlama səviyyəsini yoxlamaqdır. Daha vacib kimi qiymətləndirilən və oxudan əvvəl verilən suallar tələbələrin diqqətini mətndə olan ən vacib məsələlərə yönəltmək, oxucuları mətnin oxunulması hazırlamaq kimi vacib funksiyaları yerinə yetirir. Oxudan əvvəl verilən suallar yoxlama deyil, əsasən öyrədici funksiyaları yerinə yetirir. Adından məlum olduğu kimi, bu növ suallar tələbələr mətni oxuduqdan əvvəl verilir.

İngilis dilində oxunun təliminə dair tədqiqatları olan alim Norris həm oxudan əvvəl, həm də oxudan sonra verilən suallara aid edilə bilən 5 növ suallar seçiyyələndirir (88). Gözlənilən cavabın linqvistik formasından, düzgün cavab vermək üçün lazım olan məlumat və yazılı mətndə olan informasiya arasında olan əlaqələrin xarakterini nəzərə almaqla, oxucularda anlama səviyyəsini müəyyənləşdirmək məqsədilə verilən sualların 5 növü təsnif edilir: onları asandan çətinə doğru, mərhələli şəkildə aşağıdakı ardıcılıqla təqdim edilə bilər:

I qrupa aid olan suallar cavablandırılması üçün kifayət olduğu sualların sual növləri aid edilir. Bu növ suallara sadəcə olaraq hə/yox (yes/no) cavabları verilə bilər. Misal olaraq aşağıdakı cümlələri gətirmək olar:

Is there always an undercurrent of humour in English conversation? (Yes or no)

In English conversation there is always an undercurrent of humour. (True-False)

Nəqli cümlə olan ikinci cümlə tələbələrə təqdim edilərkən onlar deyilənlərin həqiqətə uyğun olub-olmadığını təsdiqləməlidirlər.

Eyni zamanda tələbələrin anlama səviyyəsini yoxlamaq üçün onlara bir neçə cavab variantları təqdim edilir. Tələbələr isə düzgün variantı seçməli və bu yolla mə-

lumadı adekvat şəkildə qavradıqlarını sübut etməlidir. Məlum olduğu kimi, bizim təhsil məkanında test üsulu kimi tanınan və hal-hazırda geniş şəkildə istifadə edilən bu üsul tələbələri düşünməyə və seçimini etməyə vadar edir. Lakin ilk baxışdan universal o qədər də universal deyil. Eyni zamanda test, yəni yoxlama üsulu kimi tanınan bu üsul təlim məqsədilə istifadə edilə bilər. Xarici dildə adekvat oxu vərdişlərinin tələbələrə aşılması məqsədilə aşağıdakı tapşırığın təqdim edilməsi məqsədəuyğundur.

What is always in English conversation?

1. *rules and codes;*
2. *too much eye contact;*
3. *an undercurrent of humour;*
4. *an undercurrent of self-consciousness;*
5. *too much privacy.*

II qrupa cavabları mətndə dəqiqliklə verilən suallar aid edilir. Bu növ suallara ingilis dilində “*wh* questions” - yəni “*who, when, where, what*” sual sözləri ilə başlayan xüsusi suallar aiddir. Lakin xüsusi sualların heç də bütün növləri bu qrupa aid edilə bilməz. Belə ki, “*why*” and “*how*” sual sözləri ilə başlayan xüsusi suallara dəqiq cavabların verilməsinin mümkün olmadığı səbəbindən, bu növ suallar sözü gedən suallar qrupuna daxil edilə bilməz:

What is always there in English conversation?

Verilən sual aşağıdakı şəkildə cavablandırılmalıdır:

- *An undercurrent of humour.*
- *There is always an undercurrent of humour.*
- *There is always an undercurrent of humour in English conversation.*

III qrupa cavabları mətnin məzmunundan götürülən, lakin cavabların mətndə dəqiq şəkildə olmayan suallar aiddir. Adətən bu qrupa aid olan suallar “*why*” and “*how*” sual sözləri ilə başlayır.

- *How did Dick get acquainted with his wife?*
- *How is it called when people do different favours for each other?*
- *Why did Dick think about Vish again?*

Bu cür suallara, əksər hallarda, dəqiq cavab mövcud deyil. Məzmunla tanış olan

oxucular sualları yaradıcı şəkildə cavablandırırlar.

IV qrupa oxuculardan daha yaradıcı cavablar tələb edən suallar aiddir. Burada verilən sualların cavablarını mətnin məzmununda aydın şəkildə verilmir. Oxucudan sualları cavablandırarkən fikir və rəyləri bildirmək, fərziyyə irəli sürmək gözlənilir.

V qrupa daxil olan sualları cavablandırarkən tələbələri qiymətləndirməli mövqelərini bildirməli, əlavə məlumatdan istifadə etməli və təcrübələrinə arxalanaraq cavablar verməlidir. Burada aşağıdakı tipli suallar verilə bilər:

- *What would you have done in Dick's place?*

Dördüncü və beşinci qruplara aid olan suallar adətən dərslərə daxil edilmir.

Güman edilir ki, dərslük müəllifləri bu tipli sualların yazılı surətdə cavablandırılmasının kifayət qədər mürəkkəb məsələ olduğundan dərslərə daxil edilmir.

Lakin oxu dərslərini keçirərkən, xarici dil müəllimləri, xüsusilə də dil fakültələrinin tələbələrinə dərs deyən müəllimlər dördüncü və beşinci qruplara aid olan sualları təlim prosesinə daxil etməlidir. Həmçinin tələbələrə bu tipli sualların hazırlanması və onları qrup yoldaşlarına təqdim edilməsi tapşırıla bilər. Bu suallar struktur baxımdan kifayət qədər sadə ola bilər və bu tipli sualların oxunun təlim prosesinə mərhələli şəkildə daxil edilməsi tövsiyə edilir. Bu tipli suallar tələbələri düşündürür, onlarda tənqidi təfəkkürün inkişaf etdirilməsi üçün müvafiq şəraitin yaradılmasına səbəb olur.

Qeyd edildiyi kimi, dərs vaxtından səmərəli şəkildə istifadə edilməlidir. Məhz bu səbəbdən birinci, ikinci və üçüncü qrupa aid olan, yəni dəqiq cavabları olan sualların cavablandırılması pərakəndə şəkildə olmamalı, konkret suala konkret cavablar verilməlidir. Mübahisəli xarakterli suallara çox diqqət yetirilməli və vaxt ayrılmalıdır.

Çox vaxt müəllimlər anlama səviyyəsinin müəyyənləşdirilməsi məqsədilə verilən suallara və bu istiqamətdə yerinə yetirilən tapşırıqlara həddən artıq çox vaxt ayırır. Bu da qeyri-produktiv şəkildə nəticələnir. Tələbələr bildiyi suallara yox, onlar üçün çətin olan və mübahisə doğuran sualların müzakirə edilməsinə kifayət qədər vaxt ayrılmalıdır. Tələbələrin hazırladığı suallar müəllim tərəfindən yoxlanılmalı, onların nailiyyətləri qiymətləndirilməlidir. Qiymətləndirmə hər dərsdə baş verməsə də, müntəzəm olaraq həyata keçirməlidir. Tələbələrin yerinə yetirdiyi tapşırıqların yox-

lanılması müəllimə hər tələbə əldə etdiyi nailiyyətlər və eləcə də meydana çıxan problem və çətinliklər haqqında məlumat əldə etməyə imkan verir.

Müəllimin nəzarətçi rolunda çıxış etməsini şərtləndirən səbəblər bunlardır:

Birincisi, müəllim əmin olur ki, tələbələr oxu tapşırıqlarını yerinə yetirib. Oxu ilə əlaqədar olaraq verilən tapşırıqların yerinə yetirilməsi tələbələrin oxu prosesinə cəlb olduqlarını sübut edir. Bu isə oxunun təlimi zamanı müəllimin narahatçılığına səbəb olan ən böyük problemlərdən biridir.

İkinci, tələbələrə özlərinin oxu vərdişlərinin hansı səviyyədə olduğunu dərk etmək imkanını verilir. Bundan başqa, nəzarət və qiymətləndirmə həm müəllim, həm də tələbələrdə bir tərəfdən əldə edilmiş nailiyyətlər, ikinci tərəfdən isə təlim prosesində meydana çıxan problem və çətinliklər barədə aydın təsəvvür yaradır, onlara oxunan təlim prosesində olan üstün cəhətlərin və çatışmazlıqları görməyə və lazım gəldikdə, müvafiq dəyişiklikləri təlim prosesinə tətbiq etməyə imkan verir. Ən əhəmiyyətli odur ki, nəzarət və qiymətləndirmə müəllim hər bir tələbənin oxu təlimi prosesində rast gəldiyi çətinliklərin onun bu sahədə olan ehtiyac və tələbatları haqqında məlumat əldə edir və müvafiq surətdə davranır. Tələbələrin bu və ya digər sahədə olan nailiyyətləri qiymətləndirilmədiyi halda, tələbə həvəsdən düşür, bu istiqamətdə işin davam etdirilməsini faydasız və mənasız hesab edir.

İngilis dilinin tədrisinin aşağı mərhələsində tələbələrə mətnlə tanışlıqdan sonra verilən “*wh*” tipli, yəni xüsusi sualların təqdim edilməsi tövsiyə edilir. Verilən suallar yəni “*who, what, where, when, how*” sözləri ilə başlanan suallar olmalıdır:

Where did they meet?

How had he arranged the lunch?

What did Dick feel?

How did John move?

Bu tipli sualların verilməsi tədrisin aşağı mərhələsində oxuyan və bilik və bacarıqları hələ də aşağı səviyyədə olan tələbələrə müəllimin nəzakəti altında danışaraq qoyulan suallara cavab vermək imkanını verir. Lakin, mütəxəssislərin qeyd etdiyi kimi (88, 116, 98, 89), bu növ tapşırıqları yerinə yetirməklə, tələbələrdə oxu vərdişləri deyil, daha çox qısa-müəddətli yaddaşın inkişaf etdirilməsi təmin edilir.

1.3. İngilis dili fakültəsində oxunun təlimində interaktivlik prinsipinin tətbiqi yolları. Leksik vahidlərin mənimsənilməsi yolları

Xarici dil tədrisinin orta və yuxarı mərhələlərində tələbələrə mətn əsasında təşkil edilmiş diskursiyalara cəlb etməklə onlarda oxu vərdişləri ilə bərabər şifahi nitq, daha dəqiq desək danışmaq vərdişlərinin inkişaf etdirilməsi üçün müvafiq şəraiti yaratmış və beləliklə, interaktiv təlim prinsiplərinə riayət etmiş oluruq. Lakin, onu da demək lazımdır ki, bu növ tapşırıqla və ümumilikdə, bu istiqamətdə aparılan işə yüksək qiymət verən tədqiqatçı-alimlərin bəziləri tələbələrə oxu vərdişlərinin deyil, daha çox danışmaq vərdişlərinin aşılmasının baş verdiyini sübut etməyə çalışır (70,77, 83, 37, 98).

Mətn əsasında təşkil edilmiş, müzakirə xarakterli fəaliyyət növləri bilavasitə oxu ilə bağlı olduğundan, bu istiqamətdə tapşırıqların oxu təlimi prosesində yerinə yetirilməsi tələbələrə, xüsusilə də dil fakültələri tələbələrində oxu vərdişlərinin tələb edilən səviyyədə inkişaf etdirilməsini təmin edir. Biz oxunun kommunikativ-yönümlü təliminə interaktiv xarakterli tapşırıqların daxil edilməsini zəruri hesab edirik.

Məlum olduğu kimi, kommunikativ təlimi təşkil edən əsas prinsiplərdən biri məhz interaktivlik prinsipidir. Hər hansı xarici dilin, xüsusilə də qlobal miqyasda əsas ünsiyyət dili statusu əldə etmiş ingilis dilinin öyrədib-öyrənilməsində əsas məqsəd həmin dildən kommunikativ məqsədlərdə istifadə etmək, qabiliyyətinə yiyələnməkdən ibarətdir (66, 75, 85, 108, 120, 121, 124, 128, 102, 123).

Dilin aspektləri olan leksika, qrammatika, fonetika eləcə də əsas nitq fəaliyyət növləri olan şifahi nitq, eşidib-anlama, yazı və oxunun öyrənilməsi özü-özlüyündə bir məqsəd kimi çıxış edə bilməz. Lakin, dilin aspektlərinə və nitq vərdişlərinə yiyələnmədən həmin dildən kommunikativ məqsədlərlə adekvat şəkildə istifadə etmək qabiliyyətinə yiyələnmək qeyri-mümkündür.

Dilin aspektlərinə gəldikdə, burada leksikanın tədrisinin danılmazdır. Oxunun təlimindən danışarkən burada mübahisəli mövqe və ideyaların mövcudluğunu qeyd etmək lazımdır. Tədqiqatçılar həm ana, həm də xarici dildə oxunun təlimində lüğətin əhəmiyyətini vurğulayaraq mətnin məzmununun başa düşülməsi üçün semantik əla-

qələrin sintaktik əlaqələrilə müqayisədə vacib olduğunu qeyd edirlər. Oxu prosesini əhəmiyyətli dərəcədə çətinləşdirən amillərdən biri tələbələr tərəfindən dilin lüğətin lazımı səviyyədə mənimsənilməməsidir. Tələbələrdə lüğət ehtiyatının məhdudluğu oxu prosesində çətinlik və problemlərə səbəb olur (113, 84, 111, 117, 47, 105, 87).

Məlum olduğu kimi, xarici dil öyrənən tələbələr lüğət vahidlərini iki əsas məqsədlərlə mənimsəməlidirlər: produktiv məqsədlə və reseptiv məqsədlə. Leksik vahidləri reseptiv məqsədlərlə öyrənən tələbələrin qarşısında duran məqsəd oxuduqları mətnləri və yaxud eşidilən nitqin başa düşməkdirsə, produktiv məqsədlə xarici dil sözlərini mənimsəyən tələbələrin qarşısında olan məqsəd mənimsənilmiş leksik vahidlərdən yaradıcı nitq prosesində istifadə etməkdən ibarətdir. Leksik vahidlərin mənimsənilməsində əsas məqsəd onlardan kommunikativ məqsədlərlə istifadə etməkdir. Eyni zamanda hər bir söz həm semantik, həm də qrammatik mənaya malikdir. Məsələn olaraq “hope, speak” və “softly” sözlərini gətirmək olar. Belə ki, “hope” sözünün semantik mənası “ümid”dir. Həmin sözün qrammatik mənasından danışarkən, onun qrammatik xüsusiyyətlərini məsələn, onun isim olduğunu göstərmək lazımdır.

Eyniliklə, “speak” və “softly” sözlərinin mənələrindən danışarkən onların “danışmaq” və “mülayim” semantik mənələri ilə yanaşı, müvafiq olaraq, onların fel və zərf olduqlarını, yəni daşdıqları qrammatik mənələrində göstərmək lazımdır. Eyni zamanda oxu təlimi prosesində aşağı kurs tələbələrini əsas mənələri məhz qrammatik mənə olan, funksional, yəni dildə müxtəlif funksiyaları yerinə yetirən, sözlər haqqında məlumatlandırmaq lazımdır. Bu qrupa köməkçi fellərin, artiklların, bağlayıcıların, sözlərinin daxil olduğunu tələbələrə məlumat vermək lazımdır. Mətnin məzmununu adekvat şəkildə qavramaq və qrammatik cəhətdən düzgün danışmaq üçün dili öyrənən tələbə dildə müvafiq funksiyaları yerinə yetirən “köməkçi” sözləri bilməlidir.

Oxu prosesində diqqət mərkəzində olan əsas məsələ mənə daşıyan sözlərin kontekstual mənələrini tapılması yalnız reseptiv vərdişlərin inkişaf etdirilməsi məqsədini daşıyır. Lakin, tədqiqatçıların fikrincə, sözlərin reseptiv və produktiv məqsədlərlə mənimsənilməsi arasında olan fərqləri müəyyənləşdirmək heç də asan deyil. Belə ki, bəzi tələbələr oxu təlimi prosesində mənimsəyən söz və sözbirləşmələrini sonra nitq prosesində istifadə edir, bəziləri isə həm sözləri yalnız reseptiv səviyyədə mən-

nimsəmiş olur və onlardan ritqlərində istifadə etmir (130, 37, 92, 96).

Beləliklə, oxu tələbələrin produktiv lüğətinin zənginləşdirilməsi üçün müvafiq şəraiti yaradır. Müəllimin vəzifəsi isə əsas məna daşıyan, gələcəkdə kommunikasiya prosesində yaradıcı şəkildə istifadə edilməsi üçün vacib olan “açar” sözlərin, tələbələrin diqqətini cəlb edərək onlara xüsusi əhəmiyyət verilməsini tövsiyə etməkdir.

Xarici dil tədrisinin digər sahələrində olduğu kimi, lüğətin öyrədilməsində də əsas məqsəd “nəyi” və “necə” öyrətməkdir. Mənimsənilməli olan lüğət vahidlərinin müəyyənləşdirilməsi onların reseptiv və yaxud produktiv məqsədlərlə tədris edilməsindən bilavasitə asılıdır. Produktiv istifadə məqsədi ilə mənimsənilməli olan sözlər iki əsas kriteriyaya əsaslanaraq seçilməlidir. Onlardan birincisi işlədilmə tezliyi göstəricisi, ikincisi isə çətinlik göstəricisidir.

İşlədilmə tezliyi göstəricisini müəyyənləşdirmək məqsədilə xüsusi lüğət və soraq kitabçalarına müraciət etmək lazımdır (126, 52). Lakin bu cür mənbələrin müraciət etməklə problemlərin həllini təmin etmək mümkün deyil. Bu cür soraq kitabçaları bu və ya digər təlim situasiyasında mənimsənilməli olan leksik vahidlərin seçilməsi prosesində müəllim və tələbələrə istiqamətləndirmək məqsədilə, bir növ bələdçi kimi istifadə edilə bilər. Qeyd edildiyi kimi, müzakirə obyektinə olan ikinci amil leksik vahidlərin çətinlik göstəricisidir. Adətən dil materiallarının təqdim edilməsi və mənimsənilməsindən danışarkən, asandan çətinə, sadədən mürəkkəbə doğru irəliləmək tövsiyə edilir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, lüğət vahidlərinin mənimsənilməsinin çətinlik dərəcəsini müəyyənləşdirərkən, adətən həmin prosesə tələb edilən vaxt müddətini əsas tuturlar. Eyni zamanda, problemi araşdıran müəllimlərin fikrincə, “çətinlik” meyarının kifayət qədər etibarlı və inandırıcı olması məsələsi birmənalı şəkildə qəbul edilmir və mübahisələrə səbəb olur. “Qəti absolyut” çətinlik mövcud deyil, “çətinlik” məfhumunun əsasında duran səbəblər fonologiya, morfolojiya, sintaksis, leksika, və s. ilə əlaqədar ola bilər. Onu da demək lazımdır ki, bir qrup tələbələrinin çətin hesab etdikləri dil və nitq vahidləri, başqa tələbələr üçün heç bir çətinlik törətməyə bilər. Oxu prosesində çətinliklərə səbəb olan əsas amillərdən biri ana dilinin mənfi təsiridir. Təcrübənin göstərdiyi və tədqiqatçıların qeyd etdiyi kimi, çox vaxt həm semantik, həm də qrammatik mənası baxımından kifayət qədər mürəkkəb olan və tələbələr üçün

çətin olan, işlədilmə tezliyi göstəricisi kifayət qədər yüksək olan sözləri aşağı kurslarda tələbələr tərəfindən mənimsənilməsi olurlar. Misal olaraq, forma baxımdan sadə olan və tez-tez işlənən sözlər “make” və “do” Azərbaycan dilində ğir sözlə “etmək” kimi tərcümə edilir. Onu da vurğulamaq lazımdır ki, ilk baxışdan kifayət qədər sadə olan və müvafiq olaraq, tələbələr asan olmalı olan bu cütlük əslində çətinliklərə və çoxsaylı səhvlərə səbəb olur (38, 47, 69). Hətta yuxarı kurs tələbələri “do” və “make” felləri istifadə etməkdə çətinlik çəkir.

Azərbaycanlı tələbələrin etdiyi tipik səhvsəhvlərdən danışarkən aşağıdakı cümlələri misal gətirmək olar:

He explained the financial arrangements he had done (had made).

He did (made) his way unsteadily back to his small flat in George Square.

Problemi tədqiq edən müəlliflərin fikrincə, sözlərin seçilməsində aparıcı meyar onlar semantik baxımdan əhəmiyyətli olmasıdır (90, 37, 93, 74, 43, 17). Məhz semantik cəhətdən əhəmiyyətli olan sözlərin mənimsənilməsi oxu prosesində məzmunun, əsas ideyanın tələbələr tərəfindən anlaşılmasını təmin edir. Semantik əhəmiyyəti daha yüksək olan leksik vahidlər daha tez və asan mənimsənilir. Misal olaraq, “taboo words” yəni qadağan olmuş sözləri gətirmək olar: bu cür sözlər asanlıqla dilöyrənənlər tərəfindən mənimsənilir (92, 28).

Mənimsənilməli olan sözlərin seçilməsi zaman semantik cəhətdən əhəmiyyətli olan sözlərə üstünlük verilməlidir. Burada söhbət qadağa olan sözlər deyil, tələbələr üçün əhəmiyyətli olan sözlərdən getməlidir. Məhz tələbələrin ehtiyacı və tələbatları, onların marağı səviyyəsinə uyğun olan sözlərə üstünlük verilməsi prinsipi mənimsənilməsi olan sözlərin seçilməsində əsas meyar kimi götürülməlidir.

Oxunun təlimi prosesində mənimsənilməli olan sözlər əsasən seçilmiş mətnlərdə olan “açar” sözlərdir. Lakin mətnlərin tələbələrin tələbat, ehtiyac və maraqları prinsipinin əsasında seçilməsindən, həmin mətnlərdə olan əsas leksik vahidlərin onlar üçün vacib və əhəmiyyətli olduğu güman edilir. Bu da oxu təlimi prosesində mənimsənilməli olan sözlərin seçilməsi prosesinin müəyyən dərəcədə intuitiv xarakterli və qeyri-obyektiv olmasını şərtləndirir. Lakin, bu prosesin subyektiv xarakter daşdığına baxmayaraq, kifayət qədər səmərəli nəticələrin əldə edilməsi üçün imkan yaradır. Yu-

xarı kurslarda təhsil alan müəyyən biliklə və bacarıqlara yiyələnmiş tələbələrə gəldikdə, mətndə olan hansı sözlərin onlar üçün naməlum olmasını müəyyənləşdirmək heç də asan məsələ deyil. Tələbələfrin səviyyələri müxtəlif olan qruplarda müəllim onlara mətndəki olan bilmədikləri sözlərin altından xətt çəkməyi tapşırır. Onu da xüsusilə vurğulamaq lazımdır ki, deyilənlər yalnız mətndə olan açar söz və ifadələr aid edilə bilər. Bu yolla tələbələr üçün hansı sözlərin naməlum olduğunu müəyyənləşdirən müəllim, yeni leksik vahidlərin hansı yolla onlara öyrədilməsi məsələsini həll etməlidir. Onu da qeyd etmək vacibdir ki, oxu prosesində yeni sözlər öyrədilməli deyil, onlar öyrənilməli, mənimsənilməlidir. Daha dəqiq desək, yeni leksik vahidlər tələbələrə təqdim edilməli, onlar isə həmin leksik vahidləri mənimsəməlidirlər. Müəllimin vəzifəsi yeni sözlərin hansı yollarla tələbələrə təqdim edilməsini müəyyənləşdirməkdən ibarətdir. Xarici dil tədrisinin mərhələsindən asılı olaraq, yeni lüğət vahidlərinin tələbələrə təqdim edilməsi yolları fərqli olmalıdır. Tələbənin bilik səviyyəsinin nəzərə alınması təlim prosesinin səmərəliliyini şərtləndirən əsas amillərdəndir.

Belə ki, aşağı mərhələdə bilik səviyyələri hələ də aşağı olan və söz ehtiyatları məhdud olan tələbələrə yeni sözləri təqdim edərkən aşağıdakı üsullardan istifadə etmək tövsiyyə edilib

1. Mətndə hər hansı sözün tələbələr üçün naməlum olduğunu bilən müəllim həmin sözün heç bir çətinlik olmadan izah oluna bildiyi aşağıdakı üsuldən istifadə edir.

S₁ – What does “force” mean? – S₂ – Strength, effort

S₁ – What is “handkerchief”? – S₂ – Square cotton carried in the pocket or bag for wiping nose.

Nəzərə almaq lazımdır ki, burada suallar müəllim tərəfindən deyil, tələbə tərəfindən verilir. Suala cavab verən tələbə çətinlik çəkərsə qrup yoldaşları və yaxud müəllim ona kömək edirlər.

2. Oxu təlimi prosesinin tədrisin ilkin mərhələsində baş verdiyi halda jestlərdən, mimikadan, ingilislərin “body language” adlandırdıqları vasitələrdən istifadə edilməsi tövsiyə edilir:

a. What does “ceiling” mean in the sentence spacious?

b. What is

His room, in the guest wing, was spacious, with a high ceiling.

a. Making an appropriate gesture, pointing to the ceiling the teacher says: "This is a ceiling"

b. Making an appropriate gesture, as if trying to embrace something that can't be embraced, the teacher says: "Our room is spacious".

3. Oxu üçün nəzərdə tutulmuş mətndə olan açar sözlərinin bəzilərinin mənaları onlara sinonim və antonim olan və tələbələr tərəfindən artıq mənimsənilmiş olan sözlərin təqdim edilməsi vasitəsilə çatdırıla bilər:

S: What is an aged person?

T: A person who is old.

4. Konkret mənə daşmayan, abstrakt sözlərin mənalarının izah edilməsi kontekst vasitəsilə, yəni cümlədaxilində onların təqdim edilməsi yolu ilə həyata keçirilə bilər. Bu yolla adətən sözün kontekstual mənası, yəni müəyyən kontekst daxilində olan mənası mənimsənilir. Burada müəllim cümlələrin seçilməsinə diqqətlə yanaşmalı, yeni sözün kontekstdə daşdığı mənənin ikinci dərəcəli mənaları deyil, məhz əsas mənalarının təqdim edilməsindən əmin olmalıdır. Xüsusilə də bu ingilis dilinə xas olan çoxmənalı sözlərə aid edilməlidir.

S: What does the word "distant" mean in the sentence. "The conversation was civilised and polite, but distant?"

T: The conversation is distant when everybody trying to avoid familiarity.

5. Tədrisin aşağı pilləsində olan tələbələrdə işləyərkən, çox vaxt yeni sözlərin mənalarının lüğətdə olan izahatlarını təqdim etməklə, mətndə olan açar sözlərin mənalarını onlara çatdırılmaq və həmin sözlərin tələbələr tərəfindən mənimsənilməsinə təmin etmək mümkündür.

S: What does "magnificent" mean?

T: Splended, statety, excellent, fine.

6. Oxu materiallarının adekvat şəkildə qavranılması məqsədilə müəllim tələbədən naməlum leksik vahidlərin mənalarının semantik kontekst və qrammatik strukturlar vasitəsilə dərk etmək istiqamətində yönəltməlidir.

S: a) What does the word "delight" mean in the sentence "The face shone with

a kind of peaceful delight?”

b) What does the word “peaceful” mean in the same sentence?

T: a) What kind of word is “delight”? Tell me what kind of word it is by looking at its position in the sentences.

b) What kind of word is “peaceful”? Tell me what kind of word it is by looking at its position in the sentence and its suffix what does the “ful” ending on words mean?

Oxunun təlimi prosesində yeni sözlərin tələbələr tərəfindən başa düşülməsi və mənimsənilməsi məsələsini araşdırarkən burada tərcümənin rolu və yerini, onun kəsb etdiyi əhəmiyyəti xüsusilə vurğulamaq lazımdır. Eyni zamanda tərcümədən istifadə etmə probleminin mübahisəli olduğunu, metodist-alim, tədqiqatçılar və dili tədris edən müəllimlər tərəfindən birmənalı qaydada qəbul edilmir. Oxu zamanı naməlum sözlərin mənalarının açılmasının ən cəld və eyni zamanda ən sadə yolu tərcümədən, yəni lüğət vasitəsilə tələbələrin ana dilində olan ekvivalentlərinin tapılmasıdır.

Xarici dilin tədrisində tərcümənin qətiyyətlə əleyhinə çıxan tədqiqatçı-alimlərlə bərabər tərcüməni dəstəkləyən, onun xüsusi rolu və əhəmiyyətini qeyd edən mütəxəssislərin sayı da az deyil. Dillərin tədrisində tərcümə probleminə daha yaradıcılar tərcümənin əhəmiyyətini danılmaz hesab edir, tərcümədən yerində və zamanında istifadə etməyi və suistifadə hallarının qarşısının alınmasını tövsiyə edir (23, 99, 116, 2, 137, 139, 141, 143, 148, 149).

Tədrisin ilkin mərhələsində ayrı-ayrı sözlərin, adətən mətndə olan açar sözlərin mənalarının ikidilli lüğət vasitəsilə tapılması tövsiyə edilə bilər. Tədrisin orta və yuxarı mərhələsində tərcüməyə fəvqəladə hallarda müraciət edilməli, sözlərin mənaları əsasən kontekst vasitəsilə tapılmalıdır. Tədqiqat müəllifləri qeyd edirlər ki, ana dillərində ekvivalentləri olmayan hər hansı yeni məfhumları bildirən sözlərin məhz kontekst daxilində mənimsənilməsi mümkündür. Bəzi müəlliflər probektiv məqsədlərdə, yəni yaradıcı nitq prosesində istifadə edilməli olan sözlər xüsusilə şəkildə göstərilməlidir. Məsələn, tanınmış Cambridge University Press nəşriyyatının buraxdığı Cambridge English Readers seriyasının kitablarında oxucular tərəfindən mənimsənilməli olan əsas sözlər “Glossary” (Lüğət) başlığı altında verilir. Burada verilən söz-

lərin əsasən reseptiv səviyyədə, yəni mətni anlamaq məqsədilə mənimsənilməsi nəzərdə tutulur. Misal olaraq yazıçı Alan Maley “He Knows Too Much” kitabının “Glossary” hissəsində aşağıdakı leksik vahidlər təqdim edilir:

1. *Chowkidar: night watchman*

2. *baronet: the head of a noble family An aristocrat*

3. *high table: where teachers and professors eat at school or university*

4. *the City: the City of London. A way of referring to the financial ( )district) centre of London*

5. *dowry: the money and goods which the bride’s family has to pay to the groom’s family when their daughter marries*

1. *The Chowkidar opened the gate and the car sud gratefully into the cool shade of the porch.*

2. *He was the son of a baronet, had been educated at Eton and Frinity College, Cambridge.*

3. *Dick called the Steward’s office and booked himself for dinner at High Table the next day.*

4. *He learned that John Verghese had taken up a job as a trainee at a well-known bank in the city.*

5. *Then she began to tell him about her own marriage: the way she had been “advertised” in the “brides” column of the newspaper, then “inspected” by the boy’s family; how the dowry had been agreed, and how, finally, she had married Girijan and moved to Udipi to to low with his family.*

Lüğətlərin oxu üçün kitablara daxil edilməsi əsas məna daşıyan “Açar” sözlərin tələbələrin diqqətinə təqdim etməklə onların mənimsənilməsini təmin etmək və beləliklə, məzmunun tələbələr tərəfindən adekvat şəkildə qavranılması təmin etməkdir. “Glossary” başlığı altında verilən bu cür əlavələr kitabın oxunulmasını əhəmiyyətli dərəcədə asanlaşdırır və oxu təlimi prosesinin daha səmərəli şəkildə təşkil etməyə imkan verir. Onu da qeyd edim ki, müəllif tərəfindən verilən izahatların auditoriya şəraitində, dərstdə oxunulması tövsiyə edilmir, həmin lüğət vahidlərilə tanışlıq oxucuların ixtiyarına verilir və dərstdənkənar şəraitdə baş verir. Xüsusilə çətin olan sözlərin

təqdim edilməsi, dərstdə baş verə bilər. Bu siyahıya aşağıdakılar daxil edilə bilər:

1. Müxtəlif dillərdə fərqli şəkildə şərh edilən sözlər. Məsələn, “ambitious” sözünü misal deyim. İngilis dilində olduqca müsbət mənaya malik olan bu söz bir çox dillərdə mənfi mənə daşıyan və yaxud mənfi mənə çalarlarına malikdir. Məsələn həmin sözün rus dilində olan ekvivalenti “амбициозный» izzət-nəfsli, lovğa təkəbbürlü mənasını daşıyır.

2. Ekvivalent olan lakin mənaları fərqli olan sözlər. Misal olaraq, amerikalıların “second floor” sözbirləşməsinə gətirmək olar. Başqa dillərdə bu əslində “first floor” deməkdir. Hər iki halda söhbət Azərbaycan dilində “ikinci mərtəbə” adlandırılan məfhumdan gedir.

3. Yeni, əvvəllər mövcud olmayan, məfhumları və ana dilində ekvivalentləri olmayan sözlər (jay walking-walking in or across road without regard for traffic). İngilis dilinin azərbaycanlı tələbələrinə tədrisindən danışarkən, son illər ərzində dilimizə ingilis sözləri “curriculum, test, syllabus” demək olar ki, heç bir dəyişikliklər etmədən dilimizə daxil edilir. Bu gün “kurikulum, test, sillabus” sözləri artıq təhsil sahəsində çalışan mütəxəssislər və tələbələr tərəfindən istifadə edilən sözlər siyahısına daxildir.

Ümumiyyətlə, oxu təlimi prosesində sözlər haqqında danışmaq cəhətlərinin qarşısı alınmalı və burada leksik vahidlərin müəyyən məqsədlə mənimsənilməsi, sözlərin öyrənilməsinin bir məqsəd kimi irəli sürülməməsi nəzərə alınmalıdır.

Həll edilməli olmalı olan daha bir problem bir dərs ərzində tələbələr tərəfindən reseptiv məqsədlərlə mənimsənilməli olan sözlərin sayıdır. Oxu problemini araşdıran tədqiqatçılar tələbələr tərəfindən hər dərstdə orta hesabla 20-30 sözün mənimsənilməsinin mümkün olduğunu göstərirlər. Şübhəsiz, burada sözlərin reseptiv məqsədlərlə mənimsənilməsindən gedə bilər. Lakin ilk növbələ tələbələrdə oxu prosesində yeni sözlərin mənimsənilməsi istinamətində maraq, motivasiya yaratmaq lazımdır.

Oxu prosesində tələbələrdə lüğət ehtiyatlarının zənginləşdirilməsi məsələsinin vacibliyi baxmayaraq, burada sözlərin mənimsənilməsi məqsəd yox, bir vasitədir. Ən vacibi isə anlama məqsədilə verilən suallar və onların cavablandırılmasıdır. Qeyd olunduğu kimi, mətnlə tanışlıqdan əvvəl verilən suallar tələbələrin diqqətini mətndə

olan vacib problem və məsələlərə yönəltməlidir. Burada verilən suallar mətndə olan məzmununda əlaqəli olmalıdır. Bu mərhələdə, tələbələrə ingilisdilli mədəniyyətdə mövcud olan qayda və normalar, müxtəlif məsələlərə dair münasibətlər haqqında fikir və rəylərini bildirmək təklif edilir. İngilisdilli mədəniyyət dedikdə, yalnız ingilislərin mədəniyyəti deyil, həm də amerikalıların və Britaniyada yaşayan digər yerli xalqların mədəniyyətləri nəzərdə tutulur. Güman edilir ki, naməlum olan leksik vahidlər deyil, məhz kulturoloji xarakterli məlumatların tələbələrdə olmaması çox vaxt oxu prosesində problem və çətinliklərə səbəb olur. Onu da qeyd etmək verilən sualların heç də hamısı dərstdə cavablandırılmamalı, əksər sualların cavablarını tələbələrdə dərstdə deyil, auditoriyadan kənar şəraitdə, müstəqil şəkildə araşdırmalar apararaq tapmalıdır.

Sualların formal cəhətdən qurulması tələbələrə imtahanlar zamanı verilən testlərin formal cəhətdən nə qurulmasından bilavasitə asılıdır. Məlum olduğu kimi, Avropa Təhsil Sisteminə inteqrasiya prosesində olan Azərbaycanda imtahanlar test üsulu ilə qəbul edilir. Tədris prosesində, o cümlədən oxunun təlimi prosesində tələbələri müəyyən formatda keçirilən testlərə hazırlamaq proqram tərtibatçıları, dərslük müəllifləri və xarici dili tədris edən müəllimlər qarşısında duran əsas vəzifələrdən biridir. Dərslərdə və dərstdən kənar şəraitdə tələbələrin yerinə yetirdiyi tapşırıqların həmin formatda onlara təqdim edilməsi olduqca vacib olan bir məsələlərdən biridir.

Tələbələrə aşağıdakı növ sualların verilməsi tövsiyə edilir:

1. *What convinced Dick that Vish was really corrupt?*

a) *The contract for the factory in Hosur, which was really big money.*

b) *The costs for building and maintenance work were higher than they should be.*

c) *Vish was taking a percentage from the contractors in exchange for giving them the contract.*

d) *Sally's family had disapproved of their relationship.*

e) *In different cultures, people did difficult favours for each other.*

2. *On the evening before he left, he called Sally to tell her that*

a) *he had also reached some decisions about his life.*

b) *he had a purpose again.*

c) *he felt a new sense of energy.*

d) *he had seen a lawyer about their divorce.*

e) *he was taking regular exercises and had almost stopped drinking.*

3. *Write true or false.*

- *The conversation was civilised and polite, but distant.*
- *Sally asked Dick why he was going.*
- *When questioned, Vish had always had very clever reasons for selecting one contractor rather than another, cheaper, one.*
- *Sally and Dick spent much time together.*
- *Dick was the most "suitable" man for Sally. (Source: Malley A. He knows to much. CUP, 1999)*

Təqdim edilən sualların böyük əksəriyyəti obyektiv suallardır. Əlavə olaraq, müəllim tərəfindən tələbələrə onları düşündürən, fikir və rəylərini, mövqe və münasibətlərini bildirməyə vadar edən sualların verilməsi tövsiyyə edilir.

Oxunun təlimi prosesində tələbələrin mövqe və münasibətlərini bildirməklə əlaqəli mövzular əsasında inşaların yazılması tövsiyyə edilir.

İngilis dili tədrisinin orta və yuxarı mərhələlərində tələbələrə oxuduqları materiallar ilə əlaqədar olaraq xülasə, qısa şərh, ifadə, mətnə olan məlumat və hadisələrin qısa təhlili ilə bağlı yazılı tapşırıqların yerinə yetirilməsi tövsiyyə edilir. Oxu prosesində yazılı tapşırıqların yerinə yetirilməsi kommunikativ təlim prinsiplərindən ən vacibi olan interaktivlik prinsipinə tamamilə uyğundur.

1.4. Oxunun təlimi prosesində qrammatik strukturların mənimsənilməsi yolları

Oxu prosesinin səmərəliliyini əhəmiyyətli dərəcədə artıran amillərdən biri qrammatik strukturların reseptiv məqsədlərlə mənimsənilməsidir. Bu növ tapşırıqların yerinə yetirilməsinə 10-15 dəqiqədən çox vaxt ayrılmalıdır. Burada qrammatik vərdişlərin tələbələrə aşılınması bir məqsəd deyil, vasitədir. Dərsi planlaşdıran müəllim tələbələrin ayrılan vaxtdan səmərəli istifadə etmələrini təmin etməli, onların diqqətlərinin nitqin formal aspektində, yəni qrammatik strukturların üzərində deyil, oxuduqları mətnin məzmunu üzərində cəmləşdirilməsi üçün şərait yaratmalıdır.

İngilis dilində oxu vərdişlərinə müəyyən dərəcədə yiyələnmiş tələbələr mətnin məzmununu başa düşmək, müəllifin potensial oxuculara ünlanladığı fikir və ideyaları adekvat şəkildə anlamaq məqsədilə burada olan leksik strukturların mənaları ilə bərabər sintaktik mənaları da əldə etməyi bacarmalıdır.

Qrammatik bilikləri, eləcə də müvafiq bacarıqlara yiyələnmiş dil daşıyıcıları, oxu prosesində qrammatika ilə bağlı heç bir çətinliklə üzləşmir. Dil daşıyıcısı olmayan, xarici dilləri, o cümlədən ingilis dilini müxtəlif məqsədlərlə öyrənən tələbələrə müvafiq vərdişlərin aşılması zəruridir. İngilis dilində oxunun dil daşıyıcıları olmayan insanlara öyrədilməsi problemini tədqiq edən Wilson L. yazır ki, kifayət qədər zəngin lüğət ehtiyatına malik olan və səbəbdən, mətnin sintaktik quruluşuna kifayət qədər diqqət yetirməyə bilən dildəşiyicilərindən fərqli olaraq dil-daşıyıcıları olmayan oxucular mətnin sintaktik quruluşunu başa düşmədən, burada olan əsas mənə və məlumatları qavramaqda çətinlik çəkir (131). Müəllifin göstərdiyi başqa səbəblər mətn-də olan strukturları mənimsəməklə tələbələrdə əsas məzmunu əhatə edən leksik vahidlərin kontekstual şəkildə mənimsənilməsi üçün imkan yaradılır.

İngilis dilinin tədrisinin ilkin mərhələsində tələbələrə oxunulmuş materialları dekodlaşdırmaq, yəni onların mənalarını açmaq bacarığının aşılması əsas məqsəd kimi irəli sürülür. Sözügedən mərhələdə əsasən yazı və oxu vərdişlərinin inkişaf etdirilməsi üçün mənimsənilməsi zəruri olan qrammatik strukturların öyrənilməsi vacibdir.

Qrammatik strukturların mənimsənilməsi prosesini səmərələşdirmək məqsədilə müəllim strukturları tələbələrə təqdim etməli, cümlədə söz sırasının vacibliyi əhəmiyyətli olan funksional sözlər haqqında onları məlumatlandırmalıdır. Ana dili Azərbaycan dili olan və ingilis dilini ixtisas kimi öyrənən aşağı kurs tələbələri müqayisə edilən bu iki dildə söz sırasının tamamilə fərqli olduğu haqda məlumat verilməli və onların diqqəti məhz fərqli olan cəhətlərə yönəldilməlidir. Başqa sözlə, tələbələrə qısa formada qrammatik qaydaların linqvistik izahatları verilməlidir. (43, 264-265)

Oxu prosesi müxtəlif xarakterli problemlərin həlli ilə bağlı olduğundan, tələbələrə ümumi prinsipləri başa salmaqla onlara oxu vərdişlərinin aşılması prosesini intensivləşdirmək mümkündür.

İlkin mərhələdə tələbələrə təkrarlamaq məqsədilə artıq mənimsənilmiş

strukturlar lövhədə yazılır.

- *He knows too much.*
- *We can't afford to take risks.*
- *Dick glanced at the watch.*

Cümlələri lövhədə yazdıqda, müəllim tələbələrə aşağıdakı tipli suallarla müraciət edir:

- *Who knows too much?*
- *How much does he know?*
- *Who can't afford to take risks?*
- *What can't he do?*
- *What did Dick do?*
- *Who glanced at the watch?*
- *What did Dick glance at?*

Sonrakı mərhələdə müəllim tələbələrə mətndə olan yeni strukturları təqdim edir. Bu məqsədlə müəllim artıq təqdim edilmiş birinci və ikinci cümlələri birləşdirərkən, yeni cümlə qurmağı tələbələrə tapşırır.

- *We can't afford to take risks because he knows too much.*
- *Being a "good gossip" you also need a good audience who give plenty of appropriate feedback.*

Müəllim tələbələrdən birinci cümlədə "because", ikinci cümlədə isə "who" sözlərinin mənasını və onların cümlədə yetirdiyi funksiyaya dair suallar verir:

T: What does "because" mean in the sentence?

What are the two sentences in a sentence?

• *What does "who" mean in the sentence? How many sentences are there in a sentence? What are they?*

Təqdim olunan cümlələrin quruluşunun tələbələr üçün çətin olduğundan, müəllim bir neçə mürəkkəb cümlə nümunələrini əlavə olaraq tələbələrə təqdim etməlidir.

• *The English women all agree that a particular tone of voice was considered appropriate for gossip.*

- *Many of the women complain that men fail to adopt the correct tone of voice.*

Bu cümlələri təqdim etdikdən sonra müəllim “who, that, because” ilə başlayan cümlələrin budaq cümlələri olduğunu tələbələrə deyir. Bundan sonra tələbələrə budaq cümlələri olan mürəkkəb cümlələr təqdim edilir. Sonra cümlələrə aid sualları cavablandırmaq təklif edilir.

- *A principal rule concerns the context in which weather-speak can be used.*

Where can weather-speak be used?

- *There is an unspoken rule of etiquette that prohibits going to work in one's own pyjamas.*

What kind of unspoken rule of etiquette is there?

Nəzərə almaq vacibdir ki, oxu təliminin mərhələsində tələbələrə mənimsənilməli olan qrammatik strukturların nitqlərində istifadə edilməsi ilə produktiv xarakterli tapşırıqların verilməsi tövsiyə edilmir. Burada məqsəd yalnız qrammatik strukturların oxuduqları mətnlərin məzmununu başa düşmək üçün mənimsənilməsidir.

Xarici dildə oxu təliminə dair tədqiqatların müəllifi olan V.Allen oxu vərdişlərinin tələbələrə aşılınması prosesində yazının malik olduğu xüsusi əhəmiyyəti qeyd edir(12). Yazılı şəkildə yerinə yetirilən tapşırıqlara misal olaraq, bir neçə cümləni lövhədə yazmaq, sonra isə onları birləşdirərək mürəkkəb cümlə düzəltmək tövsiyə edilir. 5-6 sadə cümlədən bir cümlə düzəltmək kifayət qədər çətin olan məsələdir. Bu tapşırığın tələbələr tərəfindən qrup şəklində yerinə yetirilməlidir.

Oxunun təlimində qrammatika ilə bağlı olan əsas problem oxu prosesində reseptiv məqsədlərlə, mətnlərin məzmununun başa düşülməsi üçün mənimsənilmiş qrammatik strukturların daha sonra produktiv məqsədlərlə, yazı prosesində yaradıcı şəkildə istifadə etmək məqsədilə məsələsidir. Bu cür strukturların hər bir tədris mərhələsinə uyğun şəkildə siyahısı tərtib edilməlidir. Aşağı mərhələdə çətinliklərə səbəb olan qrammatik strukturlar orta mərhələdə heç bir çətinlik törətmir, orta mərhələdə olan tələbələr üçün çətin olan strukturlar tədrisin yuxarı mərhələsində heç bir çətinliyə səbəb olmur. Xarici dil tədrisinin yuxarı mərhələsində olan və həqiqətən həmin səviyyəyə uyğun olan bilik, bacarıq və qabiliyyətləri nümayiş etdirən tələbələr dili cümlə səviyyəsində deyil, cümlə səviyyəsindən daha üstün səviyyədə mənimsəyir.

Oxu məqsədilə mənimsənilməli olan qrammatik strukturlarının siyahısının tərtib edilməsi olduqca çətin bir məsələdir. Lakin həmin siyahıdan oxu zamanı tələbələri istiqamətləndirmək məqsədilə istifadə edilə bilər.

V.Allen tərəfindən hazırlanmış siyahı aşağıdakı şəkildə təqdim edilə bilər:

Oxu üçün mənimsənilməsi tövsiyə edilən qrammatik strukturların siyahısı.

1. *there is/there are*
2. *bağlayıcılar*
3. *əvəzedici sözlər (nort did he, she said so)*
4. *“finally, moreover” tipli bağlayıcı sözlər, durğu işarələri*
5. *passives, statives and irregular past participles*
6. *relative clauses*
7. *nominalizations*
8. *infinitives*
9. *participial constructions*
10. *transposed elements*
11. *negations (V.Allen)*

Müəllifin fikrincə, qrammatikanın passiv şəkildə mənimsənilməsi üçün işlənmiş bu sxem oxu təliminin daha səmərəli şəkildə təşkil edilməsini təmin edə bilər.

İngilis dilinin professional məqsədlərlə öyrənən tələbələr ayrı-ayrı cümlələr deyil, paraqraflar üzərində və daha üstün səviyyədə iş aparmalıdır. Tədrisin orta və yuxarı mərhələlərində oxunun təliminin yazının təlimi ilə eyni zamanda, bərabər şəkildə təşkil edilməsi tövsiyə edilir. Yazı vərdişlərinin formalaşdırılması oxu vərdişlərinin inkişaf etdirilməsini oxunun təlimi isə yazının təlimi prosesinə müsbət təsir edir və tədrisinin daha səmərəli şəkildə təşkil edilməsini təmin edir.

Oxu prosesində mətnləri düzgün şəkildə başa düşmək üçün, tələbələrin əsas ideyaları və ikinci dərəcəli məlumatları başa düşməli, müxtəlif üslubi üsullar haqqında məlumatlı olmalı; müxtəlif yazı növlərinə uyğun olan struktur ilə tanış olmalıdır.

Tədrisin orta mərhələsində oxu təlimi prosesində tələbələrə oxudan əvvəl verilən suallar onlara tənqidi oxu vərdişlərinin aşılmasına məqsədinə yönəldilir. Burada aşağıdakı növ sualların verilməsi tövsiyə edilə bilər:

- Təqdim edilən mətn parçasında əsas məna daşıyan cümlə hansıdır?
- Cümlədə müəllifin mövqesini bildirən iki sözün altından xətt çəkin.
- Əsas məna daşıyan cümlədə müəllifin münasibəti, səbəblər hansılardır?
- Müəllifin irəli sürdüyü səbəblər nə dərəcədə inandırıcıdır?
- Müxtəlif ölkələrdə özünü lazımı səviyyədə təmin edə bilməyən, ehtiyacı olan insanlara yardım göstərmək yolları haqqında nə deyə bilərsiniz?

Bu cür suallara yazılı şəkildə, auditoriyadan kənar şəraitdə cavablar verilir. Növbəti dərstdə tələbələr yazılarını müqayisə və müzakirə edirlər. Cavabların mətndən olduğu kimi götürülməsinin mümkün olmadığı sualların verilməsi tövsiyə edilir. Tələbələrə düşünməyə vadar edən, xülasə şəklində cavabları verilməli olan suallara üstünlük verilməlidir. Müzakirə prosesində fəal iştirak edən tələbələr cavablarının düzgün olmadığı halda onları özləri düzəltməli və bu zaman fərqli rəngdə olan qələmədən istifadə etməklə, müəllimi onların oxu vərdişlərinin hansı səviyyədə olduğunu və müzakirə prosesində necə iştirak etdiyi haqda məlumatlandırma bilər. Düzəldilməmiş səhv olan cavablar çoxsaylı olduğu halda, müəllimə burada ciddi problemlərin mövcudluğu haqqında məlumat verir.

Qeyd edildiyi kimi, xarici dildə, o cümlədən ingilis dilində oxunun təliminə yönəldilmiş proqramlara müvafiq fəaliyyət növlərini əhatə edən çalışma və tapşırıqlar daxil edilməlidir.

Hər bir oxu dərsinin sonunda müxtəlif xarakterli tapşırıqları yerinə yetirməklə, tələbələrə müxtəlif fəaliyyət növlərinə cəlb etməklə, onlara oxu vərdişlərinin aşılması prosesinin səmərəliliyini təmin etmək üçün lazımı şəraiti yaratmaq mümkündür.

Oxunun təlimi problemini araşdıran tədqiqatçılar oxu təlimi prosesində meydana çıxan daha bir məsələni qeyd edirlər. Onlar sözlərin öyrənilməsi məsələsini leksik vahidlərin mənimsənilməsi problemindən ayırır, lüğətin öyrənilməsində əsas məqsədin ana dilində olan leksik vahidlərin tədris edilən xarici dildə ekvivalentlərinin mənimsənilməsinin olduğunu vurğulayırlar. Burada əsas diqqətin semantika üzərində cəmləşdirilməsi nəzərdə tutulur. Bundan fərqli olaraq, sözlərin öyrənilməsi onların morfoloji və sintaktik xüsusiyyətlərinin öyrənilməsini nəzərdə tutur. Buda sözlərin kontekst daxilində olan mənalarının oxucular tərəfindən başa düşülməsini mümkün edən

əsas şərtlərdəndir. Oxu prosesinin və əldə edilən nəticələrin səmərəliliyinin təmin edilməsinə yönəldilmiş təlim zamanı tələbələrə mənimsənilmiş leksik vahidlərinin produktiv nitq fəaliyyətində istifadə edilməsi bir məqsəd kimi irəli sürülmür. Məsələn, tələbələrin prosesində reseptiv səviyyədə, yəni anlama məqsədləri ilə mənimsədikləri “significant” sifətinin, eyni köklü isim və fel formaları olan “significance” və “signify” sözlərini bilməmələri mümkündür.

Oxu təlimi prosesində əsas məsələ sözlərdəki olan mənaların dekodlaşdırılması olduğundan, diqqətin məhz bu məsələ üzərində cəmləşdirilməsi məqsədəuyğun hesab edilir. Müvafiq olaraq, yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulan çalışma və tapşırıqlar da məhz bu məqsədə nail olmaq istiqamətində təşkil edilməlidir.

Tədqiqatçıların qeyd etdiyinə görə, sözlərin öyrənilməsi üç əsas istiqamətdə aparılmalıdır: Birinci qrupa funksional sözlər, yəni cümlədə müəyyən funksiyaları yerinə yetirən sözlər aid edilir. Bir qayda olaraq, funksional sözlər qrammatikanın tədrisinin obyektinə olduğu səbəbindən, oxunun təlimi prosesində onlara xüsusi diqqət yetirilmir. İkinci qrupa qaydasız fellər, xüsusi cəm formaları isimlər aid edilir. Üçüncü qrupa isə sözlərin morfoloji və sintaktik xüsusiyyətləri aid edilir. Oxu vərdişlərinin aşılınması prosesində tələbələrə sözdüzəltmə üsulları haqqında məlumatlandırmaq lazımdır. Lakin, bu istiqamətdə iş apararkən, əsas məqsədin məhz oxu vərdişlərinin inkişaf etdirilməsi olduğunu yaddan çıxarmamalı və diqqətin qrammatika və yaxud leksikanın öyrədilməsi deyil, məhz, oxunun üzərində cəmləşdirilməsini təmin etmək lazımdır.

Əsas məsələ ondan ibarətdir ki, tələbələrə “nation” sözünün mənasını bilən tələbələrə oxu zamanı eyniköklü sözləri başa düşmək bacarığını aşılamaqdır. “-ality” isim düzəldici suffiksi və “-ize” feil düzəldici suffiksləri haqqında məlumatı olan tələbələrin “nationality” and “nationalize” sözlərinin mənalarını başa düşmək ehtimalı olduqca böyükdür.

Eyniliklə, “behave” felinin mənasını bilən və “-al” sifət düzəldici suffiksi və “-our” isim düzəldici suffiksi haqqında məlumatı olan oxucu “behaviour” və “behavioural” sözləri olan cümlələri asanlıqla başa düşəcəklər.

He Behaved as if nothing had happened.

There are hidden, unspoken rules of English behaviour.

He is interested in behavioural sciences.

Bu siyahıya “glove, global, globalize, globalization”, “culture, cultural, cultured” və s. bu kimi eyni köklü sözləri daxil etmək olar.

Yuxarıda deyilənləri ümumiləşdirərək, qeyd etmək lazımdır ki, dilin aspektləri olan qrammatika və leksika ilə bağlı olan çalışmaların yerinə yetirməkdə əsas məqsəd oxu prosesində tələbələrin diqqətinin nitqin formal cəhətlərinə deyil, oxunulan mətnin məzmununa yönəldilməsi üçün müvafiq şəraitin yaradılmasıdır.

Oxunun təlimindən danışarkən, məşhur dilçi alim Maykl Uestin “Read and Look Up” üsulunu xatırlamamaq qeyri-mümkündür (M. West). M. Uestin təklif etdiyi bu üsul tələbələrin sayı çox olan siniflərdə xarici dildə oxunun təlimi prosesində tələbələrin fərdi fəaliyyəti üçün maksimum şəraitin təmin edilməsini mümkün edir. “Read and Look Up” üsulunun əsasını təşkil edən oxu mətninin ayrı-ayrı sintaktik söz qruplarına bölünməsi və onların deyilməsi və yaxud bərkədən oxunulmasıdır. Tələbələr mənə daşıyan sintaktik qrupları ayrı-ayrılıqda oxuyur, sonra mətnə baxmadan onları əzbərdən deyir. “Read and Look Up” üsulu tələbələrə yalnız mətni sintaktik mənə qruplarına bölərək oxumaq bacarığını onlara aşılması deyil, həm də tələbələrin qısa-müddətli hafizəsinin inkişaf etdirilməsi üçün şərait yaratmış olur. Həmçinin “Read and Look Up” üsulu həm də tələbələrə ingilis dilinin intonasiyasının öyrədilməsi məqsədilə istifadə edilə bilər. Lakin, azərbaycanlı tələbələrə oxu təlimi prosesində ingilis dilinin intonasiyasının öyrədilməsi məqsədilə müəllim hər bir qrupu əvvəlcədən özü səsləndirir. Xarici dil tədrisinin yuxarı mərhələsində tələbələr oxuduqları sintaktik qrupları yaradıcı şəkildə interpretasiya etməlidir. Lakin onu da demək lazımdır ki, tələbələrin qısa-müddətli hafizələrinin inkişaf etdirilməsi və intonasiyanın öyrədilməsi bilavasitə oxu təlimi prosesi ilə bağlı olan məsələ deyil və burada bir məqsəd kimi irəli sürülə bilməz. “Read and Look” üsulu yalnız oxunun təlimi prosesində deyil, həm də tələffüz və qrammatika dərslərində uğurla istifadə edilir.

Azərbaycanlı tələbələrə ingilis dilində oxu vərdişlərini aşılarkən onlara ikidilli, yəni ingilis-azərbaycan və Azərbaycan-ingilis və “ingilis-ingilis” yəni izahlı lüğətlərdən istifadə etmək bacarığı aşılmalıdır.

Məlum olduğu kimi, lüğətlərə sözlərin tələffüzü, orfoqrafiyası, mənaları, hansı

nitq hissəsi mənsüb olması haqqında məlumat, eyni köklü olan sözlərə dair məlumat verilir. Lakin, oxu təlimində önəmlisi olan məhz sözlərin mənasıdır. Həm də tələbələrə ingilis dilinə xas olan polisemiya, yəni çox mənalılıq haqqında məlumat verilməli, oxu zamanı sözlərin yalnız bir mənası, mətndə olan kontekstual mənasının tapılması və tələbələrə aşağıdakı çalışmaların yerinə yetirilməsi tövsiyə edilir:

Birinci növbədə, tələbələrə aşağıdakı məlumatların verilməsi məsləhət görülür:

İngilis dilində sözlərin böyük əksəriyyəti bir neçə nitq hissəsinə aid edilə bilər. Belə ki, eyni söz isim, fel, sifət, zərf, sözünü və digər funksiyaları yerinə yetirə bilər. Əslində, sözün hansı nitq hissəsinə aid olduğunu müəyyənləşdirən həmin sözün cümlə daxilində tutduğu yer və onun hansı funksiyayı yerinə yetirilməsidir. Məsələn, “act” sözü həm isim, həm də fel ola bilər. Aşağıdakı cümlələrdə “act” sözünün hansı nitq hissəsinə aid olduğunu müəyyənləşdirin:

1. *I caught him in the act.*
2. *You acted wisely.*
3. *We must act quickly.*

Çox vaxt eyni sözün isim və fel işlədildiyi halda, onların mənaları biri-birinə yaxın olur. Yuxarıdakı cümlələrdə “act” sözünün mənalı arasında əlaqənin olub-olmaması haqqında nə deyə bilərsiniz? Qeyd edilməlidir ki, sözlərin ifadə etdiyi mənalarda olan yaxınlığın dərəcəsi müxtəlif ola bilər.

İngilis dilində çoxmənalılığın geniş yayıldığından burada sözlərin böyük əksəriyyəti çoxmənalı sözlərdir. Misal olaraq, “take” və “head” sözlərini gətirmək olar. Belə ki, “take” feli 24 mənaya malik olduğu halda, “head” sözü 39 mənaya malikdir. Şübhəsiz, polisemiya hallarının mövcudluğu ingilis dilini öyrənən insanlar üçün, xüsusilə də ana dillərində bu hadisəyə nadir hallarda rast gələn azərbaycanlı tələbələr üçün, çoxsaylı problem və çətinliklər yaradır.

Məlum olduğu kimi, lüğətlərin əksəriyyətində sözlərin mənalı təqdim edilərkən, müəyyən ardıcılıq gözlənilir: isim, sifət, fel və s. Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, ingilis-ingilis, yəni izahlı lüğətlərdən istifadə etmək heç də asan deyil və tələbə tərəfindən müəyyən səriştə, bilik və bacarıq tələb edir.

Müəllim hər bir təlim kontekstində hansı lüğətlərə üstünlük verilməsi haq-

qında qərara gəlməli və burada əsas məqsədin tələbələrin lüğət tərkibinin zənginləşdirilməsi deyil, onlara oxu vərdişlərinin tələb edilən səviyyədə aşılması olduğunu yaddan çıxarmamalıdır.

Müvafiq olaraq, hər bir təlim kontekstində ingilis dilində oxunu tədris edən müəllimin qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri oxu zamanı lüğətin rolunu və yerini müəyyənləşdirməkdir. Əsas məqsəd tədris edilən xarici dildə oxunun səmərəli şəkildə təşkili olduğundan, lüğətdən sui-istifadə hallarına yol verilməməlidir.

Oxu prosesində sözlərin başa düşülməsi və bütövlükdə məzmunun adekvat şəkildə qavranılmasını təmin etmək məqsədilə aşağıdakı tapşırıqların tələbələrə təqdim edilməsi tövsiyə edilə bilər.

Tələbələrə bir neçə çoxmənalı, tez-tez istifadə edilən sözlərdən ibarət olan siyahı təqdim edilir.

Sonra həmin sözlərlə cümlələr təqdim edilir. Tələbələr sözü cümlədə yetirdiyi funksiya, onun hansı nitq hissəsinə mənsub olduğunu deməli və nəhayət, düzgün mənə variantını siyahıdan tapmalıdır.

Word List:

1. *arm noun – 1. the long part at each side of the human body, ending in a hand; 2. the part of a piece of a piece of clothing that you put your arm in; 3. the part of a chair where your arm rests; 4. things resembling arm in shape or function; 5. control, means of reaching; 6. weapon, branch of military forces*

arm verb – 1. equip with weapons or other requisites

2. *house noun – 1. a building where people live, usually one family or group; 2. the people who live in a house; 3. the place where a particular business or activity happens; 4. the House: a group of people which makes a country's laws, or the place where they meet; 5. the people watching a performance or the area where they sit*

house verb – 1. give a place or animal a place to live; 2. to provide space for something

3. *guess noun – 1. an attempt to give the right answer when you are not certain what it is; 2. an opinion that you have formed by guessing; 3. informal: something that no one can be certain about*

guess verb – 1. to give an answer or opinion about something without having all the facts; 2. to give a correct answer without having all the facts; 3. when you think that something is probably true or likely; 4. used when you agree/disagree but are not completely certain about something; 5. something you say when you have some surprising news for someone.

4. match noun – 1. a sports competition in which two people or teams compete against each other; 2. a thin wooden stick which produces a flame when you rub one end of it against a rough surface; 3. if something is a good match for something else, it looks attractive next to it, usually because it is the right colour; 4. if two people who are having a relationship are a good match they are very suitable for each other

match verb – 1. If two things match, they are the same colour or type; 2. to choose someone or something that is suitable for a particular person, activity or purpose; 3. to be as good as someone or something else

5. gain verb – 1. to get something useful or positive; 2. to get an advantage or something valuable from something; 3. to increase in something such as size, weight, or amount; 4. to work too quickly
gain noun – 1. when you get something useful or positive; 2. an increase in something, such as size, weight or amount

Sentences:

- *The terrorist had armed themselves with automatic rifles.*

Part of Speech ... Meaning.

- *Sam can't take me to the airport I might twist Andy's arm.*

Part of Speech ... Meaning.

- *She held the tiny baby in her arms.*

Part of Speech ... Meaning.

- *He put his arms around her.*

Part of Speech ... Meaning.

- *She was standing with her arms folded.*

Part of Speech ... Meaning.

- *He put his arms around her.*

Part of Speech ... Meaning.

- *She was standing with her arms folded.*

Part of Speech ... Meaning.

- *The country gained independence in 1948.*
- *Who stands to gain from the will?*
- *He's gained a lot of weight in the last few months.*
- *If a clock or a watch gains, it works too quickly and shows a time that is later than the real time.*
- *The curtains look nice ... they're a perfect match for the sofa.*
- *Gibson ran well but was no match for the young Italian.*
- *I can't find anything to match my green shirt.*
- *Your shoes don't match.*
- *Traces of blood found on walker's clothing matched the victim's blood type.*
- *It should be difficult to match the service this airline gives to its customers.*
- *Their accounts of what happened that evening didn't match up.*
- *Nothing that he wrote after this point ever matched up to his early work.*
- *We went to my aunt's house for dinner.*
- *The baby's screaming woke the whole house up.*
- *The opera-house in Vienna is famous all over the world.*
- *Cambridge University Press is a famous publishing house.*
- *The House voted on the proposals.*
- *The actors played to a full house.*
- *If food or drink is on the house in a bar or restaurant, it is free.*
- *This development will house over 100 families.*
- *The museum houses a huge collection of paintings.*
- *Can you guess how old he is?*
- *I would say he probably works in the media, but I'm just guessing.*
- *"You've got a promotion!" "Yes, how did you guess?"*
- *"I'd never have guessed that you two were related.*

- *I've known her for about 12 years, I guess.*
- *Guess what? I've been promoted.*
- *How old do you think John is? Go on, have a guess (UK), [take a guess (US)].*
- *At a guess, I'd say there were about 70 people there.*
- *My guess is they'll announce their engagement soon.*
- *What happens after the election is anybody's guess.* (The definitions are taken

from "Cambridge Learner's Dictionary", Cambridge University Press, 2001)

Lüğətlə işləmək bacarığını nümayiş etdirən tələbələr tərəfindən sözlərin öyrənilməsi məqsədilə hər hansı yazılı çalışma və tapşırıqların yerinə yetirilməsinə vaxtlarının sərf edilməsi müsbət bir hal kimi qəbul edilməməlidir. Lüğətlə bağlı olan çalışma və tapşırıqların səmərəliliyinə baxmayaraq, bu istiqamətdə aparılan isim müvafiq bacarıqlara artıq yiyələnmiş tələbələrin tıxtıyarına verilməsi tövsiyyə edilir. Tələbənin özü lüğətdən hansı məqsədlərlə, nə vaxt və necə istifadə edilməsi haqqında qərara gəlməli və aparılan işi müstəqil şəkildə planlaşdırıb həyata keçirməlidir.

Oxunun təlimi prosesində meydana çıxan vacib problemlərdən biri də oxunun sürətidir. Bu məsələ proqramlara daxil edilməli, kurikulum və silabuslarda öz əksini tapmalıdır. Sürətdə oxu vərdişlərinin tələbələrə aşılmasına yönəldilmiş xüsusi çalışma və tapşırıqlar dilin tədris sistemində daxil edilməli, dil fakültələrində təhsil alan və xarici dili ixtisas dili kimi öyrənən tələbələrlə bu istiqamətdə məqsədyönlü, sistemli mərhələli iş aparılmalıdır. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, qarşıda duran vəzifə dil daşıyıcıları olan insanların oxuduqları sürətlə oxumaq bacarığına yiyələnməkdir. Lakin, ilk növbədə bu cür məqsədin nə dərəcədə real və əldə edilə bilən olduğunu müəyyənləşdirmək lazımdır. Daha real olan məqəd tələbələrin oxumaq sürətini müəyyən dərəcədə artırılmasıdır.

Tədqiqatçıların fikrincə, asta oxuyan tələbələr mənə baxımdan əhəmiyyətli olan həm qrammatik, həm də leksik materiallardan bəhrələnməkdə çətinlik çəkir. Bunun səbəbi onları qısa müddətli hafizəsinin zəif olmasıdır. Tədqiqatçılar tələbələrdə oxunun sürətini əhəmiyyətərcədə artırılmasına səbəb olan bu istiqamətdə yerinə yetirilən çalışma və tapşırıqların və yaxud tələbələrin tədricən ixtisas dili olan ingilis dilinə yiyələnmələrinin olduğunu müəyyənləşdirməkdə çətinlik çəkirlər. Lakin qətiyyətlə onu

demək olar ki, tələbələrdə sürətlə oxumaq bacarığının inkişaf etdirilməsinə yönəldilmiş çalışma və tapşırıqların sistemli şəkildə yerinə yetirilməsi tələbələrdə onlarda bilik və bacarıq səviyyələrinə uyğun olan mətnlərin oxumağa dair əminlik yaradır.

Əhəmiyyətli olan odur ki, sürətlə oxumaq bacarığının tələbələrə aşılınması məqsədinə yönəldilmiş çalışmalar tələbələrə təsir göstərərək onları daha sürətlə oxumağa vadar edirlər.

Xarici dildə, o cümlədən ingilis dilində oxunun tədrisində əsas problem tələbələrin bilmədikləri sözlərin sayıdır. Oxucuların onlara naməlum olan sözlərin hamısını tapmaq məqsədilə lüğətə müraciət etmələri qəti şəkildə qəbul edilməzdir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, yalnız xarici dildə deyil, ana dilində oxunun təlimi prosesində də oxucular onlara mənalı tanış olmayan sözlərə rast gələ bilərlər. Həmin sözlərin mənalının açılması adətən həmin sözün formasından, eləcə də onu əhatə edən sözlərin vasitəsi ilə həyata keçirilir. Belə ki, sözlər də olan suffikslərin vasitəsilə onların hansı nitq hissələrinə mənsub olduqlarını təyin etmək mümkündür. Sözləri əhatə edən kontekst isə sözün kontekstual mənasını müəyyənləşdirməyə imkan verir. Oxu vərdişlərini aşılarkən, tələbələrə naməlum sözlərin məhz bu yolla tapmağa həvəsləndirmək, bu istiqamətdə yönəltmək tövsiyyə edilir. Yeni sözlərin mənalılarını lüğətə müraciət etmədən müəyyənləşdirilməsi mümkün olduğu halda, onların kontekst daxilində daşdıqları leksik və qrammatik mənalı məhz bu yolla tapılması oxu prosesini əhəmiyyətli dərəcədə səmərələşdirir. Tələbələrə sözlərin kontekstual mənalılarını müəyyənləşdirmək bacarığını aşılamaq məqsədilə, onlara aşağıdakı növ tapşırıqların yerinə yetirilməsi təklif edilə bilər:

- *I always take my mobile phone with me.*
- *I took the kids to the part.*
- *Someone's taken my cat.*
- *So, you are going to take the job?*
- *It takes a lot of courage to stand up and talk in front of so many people.*
- *Take two tablets, three times a day.*
- *Have you taken her temperature?*
- *I take a size 12 in trousers.*

- *There's six of us and the car takes only five.*
- *Are you taking a train to Edinburgh?*
- *If you're tired, take a rest.*
- *I take great pleasure in cooking.*
- *These women take their jobs very seriously.*
- *Take a look at this photo.*
- *Whatever I say, she'll take it the wrong way.*
- *I take it, you're not coming with us.*
- *We argue all the time – I really can't take it any more.*
- *You could be doing a much less interesting job, take it from me.*
- *With an illness like this you just have to take every day as it comes.*
- *By morning they had taken the city.*
- *Petter's very tall – he takes after his father.*
- *He spent the whole afternoon taking his like apart.*
- *Supermarkets are taking business away from small local shops.*
- *Take 3 away from 20.*
- *You're right, he's nice – I take back everything I said about him.*
- *Did you take down the telephone number?*
- *I've taken the pictures down.*
- *We took the tent down.*
- *It was an interesting lecture but there was just too much to take in.*
- *I thought we might get something to eat and then take in a movie.*
- *You could earn some extra cash by taking in foreign students.*
- *If you're hot take your jacket off.*
- *Take your feet off the chair.*
- *Her career had just taken off.*
- *He took off in the middle of the night.*
- *I don't want to take on two new members of staff.*

- *I might take you on at tennis sometime.*
- *Her voice took on a tone of authority.*
- *He reached into his back and took out a book.*
- *Are you taking her out for her birthday?*
- *Don't take out on me!*
- *They've recently been taken over by a larger company.*
- *Who'll be taking over Cynthia when she retires?*
- *I'll take you through it one more time then you can try it yourself.*
- *For some reason,*
I just didn't take to him.
- *Dad's taken to swimming every morning.*
- *I thought I might take up cycling.*
- *This desk takes up too much space.*
- *Could I take you up on your offer of a ride home?*
- *You'll have to take the matter up with your manager.* (Source: Cambridge

Learner's Dictionary, CUP 2001, p. 65-651)

Misal olaraq "take" felini götürməkdə əsas məqsədimiz ingilis dilini çox mənalı sözlərin müxtəlif kontekstlərdə, müxtəlif mətnlərdə fərqli mənalarda işlədilməsini əyani şəkildə azərbaycanlı tələbələrə nümayiş etdirməkdən ibarətdir. "Take" felinin timsalında ana dillərində rast gəlmədikləri hallarla, yəni eyni sözün tamamilə fərqli olan mənalarda istifadə edilməsinin mümkünlüyü azərbaycanlı tələbələrə nümayiş etdirilir və onları ingilis dilindən ana dillərinə tərcümə edərkən və yaxud mətnləri oxuyarkən daha diqqətli olmasını onlara tövsiyə edir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, təqdim edilən cümlələrin hamısının eyni zamanda yerinə yetirilməsi darıxdırıcı və müəyyən dərəcədə, yorucu ola bilər və nəticə etibarilə, tələbələri həvəsləndirmək əvəzinə, demotivasiyaya gətirib çıxara bilər. Tapşırıqları tələbələrə təqdim edərkən, müəllim ingilis dilində sözlərin mənalarının kontekstdən bilavasitə asılı olmasını onların nəzərinə bir nitq hissəsi kimi çatdırmalıdır. Azərbaycan dilində mövcud olmayan, ingilis dilində isə geniş şəkildə istifadə edilən

sözönlərinin sözlərin mənalarına təsiri olduğunu çatdırmalıdır.

Burada çox vaxt kontekstin başa düşülməsinə təsir edən və onu əhəmiyyətli dərəcədə çətinləşdirən daha bir amili-kulturoloji amili göstərmək lazımdır. Milli-mədəni mənsubiyyətləri fərqli olan azərbaycanlı tələbələri üçün ingilis dilində kulturoloji spesifikasiya olan hər hansı situativ kontekstin başa düşülməsi bəzən ciddi problemlərin yaranmasına səbəb olur.

Onu da xüsusilə qeyd etmək vacibdir ki, fərziyyələrin irəli sürülməsi özü-özlüyündə onun düzgün olmasını təmin etmir. Oxu zamanı hər hansı sözün mənası haqqında irəli sürülən tələbələr oxu prosesinin aşağı şəkildə davam etdirə bilirlər:

- İrəli sürülən fərziyyənin düzgün olub-olmamasını yoxlamaq məqsədilə lüğətə müraciət edə bilər.
- Fərziyyənin düzgün olduğu barədə əmin olmasalar da mətni oxumaqda davam edə bilər.
- Tələbələr onlarda şübhə doğuran cümlələri bir neçə dəfə oxuya bilər.
- Sözü və yaxud cümləni bir neçə təkrarən bərkdən oxuya bilər.
- Həmin sözün başqa kontekst daxilində istifadə edildiyi zaman onu mənası bir daha yoxlanıla bilər (52 p.40).

Tələbələrə üsul seçimində müəyyən müstəqilliyin verilməsində əsas məqsəd onlarda oxunulann mətnin və yaxud kitabın məzmununa maraq oyatmaq, onları oxu ilə bağlı olan və oxu prosesini səmərələşdirən müxtəlif fəaliyyət növlərinə cəlb etmək, onlarda rast gəldikləri problem və çətinliklərə baxmayaraq oxunu davam etdirmək həvəsini yaratmaqdan ibarətdir.

Tələbələri düzgün istiqamətləndirmək, onlara mətnin məzmununu adekvat şəkildə başa düşmək üçün hansı üsullardan istifadə etmək haqqında məlumatlandırmaq və bu məqsədə nail olmaq üçün yerinə yetirilməsi tövsiyə edilən çalışmaları və tapşırıqları onlara təqdim etməlidir. Lakin, tələbə-yönümlülük prinsipinə riayət edərək, onlara müstəqillik verilməli və əslində oxu vərdişləri tələbələrə aşılanmamalıdır, tələbələr zəruri olan vərdiş və bacarıqlara yiyələnəməlidirlər.

Belə ki, naməlum olan sözlərin mənalarının öyrənilməsinə gəldikdə, tələbə mətni təkrar olaraq oxumalı və hansı sözlərin vacib olduğu, hansıların isə məzmunun

başına düşməsi üçün o qədər də əhəmiyyətli olmadığını tələbənin özü müəyyənləşdirə bilər. Çox vaxt oxu prosesində tələbələr onlara tanış olmayan, bilmədikləri sözləri ucadan olmasa da, tələbələrin bu üsulla üstünlük verdiyi halda, müəllim tərəfindən heç bir etiraz dilməməlidir. Müəllim tələbələrə mövcud oxu strategiyaları haqqında məlumatlandırılmalı, onları bir növ “silahlandırılmalıdır”. Həm də, müəllim tələbələrə başa salmalıdır ki, oxu təlimi zamanı əsas vəzifə və məqsəd sözlərin semantik və qrammatik mənalarının öyrənilməsi deyil, oxu vərdişlərinin günün tələblərinə uyğun olan səviyyədə inkişaf etdirilməsidir. Sözlərin mənimsənilməsi isə burada bir vasitədir. Oxunun təlimi prosesində yerinə yetirilən tapşırıqların əsas məqsədi həmin prosesin səmərəlilişdirilməsi və daha yüksək nəticələrin əldə edilməsidir.

II FƏSİL

İNGİLİS DİLİ FAKÜLTƏSİNDƏ OXU TƏLİMİNİN SƏMƏRƏLİ YOLLARI

2.1. İngilis dilində oxu təliminin əsas prinsipləri

Qeyd etdiyimiz kimi, Azərbaycan Təhsil Sisteminin Avropa Təhsil Məkanına inteqrasiyasının nəticələrindən biri imtahanların test üsulu ilə keçirilməsidir. Sözügedən problemin birmənalı şəkildə qəbul edilmədiyinə və çoxsaylı mübahisələr təkan verdiyinə baxmayaraq, ölkəmizin ali təhsil müəssisələrində uzun illər ərzində imtahanlar məhz test üsulu ilə keçirilir. Lakin yalnız imtahanların test üsulu ilə həyata keçirilməsi heç də düzgün deyil. Tələbələri imtahanlara hazırlaşdırmaq və mənimsədikləri bilik, vərdiş və bacarıqları yoxlamaq üçün testlər semestr ərzində keçirilməlidir. Oxu dərslərində tələbələrə testlər verilməli, bu da müəllimə tələbələrin hamısının hansı səviyyədə olduğunu, oxu zamanı hansı problem və çətinliklərə rast gəldikləri haqqında məlumat əldə etməyə imkan verir. Testlər sistemli xarakter daşılmalı, müntəzəm olaraq keçirilməli və 10-15 dəqiqədən çox vaxt ayrılmamalıdır.

Testlər mütləq müəllim tərəfindən yoxlanılmalı və qiymətləndirilməlidir. Testlərin müntəzəm olaraq keçirilməsində məqsəd yalnız nəzarətin həyata keçirilməsi və tələbələrin biliklərinin qiymətləndirilməsi deyil. Testlərin nəticələri həm də oxunun təlimi səviyyəsinin müəyyənləşdirilməsi, burada mövcud olan problem və çətinliklərin aradan qaldırılması və onların qarşısının alınmasıdır. Əslində, tələbələrin təlim prosesində əldə etdiyi nailiyyətlər bilavasitə istifadə edilən üsul və metodlardan, təlim prosesinin nə dərəcədə düzgün təşkil edilib-edilməməsindən xəbər verir. Semestr ərzində dərslərdə keçirilən testlər oxunun təlimi prosesində lazımı dəyişiklər edilməsi və beləliklə, onun daha səmərəli şəkildə təşkil edilməsi üçün imkan yaradır.

Oxunun ixtisası dil olan tələbələrə tədrisindən danışarkən, burada tələbələrin seçdiyi və müstəqil şəkildə oxuduqları oxu materiallarını xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Burada önəmlisi odur ki, müstəqil oxu, adından məlum olduğu kimi, müstəqil

şəkildə, müəllimin iştirakı və yaxud nəzarəti olmadan həyata keçirilir. Tələbələrin “əlavə oxu” və “fərdi oxu” fəaliyyətində cəlb edilməsində əsas məqsəd oxumağı oxumaq vasitəsi ilə, yəni bu sahədə təcrübə toplayaraq, müvafiq bilik, vərdiş və bacarıqların inkişaf etdirilməsi və təkmilləşdirilməsini təmin edilməsidir. Bu da xarici dillərin tədrisi metodikasında əsas prinsiplərdən biri kimi qəbul edilmiş “learning by doing” prinsipinin həyata keçirilməsi deməkdir. Məlum olduğu kimi, müasir metodikada qəbul edilmiş bu prinsip “danışmağın danışmaq vasitəsilə”, “yazmağın yazmaq vasitəsilə”, “əşidib-anlamağın dinləmək vasitəsilə”, “oxumağın oxumaq vasitəsilə” öyrədib-öyrənməsini təlimin əsas prinsipi kimi irəli sürür.

Burada meydana çıxan əsas iki məsələnin birincisi oxu materialların seçilməsi məsələsi, ikincisi isə tələbələri oxu prosesinə cəlb etməkdir. Nəzərə alınmalıdır, söhbət məcbur etməkdən deyil, tələbələri oxu prosesinə marağı olan, fəal, təşəbbüskar oxucu qismində cəlb edilməsindən getməlidir. Yalnız oxucu müasir dövrdə dili professional məqsədlərlə byrənən tələbələrin qarşısında qoyulan məqsədlərə nail olur.

Tələbələri fərdi, müstəqil oxu prosesinə mümkün qədər tez cəlb edilməlidir. Xarici dil tədrisinin ilkin mərhələsində tələbələrin müstəqil, dərsgənkənar prosesinə cəlb edilməsi tövsiyyə edilmir. Müəllim tələbələri oxumağı öyrənməyə öyrətməlidir.

Müəyyən dərəcədə hazırlıqlı, oxu strategiyaları ilə silahlanmış tələbə müstəqil oxudan lazımi səviyyədə bəhrələnməyə bilər. Bu da, güman ki, tədrisin orta və yuxarı mərhələlərində baş verə bilər. Materialların seçilməsinə gəldikdə, oxu dərslərində, intensiv oxu prosesində istifadə edilən oxu materialları kimi, fərdi şəkildə oxunulan kitablar, ilk növbədə, tələbə üçün maraqlı olmalı, onların ehtiyac və tələbatlarını ödəməli, yaş, bilik səviyyələri, intellektual səviyyələrinə uyğun şəkildə seçilməlidir.

Seçim ixtiyarı tələbələrə verildiyi halda, onlar öz məsuliyyətlərini dərk edər, nəticə etibarilə, onlar kitabı yalnız bilik mənbəyi kimi qəbul eləmir, həm də kitabı oxuyarkən, ondan zövq almaq bacarığı tələbələrdə formalaşır. Bu da kommunikativ-yönümlü təlimin əsas şərtlərindən biridir. Əslində, irəli sürülən məqsədlərin hər ikisi bir-birilə sıx şəkildə əlaqəlidir.

Tələbələr üçün maraqlı olan oxu materialların seçilməsi onlarda oxuya maraq və motivasiya yaradır və tələbələrdə şüurlu şəkildə oxu prosesinə cəlb edir.

Problem ilə bağlı tədqiqatların müəlliflərinin bəziləri ingilis dilinin tədrisinin aşağı mərhələsində tələbələrin səviyyəsinə uyğunlaşdırılmış oxu materiallarından istifadə etməyi tövsiyə edirlər. Beləliklə, oxunun təlimi prosesində istifadə edilən oxu materialları tələbələrin bilik, intellektual səviyyəsinə uyğun olmalıdır. Təqdim edilən mətnlər autentik olmalı, yəni, heç bir dəyişiklik edilmədən istifadə edilməlidir.

Əhəmiyyətli olan odur ki, mətnlər müəllifin yazdığı kimi tələbələrə çatdırılsın. Daha bir məsələ oxunun təlimi məqsədilə istifadə edilən materialların dildəyişiciləri tərəfindən yaradılmasının mütləq bir şərt kimi irəli sürülməsidir.

Bu məsələyə dair fikir ayrılığı mövcuddur. Tədqiqatçıların bəziləri xarici dildə oxunun təlimi prosesində yalnız müəllifləri dildəyişiciləri olan müəlliflər tərəfindən yazılmış materiallarının istifadə edilməsini zəruri hesab edirlər. Bu fikirlə razılaşmayan metodist-alim və dili tədris edən müəllimlər isə tədrisin aşağı mərhələsində tələbələrin bilik səviyyəsinə uyğunlaşdırılmış, adaptə edilmiş oxu materiallarından istifadə etməyin mümkün olduğunu qeyd edir və hətta, məhz bu cür materialların istifadə edilməsini tövsiyə edir.

Biz, oxu materiallarının autentik olmasını zəruri hesab edən müəlliflərin mövqelərini daha məntiqə uyğun hesab edirik və dilin tədrisi mərhələsindən asılı olmayaraq, mətnlərin müəllifin yazdığı kimi, heç bir dəyişiklik etmədən tələbələrə təqdim edilməsini məqsədəuyğun hesab edirik. Xüsusilə də, mətnlərin autentik olmasının xarici dili, o cümlədən ingilis dilini professional məqsədlərlə öyrənilən şəraitdə vacibliyini vurğulamaq lazımdır (28; 73; 129; 127; 18; 86; 140; 146; 149). Xarici dil tədrisinin aşağı mərhələsində, ehtiyac duyulduğu halda, tələbələrə lüğətlərdən, xüsusilə də ikidilli lüğətlərdən istifadə etməyə icazə verilməlidir.

Tədrisin orta mərhələsində dil fakültələri tələbələrinə daha mürəkkəb və üslubi cəhətdən müxtəlif olan mətnlər təqdim edilir. Bu mərhələdə qısa hekayələrin, romanların və pyeslərin oxunulması tövsiyyə edilir. Həmçinin, tələbələr ana dillərində oxuduqları əsərlərinin tədris edilən xarici dildə oxunulması sözü gedən tədris mərhələsində tövsiyə edilən üsullardan biridir. Təcrübə bu üsulun səmərəliliyini göstərir. Detektiv və macəra romanları, bir qayda olaraq, tələbələrdə marağın oyandırılmasına səbəb olur. Burada olan maraqlı və həyati dialoqlar, real həyatda istifadə edilən lüğət

vahidləri və mürəkkəb olmayan qrammatika tələbələri həvəsləndirir və oxu prosesinə cəlb edir. Lakin bütün müsbət cəhətlərinə baxmayaraq, ali məktəb tələbələrinin bəziləri bu cür ədəbiyyatı sevmir və belə olduğu halda, oxu təlimi prosesində onlardan istifadə etməklə arzu edilən nailiyyətləri əldə etmək qeyri-mümkündür. Qeyd olunduğu kimi, fərdi oxu üçün seçilən ədəbiyyat əsərləri tələbələr üçün maraqlı olmalıdır. Oxucular üçün maraqlı olan ədəbiyyat nümunələrindən istifadə etməklə oxu təlimi prosesinin səmərəliliyini və müasir dövrün tələblərinə uyğun olan ingilis dilini ixtisas kimi öyrənən tələbələrə oxu qabiliyyətini aşılmasının təmin edilməsi mümkündür.

Oxu üçün seçilmiş əsərlərin tələbələr üçün maraqlı olmadığı halda tələbələr öz arzusu ilə könüllü surətdə deyil, məcburiyyət qarşısında qalaraq oxuyurlar, bu isə təlimin keyfiyyətinə olduqca mənfi təsir göstərir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, müəllim müasir xarici dil müəlliminə xas olan rollardan birində -məsləhətçi qismində çıxış etməli və tələbələri istiqamətləndirməli, düzgün seçim etməkdə onlara yardım göstərməlidir. Bu məqsədlə tələbələrə aşağıdakı məsləhətlərin verilməsi tövsiyə edilir:

1. Fərdi oxu üçün kitab seçərkən, həmin kitab haqqında ümumi məlumat əldə etmək üçün kitabı vərəqləmək tövsiyə edilir. Fəsilərin adlarına, kitabın sonunda sualların, xülasənin, izahlı lüğətin olub-olmamasına xüsusi diqqət yetirilməlidir.

2. Kitabı vərəqləyəndən və onun məzmunu haqqında ümumi məlumat əldə etdikdən sonra tələbələrə məzmunu dair sualların yazılması təklif edilir. Bu oxucuların diqqətinin onları maraqlandıran məsələlər üzərində cəmləşdirilməsi, onlarda oxumaq qabiliyyətinin inkişaf etdirilməsi üçün uyğun olan şərait yaradır.

3. Tələbələrə bacardıqları qədər sürətlə oxumaq təklif edilir. Oxuduqları mətnin məzmunu haqqında müəyyən məlumat əldə etmiş və hansı məqsədlə oxuduqlarını dərk edən tələbələr digərləri ilə müqayisədə daha sürətlə oxumağa qadirdilər.

4. Hər bir fəslin sonunda oxunulmuş materialları yekunlaşdıraraq, ən vacib olan məqamların üzərində dayanmaq təklif edilir. Bu istiqamətdə yerinə yetirilən tapşırıqlar tələbələrə oxuduqları informasiya üzərində diqqətlərini cəmləşdirmək, əldə edilmiş məlumatı əvvəlki məlumatla əlaqələndirmək imkanını verir və romanq və hekayənin ardını oxumağa onları hazırlayır.

5. Tapşırıqları yerinə yetirdikdən sonra tələbələrə artıq oxunulmuş mətni yeni-

dən gözdən keçirməyə təklif edilir. Tapşırığın edilməsi tələbənin ayrı-ayrı mətn parçalarının biri-biri ilə əlaqələndirmək və vahid bir mətni əldə etmək imkanını verir.

İngilis dili fakültəsində təhsil alan azərbaycanlı tələbələrə fərdi oxu ilə bağlı tapşırıqları verərkən müəllim onları düzgün şəkildə istiqamətləndirməlidir. Belə ki, müəllim tələbələrə bildirməlidir ki, onlar oxuduqları mətnin əsas məzmununu başa düşərsə, onlara naməlum olan sözlərin mənalarının tapılmasına heç bir ehtiyac duyulmur. Əsas məqsəd tələbələri oxumağı davam etdirməyə həvəsləndirməkdir. Burada sual doğura bilən bir məsələ tələbələrə həftə ərzində oxumağa tövsiyə edilən səhifələrin miqdarıdır. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, oxu təlimi prosesində kefiyyət göstəricilərinin əhəmiyyətli olduğu qədər, kəmiyyət göstəriciləri olduqca vacib və əhəmiyyətlidir. Kəmiyyət göstəricisi, bilavasitə təlim konteksti ilə bağlıdır. Dil fakültələri tələbələrinə oxunun təlimindən danışarkən, burada tövsiyə edilən rəqəmlər qeyri-ixtisas fakültələrində ingilis dilini öyrənən tələbələr ilə müqayisədə daha yüksək olmalıdır. Belə ki, tədqiqatçılar ixtisası dil olan fakültələrdə ingilis dilini öyrənən tələbələrə hər həftə 10 səhifədən başlayaraq tədricən bu rəqəmi, yəni fərdi surətdə oxunulan səhifələrin sayını 50-yə qədər çatdırmağı tövsiyə edirlər.

Şübhəsiz, fərdi ev oxusu adlandırılan bu fəaliyyət növü ardıcıl, sisteməlik şəkildə həyata keçirilməli və müntəzəm olaraq, müəllim tərəfindən yoxlanılmalı və qiymətləndirilməlidir. Fərdi ev oxusunun müstəqil şəkildə baş verdiyinə baxmayaraq, burada müəllim nəzarəti mütləqdir. Sadəcə olaraq, nəzarət bir qədər fərqli şəkildə həyata keçirilməlidir. Burada həm də qiymətləndirmənin stimullaşdırıcı, motivləşdirici effektini vurğulamaq lazımdır. Əslində, tələbələr üçün onların fəaliyyətinə müəllim və tələbə-yoldaşları tərəfindən verilən qiymət olduqca böyük əhəmiyyət kəsb edir və onların gələcək fəaliyyətlərinə böyük təsir göstərir. Onların həyata keçirdiyi fəaliyyətin və əldə etdikləri nəticələrin müəllim və tələbə-yoldaşları tərəfindən maraqla qarşılanarsa, bu tələbənin bu istiqamətdə səylərini artırmaqlarına səbəb olur. Fərdi ev oxusuna gəldikdə, burada qiymətləndirmə yazılı surətdə təqdim edilmiş məruzələr, raportların əsasında həyata keçirilə bilər. Digər sahələrdə olduğu kimi, tələbələrin oxu vərdişlərinin yoxlanılması və qiymətləndirilməsi tam obyektiv şəkildə olmalıdır. Bu oxunun təlimi prosesinin səmərəliliyinə şərtləndirən əsas amillərdən biridir. Yazılı

məlumatları təqdim edilməsi ilə bərabər tələbələr tərəfindən şifahi məruzə və raportların verilməsi də tövsiyyə edilə bilər. Əhəmiyyətli odur ki, tələbələrin hazırladıkları çıxışlar kifayət qədər qısa, həm müəllim, həm də digər auditoriya iştirakçıları üçün maraqlı olsun. Məhz bu səbəbdən, tələbələr əsas məzmun və ideyanı çatdırmağa qadir olmalı, firimin detallar üzərində cəmləşdirilməsinə yol verməməlidir.

Deyilənləri yekunlaşdıraraq, qeyd edilməlidir ki, ingilis dilini ixtisas dili kimi öyrənən tələbələrə oxu təlimində əsas məqsəd onlarda ixtisas dilində olan müxtəlif xarakterli mətnli lüğətə müraciət etmədən oxumaq, hətta naməlum olan sözlərin mənalarını tapmadan mətnə olan əsas məzmun, ideya, məlumat və faktları adekvat, yəni, düzgün şəkildə başa düşmək qabiliyyətinin formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsidir. Eyni zamanda tələbələrdə oxuduqları materiallardan zövq almağa, onlara dair münasibətlərini bildirmək qabiliyyətinin tələbələrdə formalaşdırılması da xarici dildə oxunun təlimi prosesinin əldə edilməli olan ən vacib nailiyyətlərdən biridir.

Problemi araşdıran tədqiqatçılar belə hesab edirlər ki, xarici dildə oxunun təliminin əsas məqsədi tələbələrə tanış olmayan autentik mətnləri müstəqil surətdə, köməksiz müvafiq olan sürətlə oxuyarkən, onları adekvat şəkildə başa düşmək bacarığını aşılamaqdan ibarətdir.

Müstəqil oxucu qarşısında qoyulan məqsədlərdən asılı olaraq müxtəlif oxu strategiyalarından kreativ şəkildə istifadə etməyi bacarmalıdır. Eyni zamanda oxu vərdişlərinə tam şəkildə yiyələnmiş, müstəqil oxucu mətnin məzmununun ümumi şəkildə və yaxud müfəssəl, ətraflı surətdə başa düşülməsi olmadığından asılı olaraq müvafiq oxu strategiyalardan istifadə etməyi bacarmalıdır.

Oxu prosesinin səmərəli şəkildə təşkil edilməsi məqsədilə tələbələrə oxunun interaktiv xarakterini əks etdirən və onlara tələb edilən səviyyədə oxu strategiyalarının aşılmasını təmin edə bilən müvafiq tapşırıqların verilməsi olduqca vacibdir. Dil fakültələrində təhsil alan tələbələr effektiv şəkildə oxumağa kömək edən strategiyalar haqqında məlumatlandırılmalı və beləliklə, tələbələrdən hansı yazılı mətnlərlə müstəqil şəkildə işləmək və onların öhdəsindən uğurla gəlmək ilə bağlı əmin olması təmin edilməlidir. Əsas məqsəd xarici dili öyrənən tələbələrdə oxu materiallarının məzmununa dair fərziyyələr irəli sürmək, qabaqcadan, mətni oxumadan, fikir söyləmək,

və qeyri-müəyyənliklə rast gəldikləri halda, oxumağı davam etdirməkdən ibarətdir.

Xarici dili professional məqsədlərlə öyrənən tələbələr diskursun necə təşkil edilməsi haqqında məlumatlı olmalı və mətnləri olduğu kimi (hərfi şəkildə) deyil, onları mənə kəsb edən parçaların məcmusu kimi oxumağı bacarmalıdır. Bu istiqamətdə atılan addımlardan biri dil daşıyıcılar tərəfindən ucadan oxunulmuş və disklərə yazılmış mətnlərin dinlənilməsidir.

Tədqiqatlar təsdiq edir ki, daxili prosodiya (vurğu və intonasiya) məzmunun düzgün şəkildə başa düşülməsinə kömək edən amillərdəndir. Tələbələr xarici dildə oxu vərdişlərinə lazımi səviyyədə yiyələnmediyi halda, ucadan oxu tədris edilən dildə oxu vərdişlərinin tələbələrə aşılmasına deyil, daha çox onlara tələffüz vərdişlərinin aşılması və intonasiyanın öyrədilməsinə xidmət edir. Tədqiqatçılar belə hesab edirlər ki, oxu heç də çap edilmiş hərf və hərf birləşmələri səsləndirmək deyil.

Tələbələrə mətnlərin ayrı-ayrı parçalarını oxumaq deyil, mətni bir bütöv kimi qavramaq bacarığı aşılmalı və məzmunu adekvat şəkildə başa düşülməlidir.

2.2. İngilis dili fakültəsi tələbələrinə oxunun kommunikativ-yönümlü təliminə yönəldilmiş çalışmalar sistemi

Dil fakültələrində təhsil alan tələbələrdə oxu bacarıqlarının günün tələblərinə uyğun olan şəkildə inkişaf etdirilməsini təmin edən əsas şərtlərdən biri onların çox oxumaqları və oxu prosesində zövq almaqlarıdır. Bu səbəbdən oxu materialları tələbələr üçün maraqlı olmalı, onların yaş və intellektual səviyyələrinə uyğun şəkildə seçilməlidir. Mətn və oxu materiallarının seçilməsi prosesində tələbələrin tələbat və ehtiyatlarının, bilik və maraq dairələrinin nəzərə alınması xarici dildə oxunun tədrisinin səmərəli şəkildə təşkil edilməsi və nəticələrin əldə edilməsini təmin edən amillərdir.

İnformasiya mənbəyi olmaqla bərabər, yazılı mətnlər yeni dil vahidlərinin, cümlədən yeni qrammatik strukturların və leksik vahidlərin kontekst daxilində təqdim edilməsinin vacib yollarından biridir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, bu sadəcə olaraq tələbələrin reseptiv biliklərinin yoxlanılması deyil, mətndə olan səmərəli leksik vahidlərin mənimsənilməsi və möhkəmləndirilməsi məqsədilə müvafiq

fəaliyyət növlərinin işlənilib hazırlanması və təqdim edilməsidir.

Oxu fəaliyyət növündən danışarkən, əsasən üç növ fəaliyyət səciyyələndirilir:

1. *Oxudan əvvəl baş verən fəaliyyət növləri (Pre-reading activities).*
2. *Oxu zamanı yerinə yetirilən fəaliyyət növləri (While-reading activities).*
3. *Oxudan sonra həyata keçirilən fəaliyyət növləri (Post-reading activities).*

Oxudan əvvəl həyata keçirilən fəaliyyət növlərindən danışarkən, mətnin növündən və tələbələrin səviyyəsindən asılı olaraq əsas məqsəd onları mətni oxumağa və adekvat şəkildə qavramağa yönəltməkdən ibarət olduğu qeyd edilməlidir.

Bu mərhələdə tələbələrə aşağıdakı tapşırıqların yeninə yetirilməsi təklif edilir:

1. Tələbələr mətnin başlığı, mətnin növü, yarımşərtlövhələr, şəkil və fotoqrafiyalarla tanış olduqdan sonra, mətnin məzmununa dair fərziyyələrini söyləyir.

2. Lazım gəldikdə, tələbələrə onların düzgün şəkildə istiqamətləndirməyə kömək edə bilən məlumat verilir.

3. Tələbələrə mətnin qısaldılmış və yaxud sadələşdirilmiş variantı təqdim edilir.

4. Mətnin əsas məzmununu əhatə edən cümlələrin parakəndə şəkildə təqdim edilməsi və onların düzgün ardıcılıqla təşkil edilməsinə yönəldilmiş tapşırıqlar oxu prosesini asanlaşdırır və oxu zamanı tələbələrin diqqətinin əsas məzmunun üzərində cəmləşdirilməsinə kömək edir.

5. Açar söz və ifadələrin istifadə edildiyi başqa bir mətnin təqdim edilməsi tələbələri mətnin məzmununun adekvat şəkildə qavranılması üçün əsas yaradır, qavrama prosesini xeyli dərəcədə asanlaşdırır.

6. Tələbələrə oxu üçün təqdim edilmiş mətnin mövzusunda başqa bir mətnin dinlənilməsi tövsiyə edilir.

7. Tövsiyə edilən tapşırıqlar siyahısına eyni mətnin ana dilində təqdim edilmiş variantının oxunulmasına dair tapşırıqlar daxil edilə bilər. Xarici dildə və tələbələrin ana dilində olan mətnlərin müqayisəli təhlili mətn müəlliflərinin mövqeləri, fikir və rəylər, faktlar arasında olan fərqlərin araşdırılması məqsədilə keçirilir.

8. Tələbələrə mətnin məzmununa dair suallar verilir, bu da oxucuların diqqətinin onlara məlum olan və xüsusi əhəmiyyət kəsb edən məqamlarla eyni zamanda tələbələr üçün yeni olan məlumat üzərində cəmləşdirilməsi məqsədinə yönəldilir.

9. Tələbələrə mətndə qaldırılan mövzu təqdim edilə bilər və onlara mövzuya dair fikir və fərziyyələrini irəli sürmək təklif edilə bilər. Bu fəaliyyət növünün diskurssiya şəklində təşkil edilməsi tələbələri oxu prosesinə fəal təşəbbüskar iştirakçı qismində cəlb edilməsini təmin edir və onlarda tənqidi təfəkkürün inkişaf etdirilməsi üçün şərait yaradır.

10. Mövzuya dair bir sıra fikir və rəylər tələbələrə təqdim edilir. Onlar isə deyilənlərlə razı olub-olmadıqlarını bildirməli və mövqələrini əsaslandırılmalıdırlar. Mətni oxuyarkən, tələbələr mövqələrinin müəllifin mövqeyi ilə uyğun olub-olmamasını müəyyən edə bilərlər.

11. Tələbələrə açar sözlər və ifadələr təqdim edilir və onlardan mətnin mövzusunə dair fərziyyələrini demək tapşırığı verilir. Eləcədə tələbələrə bir neçə mövzuların adları təqdim edilir və onlara seçim etmək təklif edilə bilər. Tapşırığı yerinə yetirərkən, tələbələrdən yeni söz və ifadələrdən istifadə edilməsi tələb edilə. Eyni zamanda verilən vahidlərin yaradıcı nitq prosesində istifadə edilməsi tələbələrə tədris edilən vərdişlərinin aşılınması deyil, həm də onlarda müvafiq leksik vərdiş və bacarıqların inkişaf etdirilməsinə xidmət edir.

12. Oxu vərdişlərinin iqtisadi dil olan tələbələrə aşılarkən, müxtəlif xarakterli, üslubi cəhətdən müxtəlif olan mətnlərdən istifadə edilməsi daha səmərəli nəticələrə gətirib çıxarır. Belə ki, qəzet və jurnal məqalələrindən istifadə edərkən, tələbələrə onların başlıqları ilə və müşayiət edən şəkillərlə olmaq və onlara əsaslanaraq özlərinin hekayələrini yazmaq təklif edilir. Sonra yazdıqları məqalələri qəzet və jurnalda olan məqalə mətnləri ilə müqayisə etmək təklif edilir.

Tapşırıqlar.

1. The following words are taken from a story you are going to read.

Talk about them with your teacher:

fine-sounding

become aristocrats

put up for sale

regularly

“social climbers”

colourful character

be given in exchange for smth

become titled for money

II. Now read the story and choose title for it:

- Who's the Boss?
- Learning to Love the Euro
- Lordships for sale
- The making of a Swiss Giant

Lordships of the manor and fine-sounding baronies are regularly put up for sale in Britain. And just as regularly they are bought by people who want to become aristocrats.

Selling "Old England" titles on the internet is big business. Auctions attract "social climbers" from everywhere, especially countries outside England. The buyers are keen to pay for the respect they think the title will give them.

Sadly, none of the "lordships" for sale actually makes the owner a member of the British aristocracy. Only the British Queen can do that, and she does not sell the titles. Many of these buyers do not realise that there is a big difference between "Lord Smith" -a title given by the Queen-and John Smith, Lord of Great Rissington"-a title given in exchange for credit card details.

In British law there is nothing to stop you calling yourself anything you like. Screaming Lord Sutch was a popular and colourful character in British pop and politics for many years. It is against the law, however, if you set out to make yourself rich by deception.

A few villains have realised how easy it is to sell titles to people ready to believe that they can become titled for money. In a recent court case it was shown that rich Americans had been fooled into thinking that a bought title gave them the right to call themselves "Lord"-and that they could ride with the British Queen Mother on her birthday procession! ("New English Digest")

Tələbələrə qəzet məqaləsinin mətni təqdim ediləndən əvvəl onların mövzu haqqında məlumatlı olub-olmadıqlarını müəyyənləşdirmək lə diskussiya təşkil etmək.

Tələbələrə məqalədən cümlələr verilir, onlar cümlələri düzgün ardıcılıqla yazmaq tələb edilir. Sonradan mətn təqdim edilir və onlar orijinal mətni yazdıqlarını mətnlə müqayisə edir, lazım gəldikdə düzəlişlər edirlər.

- Legislation will get rid of ruler that makes it harder for white parents to adopt black children, and councils will be told not to delay adoptions "in a search for the

perfect match”.

- He said: “Last year I said the Government would cut through the life wrecking bureaucracy that means children in care in this country wait far too long for adoption, while potential parents are forced to adopt from abroad.

- “We will tackle the absurd barriers to mixed-race adoption which trap many non-white children in care”.

- One focus would be to end the situation where white children are three times as likely to leave care through adoption as those from ethnic minorities.

- Ministers will launch an adoption “action plan” next week, but Mr. Cameron used a speech yesterday to preview it.

- David Cameron has vowed to tear down the “absurd barriers” to adoption that abandon thousands of children to a life in care even though there are loving parents who would gladly take them in.

- “You can’t put children’s futures on hold while the system gets round to dealing with their case.

Cameron: I’ll out through absurd adoption barriers.

by Daniel Marth

David Cameron has vowed to tear down the “absurd barriers” to adoption that abandon thousands of children to a life in care even though there are loving parents who would gladly take them in.

Legislation will get rid of rules that make it harder for white parents to adopt black children, and councils will be told not to delay adoptions “in a search for the perfect match”.

Government figures show there are 6,770 children who have been identified for adoption but have not been adopted.

Ministers will launch an adoption “action plan” next week, but Mr Cameron used a speech yesterday to preview it.

He said: ‘Last year I said the Government would cut through the life-wrecking bureaucracy that means children in care in this country wait far too long for adoption, while potential parents are forced to adopt from abroad.

“Today I will set out clear action to change this. There’s no more urgent task for government than this. Young lives are being wasted while the process takes its toll.

“You can’t put children’s futures on hold while the system gets round to dealing with their case. They need help now, and yet it takes more than two-and-a-half years on average for a child who enters care to be adopted”.

The Prime Minister said there would also be legal changes to make it easier for children to be fostered by those approved for adoption so that a child might be fostered by someone who goes on to adopt them.

And if an adoptive match is not found locally within three months, councils will have to put the child on the national adoption register.

One focus would be to end the situation where white children are three times as likely to leave care through adoption as those from ethnic minorities. This is because fewer people from such backgrounds come forward to adopt.

Mr Cameron said: ‘This Government is going to tear down the barriers that stop good, caring potential adoptive parents from giving a home to children who so desperately need one.

“It is shocking that black children take twice as long as white children to be adopted.

“We will tackle the absurd barriers to mixed-race adoption which trap many non-white children in care”.

David Simmonds, of the Local Government Association, said councils would oppose “more target setting”. (Source: “Daily Mail”, Saturday, March 10, 2012)

Müasir dövrün olduqca aktual və vacib problemlərindən biri ətraf mühitin çirkəndirilməsi və onun, eləcə də kütləvi şəkildə istifadə edilən kimyəvi gübrələrin qida maddələrinə, o cümlədən kənd təsərrüfatı məhsullarına, ilk növbədə meyvə və tərəvəzlərin keyfiyyətinə mənfi təsiridir. Məlum olduğu kimi, bu problem qlobal xarakter daşıyır və qlobal miqyasda, o cümlədə ingilisdilli mətbuatda geniş müzakirə edilir.

Tələbələrin məsələnin müzakirəsinə cəlb edilməsi, onların problem haqqında nə dərəcədə məlumatlı olduqları müəyyənləşdirmək məqsədilə, mövzuya dair rəy və fikirlərini söyləmək tapşırığı verilir. Bu cür tapşırıqların yerinə yetirilməsi tələbələri

ixtisas dili olan ingilis dilindən formal şəkildə, yəni hər hansı dil vahidləri və strukturlarının istifadə edilməsi məqsədilə deyil, onlar təcrübələrinə açıqlanaraq fikir və mövqeylərini bildirməyə həvəsləndirmək və beləliklə, onları öyrənilən dildə yaradıcı nitq ünsiyyəti prosesinə cəlb etməkdir. Eyni zamanda, bu cür fəaliyyət növləri oxunun integrativ şəkildə təlimini təmin edir.

Belə ki, əvvəlcə tələbələrə aşağıdakı sualları cavablandırmaq təklif edilir:

- What can you say about the environment pollution on a global scale? If you don't know the English words check in a dictionary.

- What do you know about chemical pesticides?

- Do chemical pesticides have links to dangerous diseases?

- How do you think, does washing fruit and vegetables remove chemical pesticide residues?

- Do pesticides remain on the outside or within the flesh after cooking?

- How do you think what is the most effective way to minimise the chemical found on fruit and vegetables?

- Who insists there is of a “cocktail effect” of a food crop chemicals on human health, even at low levels?

- What are the chemicals used for?

- Do you know any of the names of the chemicals used to stave off insects, fungus attacks and to stop some developing blemishes?

- What is the Food Standards Agency advice?

- Do you think the public should be concerned by the findings?

Növbəti mərhələdə tələbələrə mətni oxumaq və cavablarını mətndə olan faktlarla müqayisə etmək təklif edilir.

- Now read the text and compare your answers with the information given in the text.

How those pesticides persist even when you wash your fruit and veg.

by Sean Poulter

Washing fruit and vegetables does not remove chemical pesticide residues, tests

commissioned by Government food watchdogs show.

One chemical, which has links to cancer, birth defects and infertility, remained on the skin of apples despite the basic kitchen practice. Others remained both on the outside of potatoes and within the flesh, even after cooking.

The findings suggest that the most effective way to minimise the chemicals found on fruit and vegetables is to peel them.

The Food Standards Agency insists that residues on fresh produce in the UK are so low that there is no need to wash them.

However, many people, particularly parents, take this step in what is now clearly the mistaken belief that it will offer added protection. At the same time, green campaigners insist there is a “cocktail effect” of food crop chemicals on human health, even at low levels.

In tests, experts at the Agri-Food and Biosciences Institute in Northern Ireland examined whether food preparation and cooking were effective in removing a range of chemicals routinely used in growing and storing apples and potatoes.

The chemicals are used to stave off insects, fungus attacks and to stop some developing blemishes.

Researchers looked at apples treated with the insecticide chlorpyrifos, fungicides captan and carbendazim, and antioxidant diphenylamine.

They found: “The residues of diphenylamine and carbendazim were not decreased by washing, but were decreased in the peel and core samples by cooking”.

Diphenylamine is not dangerous, however carbendazim is banned in the U.S. as it has been linked to cancer, birth defects and disruption of cell development.

It was banned from many food crops in the UK in 2006. Potatoes were treated with parasite suppressant oxamyl, sprout suppressant maleic hydrazide, post-harvest fungicide imazalil and post-harvest sprout suppressant chlorpropham.

The study found: “Washing decreased residues of imazalil and chlorpropham, but maleic hydrazide was not affected”.

When they were cooked in their skins, the experts found “some evidence of transfer of residue from peel to flesh”.

Imazalil has been identified by U.S. authorities as a cancer risk. Animal studies with chlorpropham found it caused inflammation of the stomach lining.

Campaigner Nick Mole, of Pesticide Action Network UK, said: “Repeated exposure to low doses and mixtures can have a deleterious effect on health, especially amongst the more vulnerable groups such as children”.

The FSA’s advice is that people wash fresh produce to ensure they are clean and free from germs, rather than because there is a need to remove residues.

A spokesman insisted the public should not be concerned by the findings. (Source: “Daily Mail”, March 10, 2012, p.23)

Qeyd olunduğu kimi, xarici dildə oxu vərdişlərinin səmərəli şəkildə aşılması təcrid edilmiş şəkildə deyil, integrativ şəkildə, yəni digər fəaliyyət növləri olan şifahi nitq, eşidib-anlama və yazı vərdişlərində əlaqəli şəkildə inkişaf etdirilməlidir. Eyni zamanda interaktiv təlim, dilin əsas aspektləri olan leksika, qrammatika və tələffüz vərdişlərinin formalaşdırılması da nitq fəaliyyəti prosesində baş verməlidir.

Məhz bu səbəbdən ingilis dilində oxu təlimini həyata keçirərkən qrammatik vərdişlərin təkmilləşdirilməsi və tələbələrin leksik ehtiyatlarının zənginləşdirilməsinə yönəldilmiş çalışma və tapşırıqların yerinə yetirilməsinə xüsusi əhəmiyyət verilməlidir.

Mətnlə tanışlıqdan sonra tələbələrə aşağıdakı tapşırıqların yerinə yetirilməsi təklif edilir:

- Rewriting the following in the correct order:

I. Watch dogs fruit vegetables Government remove commissioned pesticide residues show food by tests chemical does not washing

II. Cooking others remained after even both on flech the outside within potatoes and

III. Suggest the most that findings the way effective them peel to the minimise to is vegetables and found chemical fruit

IV. Many particularly take step what now the belief it offer protection added will that mistaken clearly is in this parents people however

V. Time same the at there insist campaigners green cocktail a of is crop food of

effect health human on chemicals levels low at even

VI. Blemishes developing some stop to and attacks fungus insects off stove to used are chemical the

VII. The residues FSA's remove advice to is need that need people a wash is fresh there produce because to than ensure rather they germs are from are free clean and

Bu cür tapşırıqların yerinə yetirilməsi tələbələrin diqqətini ingilis dilində cümlə quruluşunun xüsusiyyətlərinə yönəldir və onlarda müvafiq qrammatik biliklərin praktikaya tətbiq edilməsi üçün lazımi şərait yaradır.

VIII. Now go back and underline the part of the expressions which you would like to remember

IX. Practise the article with the script

X. Practise the story without the script.

The phrases below will help you:

to remove chemical pesticide residues

despite basic kitchen practice

on the outside of

within the flesh

the most effective way

to minimize the chemicals

to take this step in

what is now clearly the mistaken belief

to offer added protection

to wash fresh produce

to be concerned by

Oxu vərdişlərini tələbələrə aşılarkən müasir metodikada qəbul edilmiş cütlük və qrup fəaliyyət növlərindən geniş şəkildə istifadə edilməsi tövsiyə edilir.

XI. In pairs, choose one of the following ideas. Then write the pros and cons in the grid.

1. Washing fruit and vegetables does not remove chemical pesticide residues.

2. Chemicals remain both on the outside of vegetables and within the flesh, even after cooking.

3. The most effective way to minimise the chemicals found on fruits and vegetables is to peel them.

4. Residues on fresh produce in the UK are so low that there is no need to wash them.

5. It is now clearly the mistaken belief that washing fruit and veg will offer added protection.

6. There is a “cocktail effect” of food crop chemicals on human health, even at low levels.

7. The chemicals should be used to stave off insects and to stop some developing blemishes.

8. The public should not be concerned by the findings.

9. The chemicals should be banned.

Arguments for:

Arguments against:

10. Using the phrases from the text tell the class what you think.

Oxunun təlimi prosesində rollu oyunların istifadə edilməsi tövsiyə edilir.

XII. Play one of the following characters, using words and phrases from the article.

- Parents
- The Food Standards Agency experts
- Experts at the Agri-Food and Biosciences Institute
- Green campaigners
- A spokesman

Oxu təlimi prosesində yazılı tapşırıqların yerinə yetirilməsi interaktiv təlim prinsiplərinə uyğundur.

XIII. Write an essay on one of the following topics:

1. Chemical pesticides should be used.
2. Chemical pesticides should be banned.

3. Public should not be concerned with the problem.

Qeyd etdiyimiz kimi, oxunun təlimi prosesində müxtəlif xarakterli mətnlərdən istifadə edilməlidir. Xüsusilə də ixtisası dil olan ali məktəb tələbələrinə ingilis dilini tədris edərkən müxtəlif məzmunlu, üslubi baxımdan biri-birindən fərqli olan mətnlərin təqdim edilməsi onlarda oxu vərdişlərinin ən yüksək səviyyədə inkişaf etdirilməsini təmin edə bilər. Bu baxımdan insanlara digər insanlarla əlaqə qurmaq bacarıqlarının aşılmasına həsr edilmiş mətnin pedaqoji fakültədə təhsil alan tələbələrə təqdim edilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Mətni tələbələri təqdim etməzdən əvvəl onlara müvafiq tapşırıqların yerinə yetirilməsi təklif edilir. Tapşırıqlar sistemi, mərhələli şəkildə, asandan çətinə doğru prinsipinə uyğun şəkildə yerinə yetirilir. Tapşırıqlar kompleksinə həm dil, həm də kommunikativ xarakterli tapşırıqlar daxil edilir.

Tələbələrə mətndə olan açar sözlər və ifadələr verilir və onlardan istifadə etməklə mətn yaratmaq tapşırılır.

I. Create your own texts with the aid of key words and expression.

to get along

to demonstrate a karate move

to dissolve into

a shouting match

name-calling

to handle conflicts

“conflict resolution” programs

to make the difference

to arm kids with the communication

and problem-solving skills

to successfully settle disputes

to successfully function in class and violent behaviour

in the world

the destructive mode

threats

verbal abuse

rejection

function and problem-solving need skills they

4) experts most there say two are to ways resolve to conflict

5) the mode threats or destructive involves coercion lying

6) rejection humiliation verbal such psychological putting scratching to can it lead hitting hair-pulling violence

7) behaviour violent off heads resolution conflicts constructive contrast in direction positive in a anger channelling

8) to taught are children feel they how communicative and identify and feelings her or his understand to try and person other the to listen situation the resolve to how decide and problem-solve

9) in mediation the conflict case of requested the and torn coat principal the school girl the went to

10) money because involved was were parents consulted

V. Now read the story and choose title for it.

• The Jackie I knew

• Strawberry Clock

• Learning to get along

• TV: The Good! The Bad!

As there gives hang up their coats in back of a classroom, another student approaches “Look at this”, he says, and demonstrates a karate move he’s just learned. Unfortunately, his foot hooks into a girl’s coat and rips off the hood.

Ordinarily, such a scenario would dissolve into a shouting match, possibly leading to name-calling or even pushes and shoves.

But today, children are learning how to handle conflicts in more constructive ways-without hitting, hurting, or hurling epithets at one another. Many schools in Massachusetts, California, Ohio, New York and elsewhere have established “conflict resolution” programs that make the difference. These programs arm kids with the communication and problem-solving skills they need to successfully settle disputes and function in class and in the world. Some of the strategies can work in your own home as well. Most experts say there are two way to resolve conflict. The destructive mode involves threats, coercion, or lying. It can lead to hitting, scratching, hair-pulling, or psychological violence, such as verbal abuse, humiliation or rejection.

When one child jeers to another, “You’re stupid”, or uses slur or foul language, that child, wields a weapon more potent than fists.

In contrast, constructive conflict resolution heads off violent behaviour, channeling anger in a positive direction. It involves three steps. Children are taught to: 1. identify and communicate how they feel; 2. listen to the other person and try to understand his or her feelings and 3. problem-solve and decide how to resolve the situation.

In the case of the torn coat, the girl went to the school principal and requested conflict mediation. The boy agreed to participate, and both children met with a peer mediator (a student volunteer trained to handle disputes, under the supervision of a teacher or other adult).

Both agreed that the torn hood and dirty footprints on the coat were an accident. It was also agreed that the boy would pay the cost of cleaning the coat and refastening the hood. They sealed the agreement by signing a written contract. Because money was involved, parents were consulted. The goal is to teach kids to handle arguments themselves.

Today, approximately 5,000 conflict-resolution programs operate in public and private schools, according to the National Association for Mediation in Education (NAME). It’s easy to understand why. Programs boost self-esteem, improve schoolwork, cut absenteeism, and reduce school violence.

How can you borrow some of the techniques so successful in schools to use with your own children? Begin by realizing that conflict is a natural part of life and necessary for kids’ development. The challenge is to help them handle quarrels with siblings and friends in a way that promotes growth. You can do that by acting as a mediator.

Let’s see how it works in a situation faced by a mother I know. Her eight and 10 year old sons share a room and TV set and often squabble over who gets to choose the program. Screaming and wrestling free-for-alls often follow.

If you’re the mom here, you separate the sparring kids and send each to a space to calm down. Then you offer to help them find a solution, within some guidelines. One

brother will identify the issue and tell how he feels about it, as his brother keeps quiet and listens. He might say, “I was watching my show and he switched to his program. That made me mad”.

The other brother then presents his view and feelings-for example, “I feel he always gets his way. I wanted to watch my program for a change”. Then each child actually says to the other, “I understand how you feel”.

Solutions come next, but it’s important to remember you’re the mediator, not the “fixer”. You want the kids to take responsibility for problem-solving and to verbalize possible options.

You ask one brother what he can do to find a solution. He might say, “We can flip a coin”. The other brother might suggest, “We can ask if it’s important to watch a show for homework or if it’s really our favourite show”.

After they agree on an option both can live with, reinforce their behaviour. Tell them “I’m proud of both of you for working this out”.

Save discipline for another time to avoid shifting attention”. If your daughter tore her sister’s shirt in a fight, you can tell her later on that she’ll have to earn money baby-sitting to help replace it.

Keep in mind that it takes time to work out the wrinkles in school programs-so don’t expect instant perfection at home. Initially, younger children may not give what you think are appropriate answer to questions like “How do you feel about this?” They may say, “I don’t know” or give answers that seem off base. But as they get older and the process is repeated, their responses will become more” on target.

To smooth the way, it’s essential to set an example at home. Listen to your child. When a youngster says, “I don’t want to clean my room. It’s my room”, parents often retort. “I don’t care. Just do it”. But it is important to let kids have their say. Afterward, state your position firmly.

Talk about how you make decisions in your own daily life and allow kids to question how and why you made certain choices.

Let’s say your child wants a dog and you’ve vetoed the idea. If the youngster asks why, many parents say, “Because I said so”. A better way to explain, “I’ve

decided that you're too busy after school to walk the dog, and Dad and I get home too late to do it". Kids may not like your decision, but explaining helps them understand why you made it.

Parents also need to avoid destructive conflict with a spouse or others. Kids who see such behaviour learn early on about abusive relationships and using power as a threat to deal with differences. Conversely, they learn cooperative tactics when families settle problems in a positive way.

Through conflict resolution, children develop the ability to think critically and negotiate. They get in touch with feelings, learn to empathise with others, and discover that cooperation really works. These skills will serve your children well for a lifetime. (Source: Good Housekeeping, 09, 94, p.210)

Dissertasiyanın nəzəri hissəsində qeyd edildiyi kimi, dil fakültələri tələbələrində ixtisas dilində oxu vərdişlərinin formalaşdırılması mərhələli, sistemli, məqsədyönlü şəkildə həyata keçirilməlidir. Müvafiq olaraq oxu vərdişlərinin formalaşdırılmasına yönəldilmiş iş üç mərhələdən ibarətdir: oxudan əvvəl, oxu prosesində, mətnlə tanışlıqdan sonra yerinə yetirilən fəaliyyət növləri. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, oxu təlimin prosesini təşkil edən mərhələlərinin üçü də eyni dərəcədə əhəmiyyətlidir.

Oxu prosesində aşağıdakı tapşırıqların yerinə yetirilməsi tövsiyə edilir:

Answer the following questions.

1. What type of text is it?
2. Is it a novel, short story, fairy tale, newspaper article?
3. Who is it written for: general public, children, teenagers, politicians, specialists?
4. What do you think is the purpose of the text, to inform, persuade, amuse, motivate?
5. Which is the main paragraph summarising the main information in the text?
6. Try to distinguish the main idea in each paragraph from supporting details and information.
7. Try to identify key sentences.
8. What can you say about the tone of the text? Is it descriptive, ironical, and

satirical?

9. What do you think is the relationship between the writer and potential readers? Is it formal or informal?

10. Can you find any specific functions within the text: ways of expressing gratitude, respect, and obligation?

11. Are there many quotes in the text?

12. Find in the text the words and word combinations related to a particular theme.

13. Try to find in the text cohesive devices: relating, reference words (e.g. pronouns); underlining connectives (e.g. and, although, though, inspite of, but, however).

14. Does the author use different ways of referring to the same person?

15. Remove sentences from the text which you think do not relate to the topic.

16. Underline all the adverbs.

VI. Note-taking.

1. Note the main ideas, arguments for and againsts.

2. Note the way a particular idea or point is expressed.

VII. Rewrite the following in the correct order:

1. development kids for necessary and life of part natural a is conflict that realizinf by begin

2. the is help handle with and in way promotes challenge to them quarrels siblings friends a that growth

3. keep home at in mind perfection that instant it expect takes don't time so to programs work school

4. also parents to need destructive avoid a with or spouse others

5. see who kids learn behaviour such about on early and relationships abusive power using and threat a as with deal differences

6. way positive they conversely cooperative learn a in when tactics problems settle when families

7. resolution conflict through the develop children to ability the and critically

think negotiate and

8. touch in get they to learn feelings with others empathize cooperation that discover and works really

VIII. Now go back and underline the part of the expressions which you would like to remember

IX. Try to examine and evaluate what strategies you are using in the process reading.

X. What strategies enabled you to understand the gist of a text and keep on reading even where there were words and phrases you did not understand at first?

Mətni oxuduqdan sonra aşağıdakı tapşırıqların yerinə yetirilməsi tövsiyə edilir:

XI. Practise the article with the scripts.

XII. Practise the article without the script. The phrases below will help you.

- borrow some of the techniques;
- handle quarrels;
- promote growth;
- act as a mediator;
- calm down;
- help smb find a solution;
- identify the issue;
- feel about smth.;
- make smb. Mad;
- present one's view and feelings;
- for a change;
- take responsibility for problem-solving;
- verbalize possible options;
- find a solution;
- agree on an option;
- reinforce one's behaviour;
- be proud of smb. for smth.;

- avoid shifting attentions;
- keep in mind;
- smooth the way;
- let kids have their sayd;
- state one's position formly;
- make certain choices;
- veto the idea;
- avoid destructive conflict;
- use-power as a threat to deal with differences;
- learn cooperative tactics;
- settle problems in a positive way;
- develop the ability to think critically;
- get in touch with feelings;
- learn to empathize with others;
- serve smb. well for a lifetime

XIII. In pairs choose one of the following ideas. Then write the pros and coins in the

1. Conflict is a natural part of life.
2. Kids should be taught to take responsibility for problem-solving.
3. It's essential to set an example at home.
4. It is important to let kids have their say.
5. Kids who see destructive behaviour learn early on about abusive relationships.
6. Using power as a threat to deal with differences.
7. Children develop the ability to think critically and negotiate through conflict resolution.
8. Kids should be taught to handle arguments themselves.
9. Cooperation really works.

Arguments for:

Arguments against:

XIV. Using the phrases from the text tell the class what you think.

XV. Role play. Play the following characters, using words and phrases from the article.

- A teacher
- One of the parents
- A child
- A teenager
- Friends
- National Association for Mediation in Education (NAME). Expert.

XVI. Write an essay on one of the following topics.

- Conflict is a natural part of life and necessary for kids' development.
- Acting as a mediator, not a "fixer".
- Settling a problem in a positive way.

Növbəti mərhələdə tələbələrə hekayə təqdim edilir və təklif edilən üç mərhələli sistemdə nəzərə tutulmuş fəaliyyət növlərinin yerinə yetirilməsi tövsiyə edilir.

Pre-reading Activities.

I. Phrase fumble.

Re-write the following in the correct order:

1. day Tony good Bergeron a was having not
2. her uneasily sat she studying folder upright bolt file the in chair visitor's with fumbled he while
3. ohay them told had he that Larry Unde tell to way a of think to had he
4. Tony to off weekend with who coming close ultimatum commit cut and hung on had call a date Sara was perilously to time or loose who up him
5. then nerd uncle computer Larry California had a given said given he Tony was a who fill J.L.Crowley was to he said
6. up he J.L.Crowley watching hung when was him wide-eyed
7. snow beautiful of were decided patches he the suddenly
8. while him it a took

9. pieces best the ones the were had father he the and made next the and the were best Tony he ones all made had there still

10. kitchen the recentered he when table the at parents his and Jill

II. Match the word 1 to 10 with *a* to *j*.

1. think	a) nerd
2. real	b) time
3. file	c) on smb.
4. computer	d) of a way
5. ultimatum	e) folder
6. hung up	f) agreement
7. lease	g) reality
8. move	h) tears
9. shoot	j) business
10. virtual	k) smb. a glance

III. Practise saying the phrases. Which of them would you like to remember.

IV. The title of the story is: "You never know". Can you guess what it is about?

V. In the phrases in exercise 2, which word would you look up in a dictionary to find the phrase? Circle it. Use a dictionary to check the meaning of the new phrases.

VI. Now read the story.

You Never Know (by Kate Wilhelm).

She was a computer nerd, looked like a kid had nothing much to say. Not Jony's type at all.

Jony Bergeron was not having a good day. He had to track down two deadbeat tenants who both pleaded with real tears for just a little more time, a week, a day. He had to think of a way to tell uncle Larry that he had told them okay. Then uncle Larry had given Jony a file folder with four properties to be shown that afternoon to J.L.Crowley, who was, he said, a California computer nerd. And if nothing worked today, he was to keep it tomorrow, Saturday.

Jony had to call off a weekend date with Sara, who was coming perilously close to ultimatum time-commit or cut loose-and who hung up on him. And finally,

J.L.Crowley turned out to be female and looked to be 14 years old, with boy-cut dark hair, and no make-up, wearing faded blue jeans, sneakers, a sweater that had swallowed her whole.

She sat bolt upright in the visitor's chair while he fumbled with the file folder, studying her uneasily. "Ms.Crowley, are you authorized to sign a lease agreement for your company, in case we find a suitable property?"

She looked blank "What do you mean, authorized?"

"What is your position in the company..." he glanced at the notes uncle Larry had made..." Comptroller?"

"It's mine. Mine and Dick's. He's my partner".

He caught himself blinking and stopped. Twenty? Twenty-five? He was 30; Sara was 32, and he knew what that looked like.

Crowley didn't even come close. "Okay", he said. "You need about nine hundred square feet of office space. Is that right?"

"I don't know in feet. We need two regular offices, a big room for about eight people and equipment, two smaller rooms-about this size", she said, glancing around.

A clue, he thought. His office was big by New York standards. "I know just the place", he said, standing up.

But he didn't, he had to admit three hours later. The first place had been a flop from the moment they entered and a breeze outside the windows made her jump. The next one was too small, she said. The third was too dark.

She didn't talk was one of the problems, he thought morosely-no small talk, no hint about what she was thinking.

When they got back to his office again, Daisy at the reception desk said, "Jony, your mother called. If you want to see your father alive, get out there".

Jony nudged J.L.Crowley's arm to get her to move on into his office, saying, "Ms. Crowley, if you tell me exactly what you're looking for, maybe I can show you something more suitable".

She looked bewildered. "Aren't you going to do something? About your father?"

“No”, he said. “Let’s talk about your offices”.

“I’d better go”.

“Ms. Crowley, please sit down”, he said, “Look, this is a routine thing with my parents. She calls and I call back”. He punched in numbers on the telephone and after a moment the recording came on. He held it so J.L.Crowley could hear “Then I call Mirv, a pal who keeps an eye out”. He punched in another set of numbers. “Mirv, Jony, what’s going on at the house?” He listened, then muttered. “Year, I’ll come later on tonight. Keep him away from the sledge-hammer until I get there”.

J.L.Crowley was watching him wide-eyed when he hung up. Her eyes were a luminous golden brown. Okay, he decided, thinking furiously, he would make the run out to the house, straighten out the old man, be back sometime in the afternoon tomorrow. But suppose Crowley got the idea of calling another agency, one with people available on weekends? Uncle Larry would take his head off if he lost this one; they needed the business.

“Ms. Crowley, is it necessary that you be right in the downtown area? Maybe you’d like to see someplace farther out, up the Hudson a ways?”

“I don’t know”, she said, “I’ve never been to the East Coast before. What’s up the Hudson?”

“Look”, he said, “I have to go out to the country. You come along. We’ll get you a nice hotel room, beautiful place with antique furniture. On our way back, we can stop at half a dozen places where there are offices to rent. Okay?”

An hour later they were in Jony’s car heading out the interstate.

“What’s your father doing with a sledge-hammer?” she asked after riding a number of miles in silence.

“Trying to break through a wall in the basement. He thinks there used to be an escape route for runaway slaves, before the Civil War, out a passage into the woods. Look, Ms.Crowley, don’t worry about it. This kind of thing happens”.

The last time his mother called about an emergency, the message was that his dad was taking up the tightrope. And he had been, but the rope was on the ground. Before that his dad had run off to join the circus; he brought the crew back with him.

“We’ll come back by a prettier router”, he said after another long pause. She did not respond. Almost desperately he asked, “Why did you come to find the place?” You don’t like the city much, do you?”

“Dick is worse than I am about this kind of thing. He’s pretty young, and shy”.

He shot her a glance. Young? He was afraid to ask how young. “And you’re moving your business to the East Coast?”

“Opening another branch”, she said. “Lots of good virtual reality stuff is going on here, some new hardware coming along”.

He let it go. Talking to her was simply too wearing. And all he knew about computers was that no one in the office could make their work right.

They had been on the road for 45 minutes, and traffic had thinned out by the time they reached hilly countryside, not springlike yet, but getting there.

“Look, there’s still snow on the ground!” she said.

In every sheltered spot snow lingered until may some years. This had been a heavy snow year; it might hang in there until june, he thought bleakly.

“Are there places around here to ask?”

Suddenly he decided the patches of snow were beautiful “You bet”, he said. “Some of the best skiing in the country, not ten minutes away from where you’re sitting this very minute”.

“Downhill or cross-country?”

“Both”, he said. “Absolutely. Best of both worlds”. He did not ski.

She glanced at him and turned back to the countryside. By the time he drove over the bridge into Penny’s Ford, it had become too dark to see anything much, but a few places were still open – the supermarket, Moxley’s Tavern. He groaned. The Harley Inn was dark. They must be painting or something, he realized, getting ready for the summer season.

“What I thought we”, he said, turning at the next corner, “is go up to my folks’ place and made a call, get your room lined up. Okay?” He could hear the desperate note in his voice. A motel room off the highway was not what he had promised.

“Sure”, she said.

He turned again onto a narrow road and then they were there, in front of a house that seemed to reach into the sky.

“Good heavens!” she whispered. “How long is it?”

“Too big. The original white elephant. Come on”. He led her up the steps, in the front door, and into a wide hall.

“Jony!” his mother called. “We’re in the kitchen. Come on back, dear”.

At the end of the hall, 20 feet away, a broad staircase rose, a narrower hale continued past to the kitchen, and another hall branched off the left to three more rooms the size of Grand Central. They went to the kitchen. There, very quickly, he realized his folks thought he was bringing home a girl for them to meet, and she thought his dad was the Mr. Bergeron she had spoken to on the phone about a lease.

“Jony’s mother, who had something to her hair again-it looked like a Harpo wig-was filling her in on how to prepare all the things. Jony had always liked best. His father began telling her about his three brothers. It didn’t seem to bother J.L.Crowley that the conversations were heading in different directions.

“I said, where’s the phone book” Jony said in a loud voice that didn’t slow down either parent.

“Maybe in the living room and finally found the phone book under the leg of a chair with a missing caster. It took him a while. The room was 35 feet long and 20 feet wide, and jammed with furniture, everything from antiques to aluminum garden chairs. The best pieces were the ones his father had made, and the next best were the ones he, Jony, had made, all still there. He rushed back to the kitchen to telephone.

J.L.Crowley had unpacked her brief case, and she and his father were sitting at the long oak table before a small computer; his mother was standing at her shoulder, watching. On the table were scattered sheets of graph paper.

“Way I figure it”, his father was saying, pointing to a layout sketched on one sheet, it’s gotta be along this wall. Closest to the woods, you see. They’d want to come out in the woods, not on the road”.

J.L.Crowle nodded and turned back to her computer. “Okay, so we’ll pretend we want to cut a door”, she said. “We’ll need to know where the electric service enters

and the plumbing”.

“Let’s see now”, his father said. “My work-room is in back, and the furnace is in its own little room...”

“And the outside stairs, don’t forget them”, his mother said; then, noticing Jony in the doorway, “just put the book back where you found it, dear. Jill can use the master bedroom -I aired it today -and you’ll have to take one of the others. Mirv took up a lot of firewood. “We don’t heat the upper floors”, she went on, turning to J.L.Crowley, who had powdered sugar on her lips from his mother’s apple fritters. “Too expensive, but the firepeaces all work just fine”.

Jony stared, aghast. He returned the phone-book to its pleace under the living room chair leg, and then he sat down in the chair. Jill. He hadn’t even though to ask what the initials stood for, and in two minutes feat his mother knew.

When he went to bed at 11:00 m., they were still at the table with the computer. He shivered until his body heat warmed the space under the feathered. His father would not have taken a sledgehammer to a wall, he told himself firmly; it was just a play to get him out here for a visit. They were lonely. But what was he supposed to do about his aging parents? Sleep was a long time coming. He dreamed he was walking again on the Inca trail, up mountains, down, across swinging bridges with water so far below that it looked frozen in motion. He moke himself laughing.

His mother was alone in the kitchen when he when down the next morning at 9.30. He had forgotten to set a clock.

“Where’s Dad?” he asked, hedding for the coffee.

“Basement. With jill. They know where the door is”.

At that moment they came into the kitchen. His father was carrying a pad of paper; fill had a tape measure. “There’s a lot of pretty nice wood in the workroom”, his father said. “Old man Jespersion sold out his stock and retired in Florida. Picked up some nice boards”.

“Door’s out under the porch”, fill murmured, and they headed out again.

Jony watched them through the window, them took his coffee down to the basement to inspect the wood his father was hearing for who-knew-what-weason.

He was drawn to a chest of drawers, cherry, with curved legs, not quite Hepplewhite-style. His father's style.

He ran his hand over the piece; cherry was always warm. The drawers were on the bench, one finished, three in various stages. Then he inspected the new boards – golden pecan, rosewood. He sat down on a stool and drew in deep breaths. It smelled good in here.

When he reentered the kitchen, Jill and his parents were at the table. “We’ll be on our way as soon as I have something to eat”, he said. “Have you had breakfast yet?”

“Hours ago”, she said. “Why do you want to leave now?”

“I told you. I’ll show you around the area, look at some places. There’s one in particular that you’ll love”.

She shook her head. “You’re not a very good salesman you keep telling me what I’ll love, and they’re always things you hate; she said. “I’ll go for a walk now. I think you should talk to your folks”. She paused at the door. “Did you really spend two months hiking the Inca trail?”

He glared at his mother, who looked away. “So, I’m not a good salesman, and something of a bum. As soon as I get two dimes, I’m off hiking. When you’re ready to head back, let me know”.

Jill grinned and walked out, and Jony turned to his father: “And you can’t go around tearing down walls! You have to stop doing crazy stuff like that. I have a job; I can’t just take off every time you get the urge to act like a nut!”

“When Jill rents the house”, his father said in a thoughtful way, “we’ll keep downstairs like we’ve been doing, and her crew will take the rest. Have to put in outside stairs, but she’ll pay”.

“What the devil are you talking about?”

“Two thousand a month, plus the utilities and the upkeep”.

“And a housekeeper”, his mother added. “Computers need it clean around them. Did you know her father’s a neurosurgeon? And her mother’s college president? Or that Jill hiked the entire Pacific Coast Trail? Alone?”

Jony looked from his father to his mother, speechless.

His father grinned. “With that kind of money we can go down to Sarasata for the winters. Hang out with the circus”.

“She thinks you’re stuffy”, his mother went on, “but I told her that after you start making furniture again and stop trying to get rich, she’ll see”.

“For Pete’s sake, Mother! Knock it off! I have my life, Sara, a future in New York. “And J.L.Crowley was as sexless as a...a... We have absolutely nothing in common! She can’t even hold a conversation”.

“See, fames”, his mother said, gazing past him “I told you to go ahead and buy all that wood. I knew it would come in handy. I knew. She began to hum and she poured pancake batter onto the grill”. (Source: Good Housekeeping, 09.94, pp.88-91)

While-reading exercises.

VII. Answer the following questions:

1. What type of text is it? Is it a novel, short story, newspaper article, fairy tail?
2. Who is it written for? Who are the intended readers: general public, politicians, language teaching professionals, educators, tunagess, children?
3. What is the purpose of the text: to educate, to inform, to persuade; to motivate, to amuse?
4. Which is the paragraph summarizing the main information in the text?
5. Making use of supporting details and information try to distinguish the main idea.
6. Find key sentences and phrases.
7. What is the tone of the text? Is it ironical, narrative, satirical, and descriptive?
8. What can you say about the relationship between the author and addressess?
Is it formal or informal?
9. Are there any specific functions within the text: ways of expressing gratitude, respect, denial, censure, and obligation?
10. Can you find many quotes in the text?
11. Try to find in the text the words and expressions related to a particular theme.

12. Find in the text cohesive devices relating reference words (e.g. pronouns); underlining connectives (e.g. and, but, inspite of, though, although, however).

13. Does the writer use different ways of referring to the same person?

14. Remove sentences and paragraph from the text which you think do not relative to the topic.

15. Underline all the verbal collocations in the text.

16. Try to find their equivalents in your mother tongue. How do they differ?

VIII. Note-taking.

1. Note the main ideas, write arguments for and arguments against.

2. Note the way a particular idea or viewpoint is expressed.

IX. Try to examine and evaluate the reading strategies you are using.

X. What are the strategies that enabled you to understand the gist of a text and keep a reading it even where there were words and expressions you did not understand at first?

Post-reading activities.

XI. Practise the story with the script. The phrases below will help you:

tell smb. okay; a computer nerd; ultimatum time: sign a lease agreement; look bewildered; keep an eye out; watch smb. wide-eyed; call about an emergency; he pretty young and shy; good virtual reality staff; like smb./smth. best; have absolutely nothing in common; come in handy

XII. Practise the story without the script.

XIII. Pair work.

In pairs, choose one of the following ideas. Then write the pros. and cons.

1. You never know until you try. 2. Computers need it clean around them.

3. Business partners have to have much in common.

Using phrases from the text tell the class what you think.

XIV. Role play.

Play the following characters using phrases from the text.

Tony-Sara-Parents

XV. In pairs, decide if the story could be entitled in a different day.

Tələbələrə oxu vərdişlərini üslubi və məzmun cəhətdən fərqli olan mətn parçalarını təqdim etməklə, gələcək dil müəllimlərində ixtisas dilində oxu vərdişlərinin daha yüksək səviyyədə formalaşdırılmasını və onlara oxu qabiliyyətinin günün tələblərinə uyğun səviyyədə inkişaf etdirilməsini təmin edir. Tələbələrə təqdim edilən növbəti mətn “Family Life” adlandırılır.

Digər oxu materialları olduğu kimi, bu mətndə ingilisdilli, yəni ingilis dilinin daşıyıcıları və ingilis dilinin «istifadəçiləri» olan şəxslər üçün yazılmışdır. Bu da dissertasiyada materiallarını autentikliyi, orijinallığı, onların əsliliyinə üstünlüyün verilməsini bir daha sübut edir.

Pre-reading activity.

I. The following words and phrases are taken from a story you are going to read. Talk about them with your teacher:

auto-rickshaw; on the surface; source of interest and surprise take an early evening air

from and part of social life present problems

rise in the company

be in good shape physically

pretty hard countries

pay the price; feel hopelessly in love with go to pieces

have nothing in common

be a great success

have very clever reasons for smth. stormy, meeting

be getting a bit obsessed with smb./smth. have proof of smth.

dull and empty conversations

fall into a dreamless sleep

II. How do you think, what is the story about? Write your version of the story and compare it with your partner's.

III. Phrase scramble

Re-write the following in the correct order.

1. Dick's present mind the to back came

2. at hour few were along beach the evening even this a people strolling the taking early air
3. shower a for bathroom the to way his made then groaned he
4. Guinea and New he Papua had in paid Malaria the of the died price had his wife first
5. it when briefly between he was only he returned to London jobs that met Sally
6. the on they surface had they in nothing common
7. from she was family an upper-class town with a knightsbridge house in place and a country in the Bath near
8. success great and ups its without not though
9. suspected he Vish had taking was percentage a the from in contractors for exchange them giving contract the
10. that understood Dick cultures different in different did people each for favours other

IV. Matching.

In pairs make a phrase by matching the correct words and phrases. Try to do it without looking at the text.

1. source of	a) problems
2. form	b) a sleep
3. present	c) a part of social life
4. pay	d) a great success
5. fall into	e) interest and surprise
6. be	f) very clever reasons for
7. have	g) the price
8. go	h) in good dhape physically
9. be	i) to pieces

V. Read the text.

Family life (by Alan Maley)

Dick was woken from his thoughts as the car screeched to a stop to avoid an

auto-rickshaw and a scooter carrying a family of four which had cut across the crowded road outside the High Court buildings. Dick's mind came back to the present. For anyone with strong nerves, travelling in India is a constant source of interest and surprise.

His driver Gopal inched his way forward, successfully twinning a few feet from a bus cutting in on one side and a water-tanker on the other, each puffing out clouds of billowing, black diesel fumes. The road widened as they passed Fort St George. Gopal speeded up and they were soon leaving the elegant but neglected university buildings behind. They drove the length of the Marina, the sea on the left and a succession of historic buildings on the right. Even at this hour a few people were strolling along the beach taking the early evening air. Soon there would be crowds, all escaping the oven heat of the city for the cooling evening sea breeze.

It was five-thirty before they reached the tree-lined shade of Boat Club Road and the calm of Dick's company house, set well back from the road in its own garden. The chowkidar⁶ opened the gate and the car slid gratefully into the cool shade of the porch.

There was a note on the kitchen table from Dick's wife, Sally, to say she was out to tea with one of the awful society women who seemed to form a permanent part of their social life. She reminded him that they were to attend a drinks party at the Jussawallahs, a Parsee couple they had met at the club the previous week. He groaned, then made his way to the bathroom for a shower.

Later, as he sat drinking a cool beer on the terrace overlooking the garden, Dick's thoughts returned to his present problems. He was forty-eight years old; no longer young but still young enough to rise in the company. He was in good shape physically - six feet tall, slim and muscular, even if his hair was prematurely grey. He had worked for Trakton since leaving university. They had sent him to some pretty hard countries when he was young - Papua New Guinea, Ecuador, Iran, Saudi Arabia. He had always managed to do well, even in the most difficult conditions.

And he had paid the price; his first wife, Sarah, had died of malaria in Papua New Guinea. At twenty-four he had found himself a widower and father of a baby

daughter, Angie. She was grown up now but he still recalled the desperation of those weeks and months following Sarah's death. For a time he had gone to pieces, drinking heavily and moving from one unsuitable woman to another.

It was only when he returned briefly to London, between jobs, that he met Sally. They had both been invited to a drinks party at the Ecuadorian Embassy. He was to leave for Quito a month later. She was working as a secretary at the Foreign Office. On the surface, they had nothing in common. She was from an upper-class family with a town house in Knightsbridge and a place in the country near Bath. She had no need to work, but her father, an ex-ambassador himself, had arranged for her to work at the Foreign Office, partly at least, in the hope that she would find "someone suitable" to marry. Instead she fell hopelessly in love with Dick; a man without money, with a dubious reputation, and with a baby daughter to bring up into the bargain. It would have been difficult to find anyone less "suitable". But when they woke together the next morning in Dick's Bayswater flat, it seemed the most natural thing in the world. Sally's family had disapproved of their relationship, but she left for Quito with Dick after a brief and quiet civil marriage in Kensington Registry Office. No-one from Sally's family had attended.

Their life together had been a great success, though not without its ups and downs. Sally had been a wonderful mother to Angie, and they had had Simon a year after their marriage. They still enjoyed each other's company, even if they were very much absorbed in their own concerns: Dick with Trakton, Sally with raising funds for a children's charity she was involved with. There were many days when they scarcely saw each other.

Dick thought about Vish again. He had long suspected that the man was dishonest but he had never been able to prove it before. Dick's suspicions centred on the way the company awarded contracts for various kinds of building and maintenance work. It seemed to Dick that the costs for this kind of work were higher than they should be. Contracts also seemed to be always awarded to the same few companies, many of them owned by personal friends of Vish. He suspected that Vish was taking a percentage from the contractors in exchange for giving them the

contract. But for a long time Dick had never been able to prove this. When questioned, Vish had always had very clever reasons for selecting one contractor rather than another, cheaper, one.

It was only when the building contractor Haridas Enterprises came directly to Dick to complain they had not been awarded a contract for building Traktons new factory at Hosur that Dick had found real evidence. Haridas Enterprises had complained that the twenty per cent they had formerly paid to Vish had been increased to twenty-five per cent. When they had refused to pay, Vish had given the contract to another company, Naveen Construction, who had obviously agreed to pay him the higher rate. Haridas had provided Dick with all the evidence he needed about previous contracts.

Dick understood that, in different cultures, people did different favours for each other. Sometimes it was called corruption, sometimes it wasn't. Dick wanted to be careful in judging Vish.

It was the contract for the factory in Hosur, which was really big money, that convinced Dick that Vish was really corrupt. It was for a project which was worth many crores of rupees and would last at least three years. If Vish was getting twenty-five per cent of the total cost he was going to make a lot of money out of this. At last Dick had something really big to charge Vish with - and hard evidence too. So earlier that day he had called Vish and presented him with the evidence. It had been a stormy meeting! Vish had clearly never been challenged in this way before. He had sweated, he had shouted, he had protested his innocence, he had threatened ... It was after this meeting that Dick had phoned his boss, the director of Trakton, Keith Lennox.

His thoughts were interrupted by Sally's arrival.

"Hello, darling", she said as she bent to kiss him on the cheek. "How was your day?"

"Terrible. I don't want to talk about it now - I confronted Vish this morning and then had a row on the phone with Keith Lennox about it. I just can't understand Keith's attitude".

"Don't you think you're getting a bit obsessed with the Visvanathans, darling?"

said Sally. “After all, you are the boss. Surely, if you have proof of whatever it is, all you have to do is sack them?”

“If only life was that simple!” sighed Dick with an air of tiredness. “Who are we going to this evening?”

“Come on, don’t pretend you’ve forgotten them. They’re that nice couple we met at the club last week”. Sally seemed genuinely upset that he hadn’t remembered. “He owns a shipping company. You should be interested in that at least. Anyway, do try to stay awake this time!”

Dick went up to the bedroom half an hour later to find Sally coming out of the shower. He dried her with one of their biggest bath towels. They kissed and one thing led to another so that they arrived an hour late for the party, though no-one seemed to notice. The rest of the evening was spent in dull and empty conversations. They returned at midnight and Dick immediately fell into a dreamless sleep.

While-reading activities.

I. Answer the following work in pairs:

1. What type of text is it? Is it an extract from a novel, fairy tale, short story, newspaper article?
2. What can you say about the title of the text? Could it be entitled in a different way?
3. What do you think is the purpose of the text: to motivate, arouse interest, inform, persuade, amuse, activate?
4. Which is the paragraph which summarizes the main information?
5. Find the key sentences.
6. What can you say about the tone of the text? Is it ironical, descriptive, satirical?
7. What can you say about the relationship between the author and addressee? Is it formal or informal?
8. What are the ways of expressing specific functions in the text: obligation, gratitude, hostility, mistrust, compassion, etc.?
9. Underline all the words relating to the theme corruption?

10. Underline all the verbs in the Past Perfect Tense.

11. What can you say about the grammatical features of the text? What tenses and grammar structures are predominantly used in the text? Why?

12. Can you relate any sentences which you think do not relate to the topic?

13. How accurately do you think do they help to illustrate the contents of the text?

14. To what extent does the title lead to hypotheses, about the text?

II. Nothing. Work in pairs.

1. Note the main ideas, giving your arguments for and against.

2. Working together with your partner note the way a particular idea or point is expressed.

3. Working with a partner find in the text?

- international words;
- numbers and dates;
- place names;
- proper names;
- words and collocations that occur frequently in the text.

III. Write the contents of the story in your mother tongue.

Post-reading activities.

IV. Story-telling practise.

1. Practise telling the story with the script. The words and phrases below will help you:

- come back to the present;
- be a constant source of interest and surprise;
- take the early evening air;
- escape the oven heat of the city for the cooling evening sea breeze;
- form a permanent part of social life;
- present problems;
- rise in the company;

- be in good shape physically;
- pretty hard countries;
- pay the price;
- drink heavily;
- return briefly to London;
- between jobs;
- on the surface;
- have nothing in common;
- upper-class family;
- fall hopelessly in love with smb.;
- a man without money;
- a man with a dubious reputation;
- ups and downs;
- be very much absorbed in their own concerns;
- take a percentage from the contractors in exchange for giving them the contract;
- have very clever reasons for doing smth.;
- pay smb. the higher rate;
- be getting a bit obsessed with smb./smth.;
- dull and empty conversation;
- fall into a dreamless sleep.

V. Story-telling Practice. Practise telling the story without the script.

VI. Debates. Divide into groups and use the motion below to have a debate. Use some of the expressions you learned in this unit.

- A man has to manage to do well, even in the most difficult conditions.
- People who have nothing in common can't be happy together.
- Every man and woman must find "someone suitable" to marry.
- In different cultures, people do different favours for each other. Sometimes it

is called corruption, sometimes it isn't.

- One has to be careful in judging other people.

VII. Write an essay on one of the following topics:

1. A person has to have very clever reasons for doing smth.
2. In different cultures people do different favour for each other.
3. Travelling is a constant source of interest surprise.

VIII. Read the whole extract and correct any factual errors.

1. He was forty-eight years old; not young enough to rise in the company.
2. He met Sally in Ecuador.
3. Dick and Sally had much in common.
4. Dick was from an upper-class family.
5. Sally was from a middle-class family.
6. Sally's father had arranged for her to work at Ecuadorian Embassy because she was in need of money.
7. Dick understood that, in different cultures, people did different favours for each other. It was always called corruption.
8. It would have been difficult to find anyone more "suitable" for Sally to Marry than Dick.
9. It seemed to Dick that the costs for this kind of work were lower than they should be.
10. Vish was getting fifty percent of the total cost of the contract.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, mətnin tam şəkildə dərk edilməsi üçün xüsusi əhəmiyyətə malik olan leksik vahidlərin mənalarının lüğət vasitəsilə axtarılıb tapılması tövsiyə edilə bilər. Onu da vurğulamaq vacibdir ki, bu məqsədlə həm ikidilli, həm də izahlı lüğətdən istifadə etmək olar. Lakin oxu təlimi prosesinin səmərəliliyini təmin etmək məqsədilə lüğətdən istifadə hallarını məhdudlaşdırmaq və istifadə hallarının qarşısını almaq olduqca vacibdir.

Məlum olduğu kimi, oxu təlimi prosesinin ayrılmaz tərkib hissəsini sual vermək və suallara cavab verməklə bağlı fəaliyyət növləri təşkil edir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, tələbələrə fəallaşdırmaq məqsədilə müxtəlif növ suallardan istifadə etmək

lazımdır. Belə ki, ümumi suallarla bərabər xüsusi suallara (“wh” questions), yəni “who, what, where, why, when” sözləri ilə başlanan suallara, həmçinin verilən çoxsaylı cavab variantlarından birinin seçilməsi ilə bağlı olan (multiple choice) suallara lazımi diqqət yetirilməlidir.

Sual-cavabla bağlı fəaliyyət növlərinin yerinə yetirməkdə əsas məqsəd tələbələri oxu prosesində düzgün istiqamətdə yönəltmək, onları müxtəlif növ mətnləri oxumağa həvəsləndirmək və tənqidi təfəkkürü inkişaf etdirməkdir.

Cavab variantlarının tələbələrə təqdim edilməsi məzmunun qavranılması məqsədini daşımaqla bərabər, qavrama səviyyəsinin yoxlanılmasına yönəldilir. Belə ki, bu növ suallar mətdə olan naməlum sözlərin mənalarının düzgün şəkildə başa düşülməsinə və mətdə olan fikir və ideyalara tələbələrin diqqətinin yönəldilməsinə xidmət edir. Suallara iki və yaxud bir neçə cavab variantlarının tələbələrə təqdim edilməsi onları verilən cavabların hansının düzgün olması haqda düşünməyə vadar edir. Tələbə öz seçimini müzakirə edib, onu əsaslandırmağa cəhd etdiyi halda, onda tənqidi təfəkkürün inkişaf etməsi ehtimalı əhəmiyyətli dərəcədə artmış olur.

Cavab variantları verilən suallar tələbələrin diqqətini mətnin məzmunu, əsas ideyası üzərində cəmləşdirilməsini təmin edilə bilər. Həmçinin bu növ suallar oxucuları mətn haqqında düşündürə və mətni sezərək, mənanı başa düşmək, “sətrlərarası oxumaq” bacarığını tələbələrdə inkişaf etdirilməsinə xidmət edir. Suallar tələbələri ayrı-ayrı sözlər, ifadələr, cümlələr, mətn parçaları və yaxud bütöv mətn haqqında düşünməyə vadar edə bilər. Sual ayrı-ayrı sözlərə aid olduğu halda onun yerinə yetirdiyi funksiya həmin sözlərin oxucular tərəfindən düzgün şəkildə başa düşülməsidir. Məqsəd isə leksik vahidlərin qavrama səviyyəsini yoxlamaqdan ibarətdir. Sual cümlələrə aid olduğu halda onun yetirdiyi funksiya mətdə olan hər hansı faktı və ya məlumatı başa düşməyə kömək etməkdən ibarətdir. Burada məqsəd çətin sözləri və ya mətn parçalarını adekvat şəkildə başa düşməyə kömək etməkdir. Suallar mətn parçalarına verildiyi halda məqsəd oxucunu mətni yenidən oxumağa və ayrı-ayrı məqamlara xüsusi diqqət yetirməyə xidmət edir. Suallar bütöv mətnə verilərsə bu zaman mətdə olan əsas ideyanı tələbələr tərəfindən şərh edilməsi və tələbələrə mətnin qiymətləndirilməsi üçün şəraitin yaradılması əsas məqsəd kimi

çıxış edir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, bu növ suallara verilən cavablardan asılı olaraq, onları aşağıdakı şəkildə səciyyələndirmək olar:

- a) verilən cavabların bir neçəsi düzgün cavab kimi qəbul edilə bilər;
- b) verilən cavabların yalnız biri düzgün cavab kimi qəbul edilə bilər;
- c) verilən cavabların heç biri düzgün cavab kimi qəbul edilə bilməz.

Lakin, onu da vurğulamaq lazımdır ki, verilən sualların növündən asılı olmayaraq, onlar tələbələrə tam şəkildə izah edilməlidir.

Növbəti növ suallar oxu materiallarında olan məlumat və faktların düzgün olub-olmaması ilə bağlıdır (true/false questions). Mətnin məzmununun dərk etmə səviyyəsini müəyyənləşdirmək məqsədilə verilən bu suallar qoyulan məqsədə nail olmağa imkan verir. Birinci növ suallardan fərqli olaraq, burada tələbələrə verilən seçim imkanları məhdudlaşdırır. Əslində tələbələrə sual cümlələri deyil, nəqli cümlələr təklif edilir. Tələbələr isə cümlədə olan fakt və məlumatların düzgün olub-olmamasını təsdiqləməlidirlər. Verilən məlumatlar mətnlərdəki məlumatlarla üst-üstə düşmədiyi halda, tələbələrdən cümlələri düzəltmək və bu məqsədlə mətndəki fakt və məlumatları yada salmaq təklif edilir. Bu növ suallara mətnə aid olmayan cümlələri də daxil etmək mümkündür. Bu da tələbələrdən oxuduqları mətnin məzmununa daha diqqətlə yanaşmağı tələb edir. Onu da qeyd etmək vacibdir ki, burada əsasən ümumi suallara yer verilməlidir.

Xüsusi suallara gəldikdə, onlar mətndəki ayrı-ayrı faktlar üzərində diqqətin cəmləşdirilməsini tələb edir. Burada aşağıdakı suallar verilə bilər:

IX. The following “wh” questions deal with facts in the text:

1. What was Dick’s wife’s name?
2. Whose driver was gopal?
3. Where did the road widen?
4. Why were the people strolling along the beach?
5. What did Dick’s thoughts return to?
6. Why do you think that Papua New Juinea, Ecuador, Iran, Saudi Arabia are pretty hard countries?
7. What would you have done if you had been Dick?

Oxuculardan yaradıcılıq tələb edən suallar şərhə qəbul edilməlidir. Bu növ suallar mətnin tələbələr tərəfindən fərdi şəkildə şərh edilməsi üçün müvafiq şərait yaradır və onların müzakirə prosesində mövqelərini müdafiə edən iştirakçı qismində fəal iştirakını təmin edir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, oxunun fərdi fəaliyyət növü olduğuna baxmayaraq, bu fəaliyyət növü asanlıqla kommunikativ dil təliminin interaktiv təbiətinə uyğunlaşdırıla bilər. Rollu oyunlar, yazılı tapşırıqlar və digər fəaliyyət növlərini həyata keçirməklə eyni zamanda tələbələri oxuduqları mətnin məzmununa dair biri-birinə suallar verməyə həvəsləndirmək, onlarda oxu vərdişlərinin kommunikativ yönümlü inkişaf etdirilməsi üçün səmərəli şərait yaratmaq mümkündür. Lakin onu da nəzərə almaq lazımdır ki, tələbələri düzgün, mənalı sualları verməyə öyrətmək, hazırlaşdırmaq lazımdır. Aşağıdakı fəaliyyət növlərinin yerinə yetirilməsi dil fakültələrində tövsiyyə edilə bilər.

X. Tələbələrdən mətnin başlığını əsas tutaraq məzmununa dair fərziyyələrini deməyə təklif edilir;

XI. Tələbələr tərəfindən irəli sürülən fərziyyələr lövhədə əks etdirilir;

XII. Tələbələrə yalnız hər hansı cümlə və yaxud paraqrafi oxumağa tapşırıqlar. Eyni zamanda onları oxuduqları cümlə və ya paraqrafdan əvvəlki və yaxud sonrakı olan cümlə və paraqraflara dair suallar vermək təklif edilir və onlara müəllim və tələbə-yoldaşları tərəfindən verilən suallara cavab vermək tapşırıqlar.

- Tələbələrə təklif edilən suallardan danışarkən aşağıdakı sual növlərini göstərmək olar:

1. Cavabları mətn daxilində tapıla bilən suallar, yəni bilavasitə mətndə olan məlumat və faktlarla bağlı olan suallar:

- Who was taking a percentage from the contractors in exchange for giving them the contract?

2. Tələbələri mətn haqqında düşünməyə vadar edən və özlərinin şəxsi münasibətlərini bildirməyə həvəsləndirən suallar:

- Why do you think Dick wanted to be careful in judging Vish?

3. Lüğətlə bağlı olan suallar tələbələrin hekayədə olan söz və ifadələrin bilib-

bilməməsini yoxlamaq məqsədilə verilir:

- What do the following words and phrases mean?
- be very much absorbed in one's own concerns;
- raise funds;
- award contracts;
- do different favour for each other;
- be genuinely upset.

4. Oxucuları təcrübələrinə əsaslanaraq cavab verməyə yönəldən suallar:

- Have you ever heard about anyone who was taking a percentage from the contractors in exchange for giving them the contract?

XIII. Suallar tələbələr tərəfindən verildiyi halda müəllim həmin suallara səmimi cavablar verməyə çalışmalıdır. Belə ki, tələbələr mətndə olan məlumat və faktlarla bilavasitə bağlı olan suallar deyil, yaradıcı xarakterli suallar verərsə, bir deyil, bir neçə cavab versiyalarının səsləndirilməsi tövsiyyə edilir. Onların biri düzgün cavab, digərləri isə bu və ya digər dərəcədə həqiqətə uyğun cavablar ola bilər. Tələbələr mətni yenidən diqqətlə oxuyur və lövhədə olan fərziyyəsinin düzgün olub-olmadıqlarını müəyyənləşdirirlər.

XIV. Tələbələr müxtəlif xarakterli suallardan ibarət olan siyahı təqdim edilə bilər. Tələbələr onların fikrincə lazım olan sualları həmin siyahıdan çıxara bilər. Bu cür imkanı əldə edən tələbələr seçimlərini əsaslandırmaq və müvafiq izahatları verməyi bacarmalıdırlar. Tələbələrə aşağıdakı suallar təqdim edilir və onlara “vacib olmayan” sualları siyahıdan çıxarmaq təklif edilə bilər:

Cross out the questions that are stupid and the ones you don't like.

1. Who is travelling in India a constant source of interest and surprise for?
2. What is travelling in India for anyone with strong nerves?
3. What was the driver's name?
4. What were they leaving behind?
5. Were there many people escaping the oven heat of the city for the cooling evening sea breeze?
6. How old was Dick?

7. What pretty countries was he sent to when he was young?
8. When and how did he meet Sally?
9. Did Dick and Sally have much in common?
10. Was Dick a “suitable” man for Sally to marry?
11. Why do you think were the contracts always awarded to the same few companies?
12. Had Vish always had very clever reasons for selecting one contractor rather than another, cheaper, one?
13. How had Dick found real evidence?
14. Do people in different cultures do different favours for each other?
15. Had Vish ever been challenged in this way before?

Now compare the questions you have retained with those of your partner's. Discuss the reasons that made you cross out some of the questions and retain the others.

Beləliklə, maraqlı olmayan, darıxdırıcı, vacib olmayan sualları siyahıdan çıxardan tələbəyə qrup yoldaşında olan siyahı ilə özünün tərtib etdiyi siyahını müqayisə etməyə təklif edilir. Tələbələr hər iki siyahıda qalan sualları müzakirə etməli və sualların bir qisminin çıxarılmasının səbəblərini izah etməlidir. Bu cür tapşırıqların yerinə yetirilməsi ingilis dili fakültəsində təhsil alan azərbaycanlı tələbələrdə tənqidi təfəkkürün inkişaf etdirilməsini təmin edən əsas şərtləndəndir. Bu cür tapşırıqlar tələbələrə oxuduqları mətnə yaradıcı şəkildə yanaşmaq, öz fikir və mövqelərini, mətnə olan məlumat, faktlar və hadisələrə öz fərdi münasibətlərini əsaslandırılmış surətlə bildirmək bacarıqlarının aşılmasını təmin edir.

XV. Tələbələrə oxu üçün hər hansı hekayə təqdim edildiyi halda, yekun mərhələdə aşağıdakı sualların verilməsi tövsiyyə edilə bilər. Bu mərhələdə verilən suallar oxucuları mətnin məzmunu ilə bağlı olan və onlara tam aydın olmayan məqamlar haqqında düşünməyə vadar edir, və, beləliklə, oxu təlimi prosesinin səmərəliliyini əhəmiyyətli dərəcədə artırılmasını təmin edir. Beləliklə, tələbələrə aşağıdakı növ sualların verilməsi tövsiyyə edilir:

1. What is the story about?

2. How do you think does the title tell you what story is about?
3. Who are the main characters?
4. How does the author characterize them? What devices does he use?
5. How do you think, are the characters real?
6. Who tells the story: someone outside the story, the main character, one of main characters, one of the minor characters?
7. How many scenes are there in the story? Where do they start and end?
8. Every short story always includes some kind of conflict. What do you think is the conflict in this story?
9. Where in the story does the conflict occur?
10. Does the conflict occur among the main character?
11. Do you think that the conflict occurs between the main characters and the rest of the world?
12. Where in the story and how does the conflict end?
13. Have you ever heard about a similar conflict?
14. Have you ever been involved in a similar conflict?
15. What does the conflict about Dick and Vish tell about Dick? In what way does it characterize him?
16. Do the characters say things they do not mean?
17. How did you like the story?
18. Did it bore you, make you laugh or frighten you?
19. Has the story made look at the world around you or something about yourself in a bit different way? (Source: Alan Maley. He knows Too Much, cup-pp.12-16)

Qeyd etdiyimiz kimi qarşımızda qoyduğumuz məqsəd ingilis dili fakültələrində təhsil alan azərbaycanlı tələbələrə ixtisas dilində müxtəlif xarakterli mətnləri oxumaq qabiliyyətini günün tələblərinə uyğun olan kommunikativ-yönümlü şəkildə aşılmasıdır. Bu da məzmun baxımdan deyil, həm də üslubi və ya janr baxımdan müxtəlif, biri-birindən fərqli olan mətnin təlim prosesinə daxil edilməsini təkidlə tələb edir. Reklam xarakterli mətnlərin təlim prosesinə daxil edilməsi ixtisası dil olan ali məktəb tələblərinə oxu vərdişlərinin daha yüksək səviyyədə inkişaf etdirilməsini tələb edir.

Reklam çox vaxt müvafiq şəkillərlə müşayət edilən yazılı məndir. Reklam oxucuları inandırmaq, onları hər hansı hərəkəti icra etməyə, məsələn, xeyriyyəçiliklə məşğul olan cəmiyyətlərə pul köçürməyə, hər hansı təşkilata qoşulmağa, səs verməyə, həvəsləndirmək, onları istiqamətləndirmək və hətta vadar etmək məqsədini daşıyır. Aşağıdakı fəaliyyət növlərinin həyata keçirilməsi tövsiyə edilir.

I. Parisian Package.

A visit to Paris is a delight anytime and with Eurostar now taking just over two hours to get to the centre, there's no reason not to treat yourself! Return tickets from Sit Pancras start at 69 GBP, and with Preferred Hotel Group's Oh So Chic in Paris offer, now you can enjoy great-value accommodation, too. Included is the Napoleon Paris, a beautifully restored art deco building right next to the Arc de Triomphe, and just a step away from the city's sights and famous shopping streets? In the past the hotel was a favourite of Errol Flynn, Ernest Hemingway and Josephine Baker. A three night stay. Costs just £188 per night for two, and includes a one-way transfer, daily breakfast, champagne and canapes. Visit www.phgoffers.com

II. When a Toothbrush Really Fits, Felth Get Really Clean.

Colgate Plus was designed by a team of scientists to accurately fit the shape of the human mouth. Its unique diamond-shaped head comfortably gets to difficult areas, like the back teeth. So it cleans thoroughly to help teeth strong and healthy. And that's the most comfortable feeling of all Colgate Plus.

Winning the Fight for a Healthy Smile.

Diamond-shaped head

Colgate Plus

III. Stop Dragging Yourself Around! Energize with a Beautyrest by Simmons.

No other mattress can give you the uniquely comfortable and revitalizing sleep of a Beautyrest by Simmons. Because no other mattress can support you with Beautyrest's revolutionary Pocketed Coils. The difference is in coil construction. Unlike all other innerspring coils which are joined at the top and bottom. Beautyrest Pocketed Coils are joined exclusively in the middle. This advanced design allows each Beautyrest coil to contour to your body independently... so every inch of your

body gets the perfect support it needs. And you wake up truly refreshed... energized for the day. Don't settle for less. Call 1-800-222-9373 for dealer locations and free literature.

I. You've been given three texts. Read the texts and answer the following questions:

1. What type of texts are they?
2. What can you say about the genre of the texts? Is it an extract from a novel, a newspaper article a fairy tale, a short story, an advertisement?
3. What is the topic?
4. Who do you think are the intended readers? Is it written for language teaching professionals, teacher trainers, engineers, general public?
5. What can you say about the age of the intended readers? Are the intended readers children, teenagers, elderly people, retired people?
6. What can you say about the purpose of the texts? Is it to persuade, to convince, to make people laugh?
7. What is the main idea if any?
8. What can you say about the tone of the text? Is it ironical, descriptive?
9. Underline key sentences.
10. What can you say about specific functions within the text if any? (obligation, necessity, etc.)
11. What can you say about the relationship between the writer and the intended readers? To what extent is it formal or informal?
12. What part of speech do the majority of the verbs belong to? (verbs, nouns, adverbs, pronouns, adjectives)

II. 1. What are the advertisements trying to convince the readers to do?

2. Where is it stated?

3. What reasons are given to convince the readers?

4. Does it give any evidence and statistics?

5. Are there any promises given to the readers?

6. Where do you think the advertisements should be encountered?

7. Are there any positive reasons given?
  8. Are there any negative reasons mentioned?
  9. What group of readers is the advertisement addressed to?
  10. Do you think the advertisements are convincing?
  11. Would you go and buy goods advertised?
  12. How do you think does the advertisement use humour, exaggeration, appeal to readers' conscience?
  13. What do you think about advertising in general?
  14. How do you think does reading a travel brochure help to choose the most suitable holiday for someone with particular interests?
  15. Note taking. Note the way a particular ideas or points are expressed. What stylistic devices are used by the author?
  16. Write down all the international words, numbers and dates, proper names and place names that are used in the advertisements.
  17. Write down all the words and phrases that occur frequently in the text.
  18. How do advertisements differ from other written texts.
- III. Pairwork. Discuss with your partner all the arguments for and against.
- IV. Work in groups of four Compare the way things are advertised in the target language (English) and in the students' mother tongue (Azerbaijani).
- V. Discussion. Take a vote on:
1. The best advertisement I've ever seen.
  2. The worst advertisement I've ever seen.
- VI. Role play. The words and phrases given below try to persuade your partner.
- Role play 1.
- Persuading a customer to travel to Paris with Eurostar.
- delight; there's no reason; to treat oneself; return tickets; to enjoy great-value accommodation; to be a favourite of; a beautifully restored building
- Remember: there are many tourist companies and you have to be extremely creative and persuasive to convince customers to travel with you. Don't forget about your non-verbal behaviour; eye-contact, gestures, mimics, body language special

attention should be paid to your voice-tone. You have to be able to attract customers, make them do what you want them to do.

Role play 2.

Persuading customers to buy a toothbrush.

to fit; to get really clean; to accurately fit the shape of the human mouth; difficult areas; clean thoroughly; to help keep teeth strong and healthy the most comfortable feeling of all

Trying to make customers buy Colgate Plus you've got to be very persuasive and convince them that the one you are advertising is really the one to be bought.

Role Play 3.

Persuading customers to buy a mattress.

to drag oneself around; revitalizing sleep; coil construction; innerspring coils; be joined exclusively in the middles; advanced design; to contour the body independently; to wake up truly refreshed; to settle for less.

Trying to make customers buy a Beautyrest by Simmons you're got to show in what way does it differ from all the other mattresses. You've got to give very clever reasons.

VII. Group work.

Work in small groups and ask and answer the following questions:

1. What is there so special about each of the advertisements?
2. Would you really want to enjoy great value accommodation?
3. Is someone who says that Colgate Plus is winning the fight for a healthy smile really implying that?
4. What do the advertisers mean by waking up refreshed and energized for the day. How do you think is it truth or is it a stylistic device used to persuade customers go and buy-not just any mattress-but a Beautyrest by Simmons?

VIII. Debates.

Divide into groups and use the motions below to have a debate.

1. Advertisement guarantees quality.
2. Advertisement doesn't guarantee quality.

3. Advertisements make you buy smth. you don't need.

4. People always buy things which are advertised.

IX. Discussion:

1. Would you buy?

a) Colgate Plus? Why or why not?

b) A Beautyrest by simmons? Why or why not?

c) Parisian travel Package? Why or why not?

2. Why are the advertisers trying to persuade potential customers to buy the goods?

3. Do you often buy things you don't need?

4. What makes you do so?

5. Can't you resist the temptation of buying smth. you are not really in need of?

Why?

X. Create an advertisement of:

a) a mobile phone;

b) English language course;

c) a toothpara.

XI. Now take a vote on:

a) the best advertisement;

b) the worst advertisement.

Try to justify the reasons, saying all the arguments for and against.

XII. Writing.

Write an essay on one of the following topics:

1. The advantages and disadvantages of advertising.

2. Really good things don't need to be advertised.

Dil və mədəniyyət arasında qarşılıqlı əlaqənin mövcudluğu artıq danılmaz bir həqiqətdir. Hər hansı dilin tədrisi mədəniyyətin də öyrədilməsini nəzərdə tutur. Müasir dünyada əsas global ünsiyyət vasitəsi kimi qəbul edilmiş ingilis dilinin dil fakültələrində tədrisi müvafiq mədəniyyəti haqqında tələbələrin məlumatlandırılması və bu məqsədlə, kulturoloji komponentin təlim prosesinə daxil edilməsini tələb edir.

Məhz bu səbəbdən biz dil fakültələrində təhsil alan azərbaycanlı tələbələrə ingilis dilində oxunun təlimi prosesində dil daşıyıcılarının mədəniyyətini əks etdirən mətnlərin daxil edilməsini məqsədəuyğun hesab edirik.

Onu da vurğulamaq lazımdır ki, kommunikativ təlimin əsas prinsiplərindən olan tələbə-yönümlülük prinsipini üstün tutaraq, biz müasir azərbaycanlı gənclərinin informasiya texnologiyalarına olan maraqlarını nəzərə alıb İngiltərədə mobil telefonlardan istifadə normalarından bəhs edən mətni təlim prosesinə daxil etmişik.

Emerging Talk-Rules: the mobile phone

Suddenly, almost everyone in England has a mobile phone, but because this is new, unfamiliar technology, there are no set rules of etiquette governing when, how and in what manner these phones should be used. We are having to “make up” and negotiate these rules as we go along—a fascinating process to watch and, for a social scientist, very exciting, as one does not often get the opportunity to study the formation of a new set of unwritten social rules.

For example: I have found that most English people, if asked, agree that talking loudly about banal business or domestic matters on one’s mobile while on a train is rude and inconsiderate. Yet significant minorities of people still do this, and while their fellow passengers may sigh and roll their eyes, they very rarely challenge the offenders directly—as this would involve breaking other, well-established English rules and inhibitions about talking to strangers, making a scene or drawing attention to oneself. The offenders, despite much public discussion of this problem, seem oblivious to the effects of their behaviour, in the same way that people tend to pick their noses and scratch their armpits in their cars, apparently forgetting that they are not invisible.

How will this apparent impasse be resolved? There are some early signs of emerging rules regarding mobile-phone use in public places, and it looks as though loud “I’m on a train” conversations—or mobiles ringing in cinemas and theatres—may eventually become as unacceptable as queue jumping, but we cannot yet be certain, particularly given English inhibitions about confronting offenders. Inappropriate mobile-phone use on trains and in other public places is at least a social issue of

which everyone is now aware. But there are other aspects of “emerging” mobile-phone etiquette that are even more blurred and controversial.

There are, for example, as yet no agreed rules of etiquette on the use of mobile phones during business meetings. Do you switch your phone off, discreetly, before entering the meeting? Or do you take your phone out and make a big ostentatious show of switching it off, as a flattering gesture conveying the message “See how important you are: I am switching off my phone for you?” Then do you place your switched-off phone on the table as a reminder of your courtesy and your client’s or colleague’s status? If you keep it switched on, do you do so overtly or leave it in your briefcase? Do you take calls during the meeting? My preliminary observations indicate that lower-ranking English executives tend to be less courteous, attempting to trumpet their own importance by keeping phones on and taking calls during meetings, while high-ranking people with nothing to prove tend to be more considerate.

Then what about lunch? Is it acceptable to switch your phone back on during the business lunch? Do you need to give a reason? Apologize? Again, my initial observations and interviews suggest a similar pattern. Low-status, insecure people tend to take and even sometimes make calls during a business lunch—often apologizing and giving reasons, but in such a self-important “I’m so busy and indispensable” manner that their “apology” is really a disguised boast. Their higher-ranking, more secure colleagues either leave their phones switched off or, if they absolutely must keep them on for some reason, apologize in a genuine and often embarrassed, self-deprecating manner.

There are many other, much more subtle social uses of mobile phones, some of which do not even involve talking on the phone at all—such as the competitive use of the mobile phone itself as a status-signal, particularly among teenagers, but also in some cases replacing the car as a medium for macho “mine’s better than yours” displays among older males, with discussions of the relative merits of different brands, networks and features taking the place of more traditional conversations about alloy wheels, nought-to-sixty, BHP, etc.

I have also noticed that many women now use their mobiles as “barrier signals” when on their own in coffee bars and other public places, as an alternative to the traditional use of a newspaper or magazine to signal unavailability and mark personal “territory”. Even when not in use, the mobile placed on the table acts as an effective symbolic bodyguard, a protector against unwanted social contact: women will touch the phone or pick it up when a potential “intruder” approaches. One woman explained: “You just feel safer if it’s there—just on the table, next to your hand... Actually it’s better than a newspaper because it’s real people—I mean, there are real people in there you could call or text if you wanted, you know? It’s sort of reassuring”. The idea of one’s social support network of friends and family being somehow “inside” the mobile phone means that even just touching or holding the phone gives a sense of being protected—and sends a signal to others that one is not alone and vulnerable.

This example provides an indication of the more important social functions of the mobile phone. I’ve written about this issue at great length elsewhere, but it is worth explaining briefly here. The mobile phone has, I believe, become the modern equivalent of the garden fence or village green. The space-age technology of mobile phones has allowed us to return to the more natural and humane communication patterns of preindustrial society, when we lived in small, stable communities, and enjoyed frequent “grooming talk” with a tightly integrated social network of family and friends. In the fast-paced modern world, we had become severely restricted in both the quantity and quality of communication with our social network. Most of us no longer enjoy the cosiness of a gossip over the garden fence. We may not even know our neighbours’ names, and communication is often limited to a brief, slightly embarrassed nod, if that. Families and friends are scattered, and even if our relatives or friends live nearby, we are often too busy or too tired to visit. We are constantly on the move, spending much of our time commuting to and from work either among strangers on trains and buses, or alone and isolated in our cars. These factors are particularly problematic for the English, as we tend to be more reserved and socially inhibited than other cultures; we do not talk to strangers, or make friends quickly.

Landline telephones allowed us to communicate, but not in the sort of frequent, easy, spontaneous, casual style that would have characterised the small communities for which we are adapted by evolution, and in which most of us lived in pre-industrial times. Mobile phones-particularly the ability to send short, frequent, cheap text messages-restore our sense of connection and community, and provide an antidote to the pressures and alienation of modern urban life. They are a kind of “social lifeline” in a fragmented and isolating world.

Think about a typical, brief “village-green” conversation: “Hi, how’re you doing?” “Fine, just off to the shops -oh, how’s your Mum?” “Much better, thanks” “Oh, good, give her my love -see you later”. If you take most of the vowels out of the village-green conversation, and scramble the rest of the letters into “text-message dialect” (HOW RU? CULER), to me it sounds uncannily like a typical SMS or text exchange: not much is said- a friendly greeting, maybe a scrap of news-but a personal connection is made, people are reminded that they are not alone. Until the advent of mobile text messaging, many of us were having to live without this kind of small but psychologically and socially very important form of communication.

But this new form of communication requires a new set of unspoken rules, and the negotiations over the formation of these rules are currently causing a certain amount of tension and conflict-particularly the issue of whether mobile text is an appropriate medium for certain types of conversation. Chatting someone up, flirting by text is accepted, even encouraged, but some women complain that men use texting as a way of avoiding talking. ‘Dumping’ someone by text-message is widely regarded as cowardly and absolutely unacceptable, but this rule has not yet become firmly established enough to prevent some people from ending relationships in this manner.

I’m hoping to get some funding to do a proper study on mobile-phone etiquette, monitoring all these emerging rules as they mature and become unwritten laws, so perhaps I will be able to provide up-dated information on the rule-forming process and the state of the negotiations in future editions of *Watching the English*. For now, I hope that identifying more general, stable “rules of Englishness” or “defining characteristics” will help us to predict, to some extent at least, the most likely future

developments in this process. (Source: "Watching the English by Kate Fox-p.84-87).

Pre-reading activities.

I. Answer the following questions:

1. What are your expectations about the text based on the heading?
2. What do you know about the rules and norms of using mobile phones in England?

II. Phrase jumble. Reader a list of jumbled words and phrase which contain the main points from the text.

1. suddenly used be almost everyone should phones England in phones in a has these manner phone mobile what in because but and how are there when governing is this etiquette of technology unfamiliar set no rules

2. most people English if asked that talking agree about talking loudly banal domestic or business inconsiderate and rude is train a on while mobile one's on matters

3. rules emerging of signs early some are there places public in use mobile-phone regarding conversations "I'm train a on" loud though as looks it and theatres and cinemas in ringing mobiles or jumping queue as unacceptable as become eventually may offenders confronting about inhibitions English given particularly certain be yet cannot be but

4. controversial blurred even that mobile-phone of other there but are aspects "emerging" etiquette are more and

5. are there for as example no yet rules of agreed on use the mobile of during phones meetings business

6. insecure tend take even make during lunch often and reasons in a I'm busy indispensable that "apology" really boast disguised a is low-status people to and sometimes calls a business apologizing giving but such self-important so and manner that

Also I have many noticed that use women now as their mobiles when barrier signals their when on coffee own in other bars and as public places to alternative an use traditional the newspaper a of to magazine or and unavailability signal personal

mark and “territory”

8. approaches “intruder” potentials when up it pick or phone the touch will women contact social unwanted against protection a bodyguard symbolic effective an as acts table the on placed mobile the use in not when even

9. technology space-age the phones mobile of us allowed has to return to more the to humane and natural of patterns communication pre-industrial of patterns we when society lived we when stable small in enjoyed and communities talk grooming frequent tightly a with network social integrated friends with network social integrated friends and family of

10. may we even not our know names neighbours’ communication and often is to limited brief a embarrassed slightly if nod that

III. Create your own texts with the aid of key words and phrases.

mobile phone, unfamiliar technology, set rules of etiquette; get the opportunity; rude and inconsiderate; unwritten social rules; significant minority of people; drawing attention to oneself; despite much public discussion; become unacceptable; be a social issue of which everyone is aware; inappropriate mobile-phone use; give a reason; low-status, insecured people; apologize in a genuine and embarrassed manner; a status-signal; unspoken rules; be more reserved and socially inhibited than other cultures; up-dated information; rule-forming process; end relationships

IV. Pair-work.

In parts make a phrase by matching the correct words and phrases. Try to do it without looking at the text.

1. become	a) laws
2. end	b) unacceptable
3. unfamiliar	c) of etiquette
4. public	d) people
5. set rules	e) communication
6. give	f) rules
7. insecured	g) relationships
8. unspoken	h) discussion

9. unwritten	i) technology
10. English	j) a reason

V. Now read the story.

VI. While-reading activities.

Answer the following questions:

1. What type of text is it?
  2. Is it a newspaper article, novel, extract, fairy tale, short story?
  3. Who is it written for: general public, grown ups, teenagers, children, language educators, teacher trainers, politicians, engineers?
  4. What is the purpose of the text: to convince, amuse, motivate, inform, make readers laugh, inspire, activate?
  5. Which do you think is the main paragraph that summarizes the main information in the text?
  6. Try to distinguish the main idea in each paragraph from supporting details and information.
  7. Find in the text key sentences.
  8. What can you say about the tone of the text? Is it descriptive, ironical, satirical?
  9. What is the relationship between the author and the potential readers? To what extent is it formal or informal?
  10. Can you find any specific functions within the text?
  11. What stylistic devices does the writer use to demonstrate his attitude to the problem discussed?
  12. Are there any quotes in the text?
  13. Find in the text the words and phrases related to a particular topic.
  14. Remove sentences which you think do not relate to the topic of the text.
  15. Underline all the sentences where the Passive Voice is used.
- VII. Note-taking.
1. Note the main ideas, arguments for and against.
  2. Note the way particular ideas or points are expressed.

Post-Reading Activities.

VIII. Practise the text with the script.

IX. Practise the text without the script. The phrases below will help you.

- have a mobile phone;
- set rules of etiquette;
- negotiate rules;
- fascinating process to watch;
- social scientist;
- new set of unwritten social rules;
- significant minority of people;
- sigh and roll one's eyes;
- much public discussion of the problem;
- rules regarding mobile-phone use in public places;
- become absolutely unacceptable;
- queue jumping;
- inappropriate mobile-phone use;
- take calls;
- give a reason;
- garden fence;
- village green;
- space-age technology;
- pre-industrial society;
- tightly integrated social network;
- the fast-paced modern world;
- natural and humane communication patterns;
- quantity and quality of communication;
- be particularly problematic for smb.;
- be more reserved and socially inhibited than other cultures;

- restore a sense of connection and community;
- provide an antidote to the pressures and alienation of modern urban life
- unspoken rules;
- cause a certain amount of tension and conflict

X. In small groups, choose one of the following ideas. Then write the pros and cons in the grid.

1. A mobile phone is a new, unfamiliar technology in our country.
2. There are no set rules of etiquette governing phones should be used.
3. Talking loudly about banal business or domestic matters on one's mobile is rude and inconsiderate.
4. In Azerbaijan inappropriate mobile-phone use in public places is a social issue of which everyone is now aware.
5. There are no agreed rules of etiquette on the use of mobile phones during business meetings.
6. Today a significant majority of people don't know their neighbours' names, and communication is often limited to a nod, if that.
7. Mobile phones-particularly the ability to send short, frequent, cheap text messages – restore the sense of connection and community.
8. Mobile phones provide an antidote to the pressures and alienation of modern urban life.
9. Mobile phones are a kind of “social lifeline” in a fragmented and isolating world.
10. This new form of communication requires a new set of unspoken rules.
11. Pluses and minuses of mobile phones.

Arguments for:

Arguments against:

XI. Using the phrases from the text tell the class what you think.

XII. Role play. Play the following characters, using words and phrases from the text.

- an Englishman

- an Azerbaijani businessman
- a teenager
- a University student
- a foreign language teacher

XIII. Discuss the following questions in groups:

1. What is the story about?
2. Does the title of the story tell you what it is about?
3. What is the main topic?
4. Is it stated in the text?
5. In which sentences is it stated in the text?
6. Do you know anything about the topic discussed?
7. Is the text divided into paragraphs?
8. Into what subtopics is the main theme divided?
9. What are the details relevant to each subtopic?
10. Is the supporting information in a special order according to time or importance?
11. Does the author give evidence and statistics?
12. Are only positive reasons given or does the text include negative reasons as well?
13. Are there promises made?
14. How did you like the text?
15. Did it make you laugh or think about the problem?
16. Did the text make you look at something about yourself and the world around you in a different way?
17. Is there any special language used?
18. Did you find anything new, you didn't know before what exactly?

XIV. Write an essay on one of the following topics:

1. The most important functions of the mobile phone.
2. Mobile phone as a status-signal.
3. The quantity and quality of communication in the post-industrial world.

Oxu təliminin tamamlayıcı mərhələlərində aşağıdakı fəaliyyət növlərinin həyata keçirilməsi tövsiyə edilir:

Tələbələr qruplara bölünür. Sınıfdə olan tələbələrin sayından asılı olaraq tələbələrin 3-6 qrupa bölünməsi tövsiyyə edilir. Hər bir qrupa ayrı-ayrı mətnlər təq-dim edilir. Əsas şərt həmin mətnlərin eyni mövzuda olmasıdır. Qeyd etmək vacibdir ki, eyni mövzuda olan mətnlərdə müxtəlif, bəzən tamamilə biri-birinə zidd olan münasibət kökündən fərqli olan mövqe, fikirlər bildirilə bilər. Tələbələrə mətni oxumaq, müvafiq surətdə qeydlər aparmaq tapşırılır. Sonra tələbələrə əldə edilmiş məlumat və faktlara dair münasibətlərini bildirmək və qrup yoldaşları müzakirə təşkil edərək, işi müzakirə edilən əsas problem və məsələlərə dair razılığın əldə edilməsi istiqamətində təşkil etməyə tövsiyə edilir.

Sonra yeni qruplar təşkil edilir. Burada əsas şərt müxtəlif mətnləri oxumuş tələbələrin bərabər işləmələridir. Eyni mövzuya dair müxtəlif münasibətləri olan tələbələr müzakirədə fəal surətdə iştirak etməli, fikir və mövqelərini əsaslandırılmış şəkildə, qrup yoldaşlarına çatdırmağa çalışmalıdır. Davranış normalarına riayət etmək şərtilə, müzakirə iştirakçıları bəzən radikal şəkildə fərqli olan mövqe və yanaşmaları biri-birinə uyğunlaşdırmaq istiqamətində səy göstərməli və nəticə etibarilə ümumi razılığın əldə edilməsinə nail olmalıdırlar. Təlim prosesi dil fakültələri tələbələrində və ixtisas dili olan ingilis dilində oxu vərdişlərinin günün tələbələri səviyyəsində inkişaf etdir-məklə bərabər, onlarda danışıq, eşidib-anlama və yazı vərdişlərinin əhəmiyyətli dərəcədə inkişaf etdirilmə-sini təmin edir. Təklif etdiyimiz tapşırıqlar sistemi azərbaycanlı tələbələrə ingilis dilində oxunun təlimi prosesini müasir dövrün tələblərinə uyğun şəkildə təşkil edilmə-sini və həm keyfiyyət, həm də kəmiyyət cəhətdən kifayət qədər yüksək göstəricilərin əldə edilmə-sini təmin edə bilər.

2.3. Eksperimental tədris və onun nəticələri

Dil fakültələrində təhsil alan tələbələr və burada dərs deyən müəllimlər arasında aparılan sorğuların nəticələri onu deməyə əsas verir ki, ixtisası dil olan fakültələrdə oxunun tədrisi müasir dövrün tələblərinə cavab vermir. Keçirilən sorğu və

müşahidələr onu göstərir ki, ingilis dilini professional məqsədlərlə öyrənən tələbələr tədrisin, o cümlədən oxunun tədrisinin ənənəvi, aktuallığını itirmiş üsullarla deyil, yeni tərzdə aparılmasını arzulayırlar. Aparılan təhlil oxunun təliminin təşkili və həyata keçirilməsində, materialların seçilməsində ciddi problemlərin mövcudluğunu üzə çıxartdı. Beləliklə də, eksperimental tədrisin vacibliyi təsdiqləndi və eksperimentin əsas məqsəd və vəzifələri müəyyənləşdirildi.

Eksperimentin təsvirinə keçməzdən əvvəl onun üç mərhələdən ibarət olduğunu və eksperimental tədrisin hər bir mərhələsinin konkret məqsədə xidmət etdiyini qeyd etmək lazımdır. Belə ki, eksperimental tədrisin birinci mərhələsi müəyyənedici xarakter daşıyır. Adından məlum olduğu kimi, bu mərhələnin əsas məqsədi dil fakültələrinin aşağı kurslarında tələbələrdə ixtisas dili olan ingilis dilində oxu qabiliyyətinin səviyyəsini müəyyən etməkdən ibarətdir. Qoyulan məqsədə nail olmaq istiqamətində aşağıdakı vəzifələrin icrası nəzərdə tutulur:

- 1) Eksperimentdə iştirak edən kontrol və eksperiment qruplarının təyin edilməsi;
- 2) Müəyyənedici ekspert qrupunun təyin edilməsi;
- 3) Oxu bacarıqlarının səviyyəsini ifadə edən göstəricilərin müəyyən edilməsi;
- 4) Tələbələrin ingilis dilində oxu bacarıqlarının səviyyəsini ifadə edən göstəricilərin obyektiv qiymətləndirilməsi üçün əsas meyarların sistemləşdirilmiş şəkildə işlənilib-hazırlanması;
- 5) Eksperiment və kontrol qrup tələbələrinin ingilis dilində oxu bacarıqlarının cari səviyyəsinin təyin olunmuş əsas meyarlar üzrə yoxlanılması;
- 6) Müəyyənedici eksperimentin nəticələrinin təyin olunmuş metodika üzrə təhlili.

Eksperimental tədrisin müəyyənedici mərhələsində Azərbaycan Dillər Universitetinin ingilis dili fakültəsində təhsil alan II kurs tələbələri iştirak etmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, dissertasiya işində qarşımızda qoyulan məqsəd ixtisası dil olan fakültələrdə təhsil alan azərbaycanlı tələbələrə ingilis dilində oxunun təlimi prosesini kommunikativ-yönümlü şəkildə təşkil etməklə onların oxu vərdişlərinə günün tələblərinə cavab verən səviyyədə yiyələnmələrini təmin etməkdən ibarətdir.

Qoyulan məqsədə nail olmaq və daha səmərəli nəticələrin əldə edilməsi üçün elmi cəhətdən əsaslandırılmış oxunun kommunikativ-yönümlü təlim modeli işlənilib-

hazırlanmışdır. Təklif etdiyimiz təlim modeli dil fakültələrində oxunun tədrisinin bütün mərhələlərində uğurla istifadə edilə bilər.

Məlum olduğu kimi, dil fakültələrində tədrisin bütün mərhələlərində oxunun təlimi nəzərdə tutulur. Lakin, tələbələrdə müvafiq vərdişlərin, o cümlədən oxu vərdişlərinin formalaşdırılması tədrisinin ilkin mərhələsində baş verir. Məhz bu səbəbdən, tədqiqat işinin həcmi məhdud olduğundan, biz təklif etdiyimiz təlim modelinin səmərəliliyini yoxlamaq məqsədilə eksperimental tədrisə aşağı kurs tələbələrinin cəlb edilməsini məqsədəuyğun hesab etdik.

Müəyyənedici eksperiment 2010/2011-ci tədris ilinin sentyabr-oktyabr aylarında mərhələli şəkildə həyata keçirilmişdir. Eksperimentin I mərhələsində ingilis dili fakültələrinin II kursu üzrə 8 akademik qrupdan 96 tələbə iştirak etmişdir. Eksperimentə cəlb edilmiş qruplar kontrol və eksperiment qruplarına bölünmüşdür. 4 qrup (46 tələbə) kontrol qrupları, 4 qrup (50 tələbə) eksperiment qrupları kimi təyin olunmuşdur. Sonda, eksperimentalın müəyyənedici mərhələsində 46 tələbə kontrol qruplarının, 50 tələbə eksperiment qruplarının payına düşməklə, cəmi 96 tələbə iştirak etmişdir.

Eksperimental tədrisin I mərhələsində iştirak edən tələbələrin ingilis dilində oxu bacarıqlarının səviyyəsini müşahidə etmək, yoxlamaq və qiymətləndirmək üçün ingilis dili fakültəsində dərs deyən təcrübəli müəllimlərdən ibarət ekspert qrupu yaradılmışdır. Tələbələrin ixtisas dilində oxu bacarıqlarının və ümumiyyətlə ingilis dili fakültəsində oxunun təlimi vəziyyətini yoxlamaq və qiymətləndirmək üçün təcrübəli müəllimlərin cəlb edilməsində məqsəd daha obyektiv və inandırıcı nəticələrin əldə edilməsidir. Beləliklə, müşahidə, yoxlama və qiymətləndirməni həyata keçirən ekspert qrupuna fakültədə fəaliyyət göstərən təcrübəli müəllimlər və dissertantın özü daxil edilmişdir.

Müəyyənedici eksperimentə cəlb edilmiş tələbələrin ingilis dilində oxu vərdişlərinin səviyyəsini ekspert qrupu tərəfindən yoxlanılması və qiymətləndirilməsi üçün aşağıdakı göstəricilər müəyyənləşdirilmişdir:

- 1) kəmiyyət göstəricisi
- 2) keyfiyyət göstəricisi.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, oxu vərdişlərinin bu gün geniş şəkildə yayılmış

test üsülü ilə yoxlanılması və qiymətləndirilməsi qeyri-mümkündür. Bu da tələbələrin oxu bacarıqlarının səviyyəsinin müəyyənləşdirilməsi məsələsini xeyli dərəcədə çətinləşdirir və onun subyektiv xarakterini şərtləndirir. Lakin bu heç də qiymətləndirmə prosesinin qeyri-obyektivliyindən deyil, qiymətləndirilmənin tam obyektiv şəkildə həyata keçirilməsinin mümkün olmadığından xəbər verir.

Tələbələrin oxu vərdislərinin səviyyəsinin qiymətləndirilməsi əhəmiyyətli dərəcədə müəllimin səriştəsi və təcrübəsindən asılıdır. Lakin, zənnimizcə, kəmiyyət və keyfiyyət göstəriciləri qiymətləndirmə prosesini əhəmiyyətli dərəcədə asanlaşdırır və həmin prosesdə yoxlayan və qiymətləndirən şəxslər qismində çıxış edən müəllimləri düzgün istiqamətdə yönəltməyə kömək edir.

Müəyyənedici mərhələdə tələbələrə onlara təqdim edilən mətni oxumaq və müəyyən tapşırıqları yerinə yetirmək göstərilir. Kəmiyyət göstəricisi təqdim edilən mətnə olan dil materiallarının və nitq strukturlarının tələbələrin nitqində əks etdirilməsi ilə müəyyənləşdirildi. Keyfiyyət göstəricisi isə mətnin məzmununu adekvat şəkildə qavramaq bacarığının səviyyəsinin müəyyənləşdirilməsi yolu ilə təyin edilirdi.

Beləliklə, ekspert qrupuna daxil olan təcrübəli müəllimlər və dissertant 2009-2010-cu tədris ilinin I semestri ərzində eksperimental və kontrol qrup tələbələrinin ev oxusu dərslərində iştirak etmiş və ingilis dilində oxunun təlimi prosesini müşahidə etmişlər. Semestrin sonunda tələbələrin oxu bacarıqlarının qiymətləndirilməsi iki əsas meyar üzrə kəmiyyət və keyfiyyət göstəriciləri üzrə həyata keçirilmişdir.

Kəmiyyət göstəricisi tələbələrin nitqində baza mətnlərində olan leksik vahidlərin, qrammatik strukturların, ifadələrin istifadə edilməsi tərzini, tələbələrin oxu prosesində lüğətdən istifadə etmək bacarığının səviyyəsini əks etdirən göstəricidir.

Keyfiyyət göstəricisi tələbələrin onlara verilən tapşırıqların yerinə yetirilməsi prosesində fəallığı, oxunun təliminə qarşı nümayiş etdirdikləri münasibət, oxunulan mətndəki olan ideya və problemlərin müzakirəsində fikir və rəylərini müstəqil, fəal şəkildə söyləmək, mətnə olan əsas ideyanı məlumat və faktları ikinci dərəcəli məlumat və faktlardan fərqləndirmək bacarığının səviyyəsini əks etdirən göstəricidir. Keyfiyyət göstəricisini müəyyənləşdirən amilləri sadalayarkən tələbələrin mətnə əks etdirilmiş hadisələrə öz münasibətlərini bildirmək müəllifin münasibətini qiymətlən-

dirmək, sətrlərarası oxumaq bacarığını göstərmək lazımdır.

Beləliklə, ekspert qrupuna daxil olan mütəxəssislər eksperimental kontrol qruplarda keçirilən ev oxusu dərslərində I semestr ərzində müntəzəm olaraq iştirak edərək, təlim prosesini, tələbələrin təlim fəaliyyətini müşahidə etmiş və yuxarıda göstərilən amillərə əsaslanaraq, oxunun təlimi prosesini və prosesin iştirakçıları tələbələrin təlim fəaliyyətini qiymətləndirmişlər. Tələbələrin oxu bacarıqlarının səviyyəsi kəmiyyət və keyfiyyət göstəriciləri əsasında təhlil olunmuş riyazi-statistik və müqayisə metodlarından istifadə edilərək nəticələr hesablanmışdır.

Eksperimentin müəyyənedici mərhələsinin konkret nəticələri aşağıdakı cədvəldə ümumiləşdirilmişdir:

Cədvəl 2.1

Göstəricilər	KQ №1	EQ №1	KQ №2	EQ №2	KQ №3	EQ №3	KQ №4	EQ №4
Kəmiyyət göstəricisi	32,1%	40,4%	22,1%	24,3%	40,2%	38,7%	39,7%	25,7%
Keyfiyyət göstəricisi	29,3%	39,4%	21,8%	23,5%	39,6%	34,1%	35,3%	22,3%

KQ – Kontrol qrupu

EQ – Eksperiment qrupu

Cədvəldə göstərilmiş rəqəmlər müəyyənedici eksperimentin nəticələrini əks etdirir. Eksperiment və kontrol qruplar üzrə əldə edilmiş nəticələrin müqayisəli təhlili eksperimentin I mərhələsində iştirak etmiş eksperiment və kontrol qrup tələbələrinin ingilis dilində oxu bacarıqlarının səviyyəsinin təxminən eyni olduğunu göstərir. Məsələn, kəmiyyət göstəricilərinə diqqət yetirdikdə 32,1% və 40,4%, 22,1% və 24,3%, 40,2% və 38,7%, 39,7% və 25,7% və s. göstəriciləri arasında kəskin fərqin olmadığını görürük.

Mövcud fərqlər isə qruplarda bəzi tələbələrin başqaları ilə müqayisədə daha hazırlıqlı olduqlarından xəbər verir. Eyni zamanda keyfiyyət və kəmiyyət göstəricilərini müqayisə edərkən həm kontrol, həm də eksperiment qruplarda tələbələrdə oxu vərdişlərinin müxtəlif səviyyədə olduğunu görürük. Daha etibarlı nəticələrin əldə edilməsi üçün biz ekspert qrupunun üzvləri olan təcrübəli müəllimlərdən tələbələrin oxu vərdişlərinin səviyyəsini əks etdirən rəqəmləri şərh etməyə xahiş etdik. Aşağıdakı şəkildə ümumiləşdirmək olar:

1) Əksər hallarda tələbələr oxu üçün nəzərdə tutulmuş materialların seçilməsində iştirak etmir və nəticə etibarilə çox vaxt onlar üçün maraqsız olan kitabları oxumağa məcbur olurlar. Tələbələri təlim prosesinin səmərəliliyini və müvəffəqiyyətliliyini şərtləndirən əsas amillərdən-maraq və motivasiyadan məhrum etmiş olur.

2) Müəyyənəddici eksperimentdə iştirak etmiş tələbələr çox vaxt oxunulmuş mətndən ayrı-ayrı parçaları olduğu kimi, heç bir dəyişiklik etmədən, nitqlərində əks etdirməyə çalışırlar. Bu da əsas məqsədlərdən biri öyrənilən xarici dildə tənqidi təfəkkürün tələbələrdə inkişaf etdirilməsi olduğu təlim kontekstində qəbul edilməzdir. Tələbələrdə oxunulan materiallara yaradıcı münasibətin formalaşdırılması oxu təliminin əsas prinsiplərindən birinə çevrilməlidir.

3) Ev oxusu dərsləri, əksər hallarda ənənəvi, köhnəlmiş və günün tələblərinə cavab verməyən şəkildə keçirilir, tələbələr evdə oxuduqları mətnləri danışır, müəllim və tələbələr isə ona məzmunu dair suallar verirlər. Verilən sualların böyük əksəriyyəti məzmunu deyil, ayrı-ayrı cümlələrə verilir. Bu tərzdə keçirilən oxu təlimi tələbələrdə oxu vərdislərinin günün tələblərinə uyğun şəkildə inkişaf etdirilməsini təmin etmir.

4) Tələbələrdə lüğətlərdən istifadə etmək bacarığına gəldikdə, müəllimlər tərəfindən keçirilən sorgular və müşahidələr lüğətlərdən sui-istifadə hallarının geniş yayıldığını sübut edir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, tələbələrin böyük əksəriyyəti ikidilli lüğətlərdən istifadə etməyə üstünlük verirlər. Mətdə olan söz və sözbirləşmələrinin mənalarını tapmaq məqsədilə lüğətə müraciət etmək meili müşahidə edilir. Bu da tələbələrin diqqətini yayındırır, oxunun təliminə olduqca mənfi təsir göstərir.

5) Tələbələrin əksəriyyəti şərtlərarası məlumatı əldə etmək qabiliyyətinə malik deyil. Müvafiq işin aparılması gündəmdə olan ən əsas problemlərdən biridir.

6) Oxu dərslərinin sual-cavab dərslərinə çevrilməsi tendensiyası müşahidə edilir. Tələbələri fərziyyələr irəli sürmək, qrup və cütlük şəklində təşkil edilmiş müzakirələrdə iştirak edərək, fikir və rəylərini müstəqil, sərbəst, yaradıcı şəkildə, arqumentlərə istinad edərək, söyləmək bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi istiqamətində olan oxu dərsləri ingilis dilini interaktiv şəkildə öyrənilməsini və nəticə etibarilə dil fakültələri tələbələrində ingilis dilində kommunikativ kompetensiyanın formalaşmasını göstərir.

İngilis dili fakültəsinin II kursunda təhsil alan tələbələrinin orta hesabla 30-35

faizinin, yəni təxminən tələbələrin üçdə bir hissəsinin ixtisas dili olan ingilis dilində oxu bacarıqlarının aşağı səviyyədə olması, gələcək ingilis dili müəllimlərinin oxu bacarıqlarının səviyyəsini əhəmiyyətli dərəcədə qaldıracaq, onları müasir dövrün tələblərinə uyğun səviyyəyə çatdıraraq təklif etdiyimiz oxunun kommunikativ-yönümlü təliminə yönəldilmiş və dissertasiyanın II fəslinin birinci bölməsində təsvir edilmiş metodik sistemin sınaqdan keçirilməsi məqsədilə eksperimentin ikinci öyrədici mərhələsi keçirilmişdir.

Bu mərhələdə aşağı vəzifələr irəli sürülmüşdür:

1) İngilis dili fakültəsində təhsil alan tələbələrində oxu bacarıqlarının səviyyəsini tələb edilən qloballaşma dövründə ingilis dili müəllimləri qarşısında irəli sürülən tələblərə uyğun olan səviyyəyə çatdırmaq üçün zəruri olan pedaqoji şərtləri müəyyən etmək, yeni metodik sistem işləyib-hazırlamaq və onu təsvir etmək.

2) Təklif edilən metodik model əsasında eksperimental tədrisi təşkil etmək.

Dil fakültələri tələbələrinə ingilis dilində oxunun kommunikativ təliminə yönəldilmiş metodik sistemin işlənilib-hazırlanmasından danışırkən, tədqiqat işinin I fəslində aşağı kurs tələbələrində ingilis dilində oxunun kommunikativ-yönümlü təliminin nəzəri əsaslarının müəyyənləşdirilməsi, auditoriya təcrübəsində mövcud vəziyyətin öyrənilməsi, proqramlarda problemin qoyuluşu vəziyyətinin təhlili bizi tamamilə yeni problem baxımından mövcud vəziyyəti radikal şəkildə dəyişdirə biləcək metodik sistemin işlənilib-hazırlanmasının zəruri bir məsələ olduğunu sübut etdi.

Sorğular və müşahidələr vasitəsilə əldə edilmiş məlumat ingilis dilində oxu təliminin təkmilləşdirilməsi məqsədilə həyata keçirəcəyimiz fəaliyyətin praktik istiqamətlərini müəyyənləşdirməyə imkan verib.

Təklif etdiyimiz metodik sistem 2010/2011-ci tədris ilinin II semestrində (fevral-may) aylarında həyata keçirilmişdir. Eksperimental tədrisin II öyrədici mərhələsində eksperiment qrupları kimi təyin edilmiş qrup tələbələri iştirak etmiş. Təklif etdiyimiz metodik model semestr ərzində ev oxusu dərslərində mərhələli, ardıcıl şəkildə tətbiq edilmişdir. II mərhələ başa çatdıqdan sonra eksperimentin III mərhələsi, post eksperimental yoxlama və qiymətləndirmə mərhələsi həyata keçirilmişdir.

Eksperimentin III mərhələsinin keçirilməsinə I mərhələdə iştirak etmiş həm

eksperimental, həm də kontrol qrupların tələbələri cəlb edilmişdir.

Tələbələrin oxu bacarıqlarını maksimum obyektiv dərəcədə qiymətləndirmək üçün bütün tələbələrə eyni mətn təqdim edilmiş, onu oxumaq və müvafiq tapşırıqları yerinə yetirmək onlara təklif edilmişdir.

Break-up and breakdown: November, 1989.

With nothing to keep them in India any longer, Dick and Sally returned to England and moved back into their house in Cambridge. It was a big comfortable house on the edge of the city which they had bought many years earlier and only used occasionally, for holidays; the rest of the time it had been rented to visiting professors from abroad. It was the nearest thing they had to a home-but still it felt unfamiliar, somehow temporary.

For a time Dick made an effort to re-adjust to life in Cambridge. They joined a film club, visited the theatre regularly, gave one or two small parties in an attempt to re-establish contact with old friends. Dick even had dinner in his old college once but found the social atmosphere so chilly, the conversation so boring, and the food so indigestible that he decided not to repeat the experience. He even offered his services as lecturer at evening classes in business administration-but there were no vacancies.

Dick quickly realised that he no longer felt at home in Britain. It was also clear to him that he had no real friends left in England and that his sense of purpose had been destroyed when he lost his job. He tried not to feel bitter, but it was difficult. Gradually he sank into an aimless existence, sleeping late, reading the newspapers till midday, then going down to the local pub for a few pints of beer and a sandwich.

For Sally, it was different. She fitted back into Britain as if she had never left it. She slipped effortlessly into a social life he had never shared anyway. She found part-time work in a local charity organization. She had a role. He realized that she belonged here, whereas he did not-not any more.

They shared less and less. He broke off relations with his daughter. Angie over an argumen about how she should bring up her children. Angie and her husband believed in giving their children total freedom. This was not the way Dick had been brought up. Neither was it the way he had raised. Angie herself. During a visit to their

house, they argued and Dick stormed out of the house. He never visited them again.

He also argued with his son Simon about his wife Melanie. Dick could not stand Melanie and insulted her in front of Simon. He had isolated himself from his wife and his children; now he felt isolated even from himself.

Sally spent more and more time out of the house; Dick spent more and more time in it. He began to drink heavily, Sally would return at five in the evening to find him drunk. She began to come home later, hoping to find him in bed. He usually was-snoring noisily.

They spoke little to each other and when they did, it was only to talk about everyday practical matters -who would get petrol for the car, what they would buy at the supermarket, when the bills had to be paid, when the tax returns were due. It was only occasionally that Dick felt able to speak about his inner feelings of hopelessness and despair.

“I know you think I’m exaggerating”, he began, one Sunday morning over breakfast, “I know we’re well off, my pension is more than enough to live on, we don’t have to worry about money, we have a nice house, Cambridge is a dream city... I know all that. But can’t you understand that I have lost my sense of purpose?”

“All I can say is that you’d better find another one then”, Sally replied, not very sympathetically.

“It’s easy enough for you to say that, but I can’t focus my mind any more. I feel as if I can’t do anything useful any more. No-one needs me any more. You’ve got your life. The kids have theirs- and anyway I’ve spoiled things there too. The company was my life. I don’t seem to be able to find anything else worthwhile to do.

“Well, one thing you could certainly do is drink less. To be honest, I think you’re pathetic. You’re just wallowing in self-pity. Just think of all the other managers and executives who’ve lost their jobs and been thrown out on the street with mortgages to pay, and their kids to bring up and with no compensation at all. For Christ’s sake, Dick, stop feeling so sorry for yourself. Pull yourself together and find something to occupy your mind”.

This conversation was repeated, with variations, at intervals over the next few

months. In July they went on holiday to Spain, but it was ruined by Dick's drunken behaviour and Sally's frozen silences. It was a depressing experience for both of them. The night after their return, their simmering rage against each other broke through the surface. Dick was opening a bottle of wine when it slipped from his hands and smashed on the kitchen floor. Their tension splintered along with the bottle.

"You bloody drunk!" screamed Sally. "Can't you even open a bottle now? I don't think I can stand this any more. You fall into bed stinking of drink. You can't behave politely with anyone.

Your children can't stand you. And you lie around feeling sorry for yourself from morning till night. What are you for God's sake? Ypu make me sick. I'm going to bed. You can do what you like. You pathetic bastard, but don't' wake me up with your morning!"

Dick smashed his glass against the wall, took the car keys and drove into town. After a few desperate drinks and dinner in the Riverside Restaurant, he began to feel that things were not so bad after all. Sally had exploded before. IT was true that he was drinking a bit too much.

He decided to cut down on drinking. Perhaps he should join a health clud. Things could be put right between them. Sally was a good woman.

She would understand him better if he made alcohol made him feel eptimistic.

He left the restaurant and stumbled unsteadily along the towpath next to the river. He recalled the days when he had walked here as an undergraduate. Who could have predicted what his life would become?

He stood swaying for a moment on the river bank. A plane was passing over, high in the sky overhead. He raised his head to look at it, lost his balance, slipped and tumbled into the river.

A group of Japanese tourists pulled him out of the water. In fact, he had fallen in at a place where he water was only half a metre deep-but very muddy! He could not find his car keys. No taxi would agree to drive him home, so he had had to stagger the mile or so back home on foot, his wet, muddy clothes, sticking uncomfortable to

his skin. On arrival, he discovered that he had lost his house key too. Sally opened the door to find a stinking, middy husband on the doorstep. She said nothing until the following morning.

“I’m sorry Dick, but we can’t go on like this”, she said at breakfast, “I’ve tried to be patient with you. I do understand that you’ve been injured by what’s happened. But I just can’t stand it any longer. I don’t recognise you any more. You’re not the man I married. You’ve become a total stranger. The only thing is for us to separate, at least for a time.

Either you leave or I do. You decide. Please sleep in the guest bedroom tonight. I shall be out all day today. We’ll speak again tomorrow morning”.

But by the time Dick got, out of bed the next morning it was eleven o’clock. Sally had gone out. He packed his clothes, some personal papers and his laptop computer into two cases. He called his sister Maureen in Reading to ask if he could stay for a day or two. He wrote a short note to Sally. Then he called a cab and left the house in Long Road. He knew he would never return to it.

Mətnlə tanışlıqdan əvvəl və mətni oxuduqdan sonra tələbələrə aşağıdakı tapşırıqları yerinə yetirmək təklif edilirdi:

I. The following words and word combinations are taken from a story you are going to read. Talk about them with your partner.

on the edge of the city;

visiting professors;

make an effort;

re-adjust to life in Cambridge;

find the social atmosphere chilly;

no longer feel at home;

aimless existence;

break off relations with smb.;

drink heavily;

inner feelings of hopelessness and despair;

become a total stranger

II. Now read the story and choose title for it:

- Down at Home
- Break up and breakdown: November 1989
- Naoko's story.
- Kidnap

III. Rewrite the following sentences in the correct order:

• temporary it somehow was unfamiliar the felt thing it they still had but to home a

- for time made effort re-adjust life Cambridge in to an Dick a
- quickly that no felt home Britain Dick realised he longer at in
- tried he to not bitter feel it but difficult was
- back fitted she as Britain into had she if it left never

IV. Practise the story without the script. The phrases below will help you:

feel unfamiliar, somehow temporary;

re-establish contact with old friends;

aimless existence;

slip effortlessly into a social life;

share less and less;

break off relations with smb.;

drink heavily; talk about everyday practical matters;

inner feelings of hopelessness and despair behave politely with smb.;

cut down drinking;

join a health club;

be patient with smb.

V. In pairs choose one of the following ideas. Then write the pros and cons in the grid.

- Inner feelings of hopelessness and despair after make people drink heavily.
- Whatever the circumstances are people have to be able to pull themselves together and find something to occupy their minds and stop feelings sorry for

themselves.

- Nobody can predict what his/her life would become.

Arguments for:

Arguments against:

VI. Using phrases from the text tell the class what you think.

VII. Play one of the following characters, using words and phrases from the text.

- Dick;
- Sally;
- Angie;
- Simon;
- Melanie;
- Japanese tourists

VIII. What type of text is it?

IX. Is it a novel, short story, fairy tale, a newspaper article?

X. Who is it written for: general public, children, teenagers, politicians, specialists?

XI. What do you think is the purpose of the text: to inform, persuade, amuse, motivate?

XII. Which is the main paragraph summarising the main information in the text?

XIII. Try to distinguish the main idea in each paragraph from supporting details and information.

XIV. Try to identify key sentences.

XV. What can you say about the tone of the text? Is it descriptive, ironical, satirical?

XVI. What do you think is the relationship between the writer and potential readers? Is it formal or informal?

XVII. Find in the text the words and phrases related to a particular theme.

XVIII. What strategies enabled you to understand the gist of a text and keep on reading even where there were words and phrases you did not understand?

Beləliklə, eksperimentin 2010-2011-ci tədris ilinin II semestrini əhatə edən II,

öyrədici mərhələsində yalnız eksperiment qruplarının tələbələri iştirak etmişdir. Həmin qruplarda ingilis dilində oxu təlimi yuxarıda təsvir edilmiş metodik model və motivasiyaedici çalışmalar əsasında təşkil edilmişdir. Kontrol qruplarda isə oxu dərsləri ənənəvi üsullardan istifadə etməklə keçirilirdi.

Təklif etdiyimiz metodik sistemin və hazırladığımız çalışmalar kompleksinin səmərəliliyini yoxlamaq məqsədilə eksperimentin III, yoxlayıcı mərhələsi keçirildi. Yoxlayıcı mərhələsində qarşıya qoyulan vəzifələr aşağıdakılardır: 1) Eksperimentin öyrədici mərhələsində əldə edilmiş nəticələrin yoxlanılması. 2) Əldə edilmiş nəticələr əsasında öyrədici eksperimentin səmərəliliyinin müəyyən edilməsi 3) Eksperimentin ümumi nəticələrinin sistemləşdirilmiş şəkildə təqdim edilməsi.

2010-2011-ci tədris ilinin II semestrinin sonunda həm eksperiment, həm də kontrol qruplarda oxunun təlimi prosesi müşahidə edilir, onlarda ingilis dilində oxu vərdişlərinin səviyyəsini müəyyənləşdirmək məqsədilə xüsusi testlər keçirilir. Əldə edilmiş nəticələr təcrübəli müəllimlərdən ibarət olan ekspert qrupu tərəfindən təhlil edilir, əldə edilmiş nəticələr müəyyənədicilə eksperimentdə əldə edilmiş nəticələri ilə müqayisə edilir və aşağıdakı cədvəllərdə ümumiləşdirilmiş şəkildə təqdim edilir:

Cədvəl 2.2

Eksperimentin yoxlayıcı mərhələsinin nəticələri

Göstəricilər	KQ №1	EQ №1	KQ №2	EQ №2	KQ №3	EQ №3	KQ №4	EQ №4
Kəmiyyət göstəricisi	36,8%	51,4%	26,4%	37,6%	45,1%	50,3%	41,2%	39,2%
Keyfiyyət göstəricisi	34,1%	49,1%	27,8%	36,2%	41,2%	45,4%	39,2%	39,8%

Cədvəl 2.3

Eksperimentin müəyyənədicilə yoxlayıcı mərhələlərinin nəticələrinin müqayisəsi

	Kəmiyyət göstəricisi								Keyfiyyət göstəricisi							
	KQ №1	EQ №1	KQ №2	EQ №2	KQ №3	EQ №3	KQ №4	EQ №4	KQ №1	EQ №1	KQ №2	EQ №2	KQ №3	EQ №3	KQ №4	EQ №4
Eksp. əvvəl	32,1%	40,4%	22,1%	24,3%	40,2%	38,7%	39,7%	25,7%	29,3%	39,4%	21,8%	23,5%	39,6%	34,1%	35,3%	22,3%
Eksp. sonra	36,8%	51,4%	26,4%	37,6%	45,1%	50,3%	41,2%	39,2%	34,1%	49,1%	27,8%	36,2%	41,2%	45,4%	39,2%	39,8%
Fərq	4,7%	11%	4,3%	13,3%	4,9%	11,6%	1,5%	13,5%	4,8%	9,7%	6%	12,7%	1,6%	11,3%	3,9%	17,5%

Cədvəl 2.3-də göstərilən nəticələr öyrədici eksperimentdən sonra eksperiment və kontrol qrup tələbələrinin oxu bacarıqlarının səviyyələri arasında yaranmış fərqi əks etdirir. Göründüyü kimi, müəyyənədicə eksperiment zamanı eksperiment və kontrol qrupların tələbələrinin səviyyələri arasında ciddi fərqlər mövcud olmadığından, yaranmış fərqi öyrədici eksperiment nəticəsində əldə edilməsinə şübhə ola bilməz. Eksperimental tədrisin öyrədici mərhələsində yalnız eksperiment qrupların tələbələrinin iştirak etdiyi səbəbindən, məhz bu tələbələrdə oxu bacarıqlarının səviyyəsində əhəmiyyətli yüksəliş müşahidə olunur. Kontrol qruplarda keçirilən təlim nəticəsində müəyyən yüksəliş müşahidə edilsə də, əldə edilmiş nəticələr eksperiment qruplarında daha mühüm yüksəliş olduğunu təsdiq edir. Cədvəl 2.3 eksperiment müddətində tələbələrdə oxu bacarıqlarının səviyyələrində müşahidə edilən inkişafı müqayisəli şəkildə əks etdirir. Belə ki, yoxlama mərhələsində kontrol qruplarda əldə edilmiş nəticələr müəyyənədicə eksperimentlə müqayisədə tələbələrdə oxu bacarıqlarının səviyyəsinin kəmiyyət göstəricisi üzrə 3,9%, keyfiyyət göstəricisi üzrə 4,1% təşkil etdiyi halda, öyrədici eksperiment nəticəsində eksperiment qruplarında müvafiq göstəricilər 12,3% və 13,1% təşkil etmişdir.

Beləliklə, kontrol qruplarda müşahidə edilən səviyyə artımı 8%, eksperiment qruplarda isə səviyyə artımı orta hesabla 25,4% təşkil etmişdir. Əldə edilmiş nəticələrin təhlili əsasında öyrədici eksperimentin tələbələrdə oxu bacarıqlarının səviyyəsinə müsbət təsir göstərdiyini demək olar. Belə ki, təklif etdiyimiz, elmi cəhətdən əsaslandırılmış, tələbələrin ehtiyac və tələbatları, arzu və maraqlarını nəzərə almaqla işlənmiş metodik model və kommunikativ-yönümlü çalışmalar sistemi məqsədyönlü, ardıcıl, mərhələli şəkildə oxunun təlimi prosesinə tətbiq edilərkən, eksperiment qrup tələbələrində oxu bacarıqlarının səviyyəsinin yüksəldilməsi, tələbələrin oxunun təlimi prosesinə münasibətində müsbət xarakterli dəyişikliklər müşahidə edilir.

Qeyd edilməlidir ki, müəyyənədicə mərhələdə eksperiment qrupları tələbələrindən bəziləri ingilis dilində əlavə materialların oxunulmasına olduqca az maraq göstərir, oxu dərslərində həvəssiz iştirak edir və oxunulmuş mətnləri olduğu kimi yadda saxlayıb danışmağa çalışırdılar. Onlara yaradıcı xarakterli tapşırıqlar təqdim edilər-

kən, tələbələr çətinlik çəkir və çoxsaylı problemlərlə qarşılaşırlar. Çox vaxt həm ekspert, həm də kontrol qruplarda tələbələr yaradıcı xarakterli tapşırıqları yerinə yetirməkdən imtina edirdilər. Yoxlayıcı mərhələdə, kontrol qruplarının tələbələrindən fərqli olaraq eksperiment qruplarının tələbələri yaradıcı xarakterli tapşırıqların yerinə yetirilməsində həvəslə iştirak edir, mövqə və rəylərini söyləməkdən çəkinmir, fərziyələr irəli sürür, cütlük və qrup şəkilində təşkil edilmiş müzakirələrdə oxunulmuş mətnlərin məzmununa dair fikirlərini əsaslandırmağa cəhd edir. Öyrədici mərhələdə iştirak etmiş tələblərin oxunun təliminə, oxumağa qarşı münasibəti radikal şəkildə dəyişir. Eksperiment qruplarında tələbələr yalnız müsbət qiymət almaq və imtahanları demək deyil, ixtisas dili olan ingilis dilinə yüksək səviyyədə yiyələnmək məqsədinə nail olmaq üçün çalışırlar.

NƏTİCƏ

Dissertasiyada əldə edilmiş elmi nəticələr aşağıdakı kimi ümumiləşdirilir:

- 1) Dil fakültələrində ixtisas dilində oxunun tədrisi günün tələblərinə cavab vermir.
- 2) Xarici dildə oxu vərdişlərinin səmərəli şəkildə aşılması təcrid edilmiş şəkildə deyil, integrativ şəkildə, yəni digər fəaliyyət növləri olan şifahi nitq, eşidib-anlama və yazı vərdişləri ilə əlaqəli şəkildə baş verməlidir.
- 3) İngilis dilində oxu təlimini həyata keçirərkən qrammatik vərdişlərin təkmilləşdirilməsi və tələbələrin leksik ehtiyatlarının zənginləşdirilməsinə yönəldilmiş çalışmaların yerinə yetirilməsinə xüsusi diqqət yetirilməlidir.
- 4) Gələcək ingilis dili müəllimlərində ixtisas dilində oxu vərdişlərinin daha yüksək səviyyədə formalaşdırılmasını və onlara oxu qabiliyyətinin günün tələblərinə uyğun səviyyədə inkişaf etdirilməsi məqsədilə tələbələrə məzmun və üslubi cəhətdən biri-birindən fərqli olan mətnlər təqdim edilməlidir.
- 5) Dil fakültələrində tələbələrdə qoyulan məqsədlərdən asılı olaraq müxtəlif oxu strategiyalardan yaradıcı şəkildə istifadə etmək bacarığı formalaşdırılmalıdır.
- 6) Oxu prosesinin səmərəli şəkildə təşkil edilməsi məqsədilə tələbələrə oxunun interaktiv xarakterini əks etdirən və onlara tələb edilən səviyyədə oxu strategiyalarının aşılmasını təmin edə bilən tapşırıqların verilməsi olduqca vacibdir.
- 7) Dil fakültələrində təhsil alan tələbələr effektiv şəkildə oxumağa kömək edən strategiyalar haqqında məlumatlandırılmalıdır.
- 8) Oxu vərdişlərinin ixtisası dil olan tələbələrə aşılarkən, müxtəlif xarakterli, üslubi cəhətdən müxtəlif olan mətnlərdən istifadə edilməlidir.
- 9) Oxu dərslərində lüğətdən sui-istifadə hallarına yol verilməməlidir.
- 10) Xarici dildə oxunun təliminin əsas məqsədlərindən biri tələbələrdə tədris edilən dildə tənqidi təfəkkürün inkişaf etdirilməsi, onlarda mətnə yaradıcı şəkildə yanaşmaq, fikir və mövqelərini, mətnə əks etdirilmiş məlumat, faktlar və hadisələrə özlərinin münasibətlərini əsaslandırılmış şəkildə bildirmək bacarığının inkişaf etdirilməsidir.

11) Müasir dünyada əsas qlobal ünsiyyət vasitəsi kimi qəbul edilmiş ingilis dilinin dil fakültələrində oxunun təlimi prosesində dil daşıyıcılarının mədəniyyətini əks etdirən mətnlərin daxil edilməsi təlim prosesinə kulturoloji komponentin daxil edilməsini təmin edir.

12) Oxunun təlimi prosesində istifadə edilən materiallar autentik olmalıdır, tələbələrin arzu və maraqlarını nəzərə almaqla seçilməlidir.

13) Kommunikativ təlimin əsas prinsiplərindən olan tələbə-yönümlülük oxunun təlim prosesinin tələbələrin ehtiyac və tələbatları üzərində qurulmasını nəzərdə tutur.

14) Tələbələrin təlim prosesində fəal, təşəbbüskar iştirakçı qismində cəlb olunması xarici dildə oxunun təlimi prosesini səmərələşdirilməsini təmin edən əsas şərtləndəndir.

15) Eksperimental tədrisin nəticələri, eksperiment və kontrol qruplarda əldə edilmiş göstəricilərin müqayisəli təhlili onu deməyə imkan verir ki, təklif etdiyimiz metodik model və çalışmalar sistemi azərbaycanlı tələbələrə ingilis dilində oxunun təlimi prosesini müasir dövrün tələblərinə uyğun şəkildə təşkil edilməsini və keyfiyyət, həm də kəmiyyət cəhətdən kifayət qədər yüksək göstəricilərin əldə edilməsini təmin edə bilər.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində

1. Abdullayev A. Orta məktəblərdə Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası. Bakı: Maarif, 1978, 280 s.
2. Ağazadə N.A. Xarici dillərin tədrisi metodikası və dilçilik. Bakı: 1974, s. 6-11
3. Barsuk R.Y. Azərbaycan məktəblərində xarici dil tədrisinin bəzi problemləri. Bakı: Maarif, 1967, 115 s.
4. Barsuk R.Y. Xarici dilin təlimi metodikasının bəzi məsələləri // Azərbaycan məktəbi, 1965, № 8, s. 29-33
5. Barsuk R.Y., Seyidov F., Mahmudova A. İngilis dili dərslikləri üçün metodik rəhbərlik (V-VIII siniflər). Bakı: Azərtədris, 1964, 96 s.
6. Həmzəyev M.Ə. Pedaqoji psixologiya (pedaqoji institut tələbələri üçün). Bakı, 1991, 204 s.
7. Əhmədov B. Fəndaxili və fənlərarası əlaqə probleminə dair // Azərbaycan məktəbi, 1973, № 1, s. 34
8. Seyidov F. Şifahi nitqin texniki vasitələrlə inkişaf etdirilməsi yolları. Bakı: Maarif, 1970, 147 s.
9. Kazımov N. Məktəb pedaqogikası. Bakı: 2002, 448 s.
10. Yunusov D. Müasir ingilis dilində fellərin leksik-semantik xüsusiyyətlərinin bəzi məsələləri // Elmi xəbərlər. Bakı: ADU, 2011, № 3, s. 3-12

Rus dilində

11. Агазаде Н.Т. В копросу сопоставительного изучения языков // Иностранные языки в школе. М., 1960, № 6, с. 107-112
12. Алхазиишвили А.А. Психологическая основа создания естественных речевых ситуаций в учебной обстановке // Иностранные языки в высшей школе. М., 1974, вып. 9., с. 85-92
13. Артемов В.А. Вербальное поведение и речевой поступок / Речевая

- ситуативность в преподавании иностранных языков в специальном языковом вузе. М., 1973, с. 28-46
14. Беляев Б.В. О применении принципа сознательности в обучении иностранному языку / Психология в обучении иностранному языку. М., 1967, с. 5-17
  15. Берман И.М., Бухбиндер В.А. Ситуативность в обучении устной речи // Иностранные языки в школе. М., 1964, № 5, с. 9-13
  16. Верещагин Е.М. Психолингвистическая проблематика теории языковых контактов // Вопросы языкознания. М., 1967, № 6, с. 122-123
  17. Выготский Л.С. Мышление и речь. Собрание сочинений. Т. 2., М.: Педагогика, 1982, с. 3-361
  18. Гак В.Г. К проблеме соотношения между структурой высказывания и структурой ситуации / Психологические и психолингвистические проблемы владения и овладения языком. М., 1969, с. 67-80
  19. Гальскова Н.Д., Гез Н.И. Теория обучения иностранным языкам. Лингводидактика и методика: Учебное пособие для студентов. 4-е изд. М.: Академия, 2007, 338 с.
  20. Гусейнзаде Г.Д. Обучение речевой коммуникации на иностранном языке. Баку: Мутарджим, 2001, 314 с.
  21. Гусейнзаде Г.Д. Совершенствование лексико-синтаксической стороны устной английской речи на старших курсах в национальной аудитории языкового вуза: Дис. ... канд. пед. наук. М., 1989, 240 с.
  22. Жинкин Н.И. Механизмы речи. М., 1958, 370 с.
  23. Зимняя И.А. Психологические аспекты обучения говорению на иностранном языке. М.: Просвещение, 1978, 159 с.
  24. Зимняя И.А. Опережающее отражение в речевом поведении // Иностранные языки в высшей школе. М., 1974, вып. 8., с. 8-16
  25. Ибрагимбеков Ф.А. К вопросу о связях мышления и речи при двух и многоязычии // Учен.зап. АПИЯ им. М.Ф.Ахундова. Баку, 1961, вып. IX, с. 169-188

26. Исмаилова Д.А. Методика обучения диалогической речи современного английского языка на начальных курсах языков вузов (I-II курсы). Баку: Мутарджим, 2002
27. Карасик В.И. Язык социального статуса. М.: Гнозис, 2002, 333 с.
28. Ломов Б.Ф. Общение и социальная регуляция поведения индивида. Психологические проблемы социальной регуляции поведения. М., 1976, с. 64-93
29. Мильруд Р.П., Носович Е.В. Критерии содержательности и аутентичности учебного текста // Иностранные языки в школе, 1999, № 2, с. 8-12
30. Сеидов С.И. Феноменология творчества. (История, парадоксы, личность). Вакı: Çaşıođlu, 2009, 301 с.
31. Шатилов С.Ф. Методика обучения немецкому языку в средней школе. Л.: Просвещение, 1977, 295 с.
32. Шульман Э.А. Основы эксперимента в методике обучения иностранными языкам. Воронеж: 1971, 144 с.

İngilis dilində

33. Allen V.F. Trends in the Teaching of English // TESL, Reporter 6, Summer 1973, № 4, p.17
34. Allen P. Swain M., Harley B. and Cummins J. (Eds.) Aspects of classroom treatment: Toward a more comprehensive view of second language education. The Development of Second Language Proficiency Cambridge: Cambridge University Press, p. 57-81
35. Allwright, R.L. The Importance of interaction in classroom language learning // Applied Linguistics 1984, N 5/2, p. 156-171
36. Alptekin C. Target Language Culture in ELT Materials // ELT Journal, 1993,47, 2, p. 136-43
37. Anderson J. Selecting a Suitable Reader / Procedures for Teachers to Assess Language Difficulty”, RELS Journal 2, December 1971, № 2, p. 35-42

38. Bailey K.M. and D.Nunan (Eds.) *Voices from the language classroom*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996, 451p.
39. Bejarano G. A cooperative small-group methodology in the language classroom // *TESOL Quarterly*, 1987, 21, 3, p. 483-504
40. Besse H. The Pedagogic Authenticity of a Text / The Teaching of Listening comprehension, *ELT Document Special*. London: The British Council, 1981, p. 20-29
41. Blau Eileen. The effect of syntax on readability for ESL students in Puerto Rico // *TESOL Quarterly*, 1982, N16, 4, p. 517-28
42. Bley-Vroman R. Hypothesis testing in second language acquisition theory. *Language Learning*. 1986, N 36, 3, p. 353-76
43. Breen M.P. How would we recognize a communicative classroom? // B.Coffey (ed.) *Teacher Training and the Curriculum*. London: the British Council, 1983, p 133-154
44. Breen M.P. and Candlin C.N. The essentials of a communicative curriculum in language teaching // *Applied Linguistics*, 1980, v.1(1), p. 89-112
45. Breen M.P. 1985. "The Social Context for Language Learning: a neglected situation?" // *Studies in second language acquisition*, v. 7, p. 135-58
46. Brock C.A. The effects of referential questions on ESL classroom discourse // *TESOL quarterly*, 1986. 20, p. 47-59
47. Brown H.D. *Principles of language learning and teaching*. Longman Publication, 2000, 352 p.
48. Brumfit C. From defining to designing: Communicative specification versus communicative methodology in foreign language teaching // K.Muller (ed.) *The foreign language syllabus and communicative approaches to teaching: Proceedings of a European-American seminar*. Special Issue of *Studies in Second Language Acquisition*, 1980, v.3 (1), p.1-9
49. Brumfit C. Applied linguistics and communicative language teaching // *Annual Review of Applied Linguistics*, 1988, v.8., p.3-13
50. Canale, M. and Swain M. Theoretical bases of communicative approaches

- to second language teaching and testing // *Applied Linguistics*, 1980, v.1 (1), p. 1-47
51. Carrell P.L. Schema theory and ESL reading: classroom implications and applications // *Modern Languages Journal*, 1984, 68/4, p. 332-343
  52. Celce-Murcia, M., Dormyei L. and Thurrell, S. Direct. Approaches in L. 2 instruction: a turning point in communicative language teaching? // *TESOL Quarterly*, 1997, v. 31 (1), p.141-152
  53. Celce-Murcia M., Dorinyeu L. and Thurrell S. Communicative competence: A pedagogically motivated model with content specifications // *Applied Linguistics*, 1995, v. 6 (2), p. 5-35
  54. Celce-Murcia M. Language and communication: A time for equilibrium and integration // J.E.Alatis (Ed.) *Georgetown University Table on Language and Linguistics*. Washinton, D.C.: Georgetown University Press, 1991, p. 223-237
  55. Clarke D.F. 1989. Material adaptation: Why leave it all to the teacher? // *ELT Journal*, N 43, 2, p. 133-41
  56. Cole R.A. and D.M.Williams Pupil responses to teacher questions // *Cognitive Level, length and syntax. Educational Leadership*, 1973, N 31, p. 142-45
  57. Cook G.Y. *Applied Linguistics*. Oxford: Oxford University Press, 2003, 134 p.
  58. Cooper A. Reciprocal Questioning: teaching students to predict and ask high level questions // *TESOL Newsletter*,v.XX, N 5, October 1986, p.9-10
  59. *Culture in Second Language Teaching and Learning*, Eli Hinkee (ed.) 2009, Cambridge Applied Linguistics, 250 p.
  60. Davies N.F. Training fluency: An essential factor in language acquisition and use // *RELC Journal*, 1982, N 13, 1, p. 1-13
  61. Dillon, J.T. Duration of response to teacher questions and statements. *Contemporary Educational Psychology*, 6, p.1-11
  62. Doughty C. Second language instruction does make a difference: Evidence

- from and empirical study of SL relativization // *Studies in Second Language Acquisition*. 1991, N 13, 3, p. 431-70
63. Doughty C. and T.Pica. "Information gap" tasks: Do they facilitate second language acquisition? // *TESOL Quarterly*, 1986, N 20, 2, p. 305-325
  64. Ellis R. Activities and procedures for teacher preparation // *ELT Journal*, 1986, N 40, 2, p. 91-99
  65. Ellis G. How culturally appropriate is the Communicative Approach? // *ELT Journal*, 1996, 50/3, p. 17-21
  66. Ellis R. Second Language Acquisition and Language Pedagogy. Multicultural education // *The Modern Language Journal*, 1993, v. 71, p. 289-299
  67. Fedick D.J. and Walker C.L. Second language teacher education: the problems that plague us // *The Modern Language Journal*, 1994, v. 7(3), p. 300-311
  68. Flower L. Written-based prose: A cognitive basis for problems in writing. *College English*, 1979, N 41, p. 19-27
  69. Floyd P. and Carrelt P. 1987. Effects on ESL reading of teaching cultural content schemata language learning // N 37, 1, p. 89-108
  70. Fox K. 2005. *Watching the English. The Hidden Rules of English Behaviour*. London: Hodder.
  71. Freeman D. and Richards J.C. Conceptions of teaching and the education of second language teachers // *TESOL Quarterly*, 1993, v. 27 (2), p.193-216
  72. Freeman D. Intervening in practice teaching. Richards J.C. and D.Nunan (Eds.) *Second language teacher education*. Cambridge University Press, 1990, p. 118-131
  73. Fries Ch. And A.Traven. *English Word Lists: A Study of Their Adaptability for Instruction*. Michigan: Ann Arbor, Wahr, 1965.
  74. Fry E. *Teaching Faster Reading*. Cambridge: Cambridge University Press, 1965, p.126
  75. Gardner R.C. and Mac Intyre, P.D. 1993. A Student's contribution to second language learning. Part II: Affective Variables, *Language Teaching*,

- 26, p.1-11
76. Gatbonton E. and Segalawity N. Creative Automisation. Principles for promoting fluency within a communicative framework // TESOL Quarterly, 1988, N 22, 3, 473-92
  77. Gee W.R. "Types of communication in the foreign and second language classroom with special reference to EFL/ESL" // Journal of Applied Linguistics (Greek Applied Linguistics Association), 1992, №1, p. 46-53
  78. Gebhard, J.G. 1991. Seeing teaching differently. The teacher as observer // The Language Teacher, 1985, N 15, 5, p. 17-20
  79. Grandcolas B. and N.Soule-Susbielles. The Analysis of the Foreign Language Classroom // Studies in Second Language Acquisition, 1986, N 8/3, p. 293-308
  80. Girard D. Motivation: the Responsibility of the teacher // ELT Journal, 1977, N 31, p. 97-102
  81. Goodman K. Analysis of Oral Reading Miscues / Psycholinguistics and Reading. New York: Holt, Rinehart and Winston, 1973, p. 162
  82. Goodman K. Reading: A Psycholinguistic Guessing Game // D.V.Gunderson. Language and Reading. Washington D.C.: Center for Applied Linguistics, 1970, p. 113
  83. Green C.F., Christopher E.R. and J.Lam. Developing Discussion skills in the Classroom // ELT Journal, 1997, N 51/2, p. 135-143
  84. Halliday A. The House of TESEP and the Communication Approach: The Special needs of English Language Education // ELT Journal, 1994, v. 48 (1), p. 3-11
  85. Harmer J. The Practice of English language teaching. Harlow, UK, Longman, 1991, 296p.
  86. Harmer J. "How to Give Your Students Feedback" / Practical English Teaching, 1984, N 5, 2, p. 39-40
  87. Hymes D. On communicative competence / J.B.Pride and J.Holmes (eds.) Sociolinguistics. Harmondsworth: Penguin, 1972, p. 269-293

88. Innovative Approaches to Language Teaching. Robert W.Blair (ed.) Boston, Massachusets: Heinle and Heinle Publishers, 1982, 257 p.
89. Tarch C. and G.Kasper. The Role of Comprehension in Second Language Learning // Applied Linguistics, 1989, N 7/3, p. 257-274
90. Johnson K. The relationship between teachers beliefs and practices during literacy instruction for non-native speakers of English // Journal of Reading Behavior, 1992, v. 24, p.83-108
91. Jong W.N. de. The Language teaching profession: in a state of flux? // European Journal of Teacher Education, v. 12, 1989, N 2, p. 169-77
92. Jong W.N. de. Training EFL teachers for multicultural school / "The Teacher Trainer, v. 7, 1993, № 2, p. 14-16
93. Jong W.N. de. 1996, Open Frontiers: Heinemann: 118 p.
94. Kelly L.G. 25 Centuries of Language Teaching. Rowley, Massachusets: Newbury House, 1969, p. 136
95. Kohonen V. Reading Processes / S.Tella (ed.) Communicative Language Teaching in the Classroom, Report on CDCC, workshop 3, Finland, 1984, Strasbourg: Council of Europe, 1985, p. 21
96. Krashen S. Formal and informal linguistic environments in language acquisition and language learning // TESOL Quarterly, 1976, N10, p.157-168
97. Krashen S.D. Explorations in language acquisition. Heinemann: 2003, 93p.
98. Krumm H.J. 1984. "Effecting Change in Teacher/Student Interaction / S.Tella (ed.) Report on Council of Europe, workshop 3, June, 1984. Hameenlinna, Finland: Communicative Language Teaching in the Classroom. Strasbourg: Council of Europe, p. 34-40
99. Lado R. Evidence for an Expanded Role for Reading in Foreign Language Learning // Foreign Language Annals V, 1972, May, № 4, p. 451-454
100. Larcen-Freeman, D. Techniques and principles in language teaching. New York: Oxford University Press, 1986, 191 p.
101. Larcen-Freeman D. On the need for a theory of language teaching // Georgetown University Round Table on Language and Linguistics,

- J.T.Alatis (ed.) Wash. DC.: Georgetown University Press, 1990, p. 33-42
102. Jenkins J. Native Speaker, Non Native Speaker, and English as a foreign language: time for a change // IATEFL Newsletter, 1996, N 13, p. 10-11
103. Long M.H. and Crookes L. Three approaches to task-based Syllabus Design // TESOL Quarterly, 1992, N 26, 1, p. 27-56
104. Long M.H. and Porter P.A. Group work, inter-language talk and second language acquisition // TESOL Quarterly, 1986, N 19, 2, p. 207-28
105. Maclennan S. Integrating Lesson Planning and Class Management // ELT Journal, 1987, N 41, 3, p. 193-197
106. McGroarty M. Some meanings of communicative competence for second language students // TESOL Quarterly, 1984, N 18, p. 257-272
107. Littlewood W. Communicative language teaching: an introduction. Cambridge: New York: Cambridge University Press, 1981, 108 p.
108. Morrow K. and M.Schocker. Using texts in communicative approach // ELT Journal, 1987, N 14/4, p. 248-256
109. Norris W. Teaching Second Language Reading at the Advanced Level: Goals, Techniques and Procedures // TESOL Quarterly 4, N 1, March 1970, p. 28-29
110. Nunan D. The learner-centered curriculum. Cambridge: Cambridge University Press, 1988, 195 p.
111. Nunan D. Language teaching methodology. New York: Prentice Hall International, 1991, 264 p.
112. Nunan D. Research methods in language learning. Cambridge: Cambridge University Press, 1992, 141 p.
113. Paulston Ch.B., Bruder M.N. Teaching English as a Second Language. Techniques and Procedures. Winthrop Publishers, Inc., Cambridge, Massachusetts: 1997, p.155
114. Pegolo C. More efficient silent reading comprehension // Reading in a Foreign Language, 1985, N 3/1, p. 313-327
115. Phillips J.K. 1984. Practical Implications of Recent Research in Reading”,

Foreign Language Annals 17/4: 285-296

116. Pica T. Second Language Acquisition, Social Interaction and the Classroom // Applied Linguistics, 1987, N 8/1, p. 3-21
117. Pica T. and C.Doughty. The role of group work in classroom language acquisition // Studies in Second language Acquisition, 1985, N 7, 2, p. 233-48
118. Pica T., R.Young and C.Doughty. The impact of interaction on comprehension // TESOL Quarterly, 1987, N 21, 4, p. 737-58
119. Porter-Ladousse L. and Noble T. Oral Presentations: Group activity or one-man show / English Teaching Forum, 1991, N 29, 2, p. 31-2
120. Probhu N.S. The Dynamics of the Language Lesson //TESOL Quarterly, 1992, N 26, 2, p. 225-241
121. Raz H. The Crucial role of feedback and evaluation in language classes // The Teacher Trainer, 1992, N 6, 1, p. 15-17
122. Richards J.C. The dilemma of teacher education in second language teaching / J.Richards and D.Nunan (Eds.) Cambridge: Cambridge University Press, 1990, p. 3-13
123. Riley P. Social identity and intercultural communication // Levende Talen, 1989, p. 488-493
124. Richards J.C. The secret life of methods // TESOL Quarterly, 1984, N 18, 1, p. 7-23
125. Richarades J.C. and T.Rodgers. Method: Approach, design and procedure // TESOL Quarterly, 1982, N 16, 2, p. 153-68
126. Rivers W. Interaction as the key to teaching the language for communication-Interactive language teaching (ed. W.Rivers). Cambridge: New York: Cambridge University Press, 1987, 219 p.
127. Rivers W. Interactive language teaching. New York: Cambridge University Press, 1987, 219 p.
128. Rivers, W.M. Comprehension and Production in interactive language teaching // The Modern Language Journal 1986, N 70/1, p. 1-7
129. Savignon S.J. Research on the role of communication in classroom-based

- foreign language acquisition: on the interpretation, expression, negotiation of meaning / Foreign Language Acquisition Research and the Class-room, B.F.Feed (eds.) New York: Cambridge University Press, 1991, p15-40
130. Savignon S.J. Communicative language teaching: State of the Art // TESOL Quarterly, 1991, v. 25 (2), p. 261-266
131. Sharan, S. 1980. Cooperative learning in small groups: Recent methods and effects on achievement, attitudes, and ethnic relations // Review of Educational Research, 50, 2, p. 241-71
132. Slavin R.E. Cooperative learning // Review of Educational. Research, 1980, N 50, 2, p. 315-142
133. Smith F. Understanding Reading. New York: Holt, Rinehart and Winston, 1971, p. 158
134. Smith F. Twelve Easy Ways to Make Learning to Read Difficult // Smith F. (ed). Psycholinguistics and Reading. New York: How, Rinehatt and Winston, 1972, p. 184
135. Stern H.H. Analysis and experience as variables in second language pedagogy // B.Harley, P.Allen, J.Cummins and M.Swain (Eds.) The Development of Second Language Proficiency. Cambridge: Cambridge University Press, 1990, p. 57-81
136. Stern H.H. Methods that work. A smorgasbord of ideas for language teachers // Studies in Second Language Acquisition, 1985, p. 249-251
137. Schmidt R.W. The Role of Consciousness in second language learning // Applied Linguistics, 1990, N 11, 2, p. 129-58
138. Swaffar, J. The competing paradigm in adult language acquisition // The Modern Journal, 1989, v. 73, p. 301-314
139. Smith, C,T. Evaluating answers to comprehension questions // The Reading Teacher, 1978, N 37, p. 896-900
140. Stevick, E.W. The riddle of the “right method” // IATEFL Newsletter, 1990, N 109, p. 2-4
141. Terrell, T.A. A natural approach to the acquisition and learning of a

- language // *The Modern Language Journal*, 1991, v. 61, p. 325-336
142. Thompson A.G. Some misconceptions about communicative language teaching // *ELS Journal*, 1996, v. 50 (1), p. 9-15
143. Ur P. *A course in language teaching*. Cambridge: Cambridge University Press, 1991, 375 p.
144. Van Essen A.S. English among other European languages // *English-a world language*, v. 1. 1991, N 2, p. 6-13
145. White J. and P.M.Lightbown. Asking and answering in ESL classes // *Canadian Modern Language Review*, 1984, N40, p. 228-44
146. West M. *A General Service List of English Words*. New York: Longman, Green and Company, 1953, p. 163-177
147. West M. *Teaching English in Difficult Circumstances*. London: Longmans, Green and Company, 1960, p. 12-13
148. Whites M.S. Communicative language teaching: An incomplete revolution // *Foreign Language Annuals*, 1993, v. 25 (2), p. 137-154
149. Widdowson A.G. Authenticity and Autonymy in ELS // *Journal*, 1996, v. 50, p. 67-68
150. Widdowson H.G. Knowledge of Language and Ability for Use // *Applied Linguistics* 1989, N 10, 2, p. 128-37
151. Williems R. Top ten” principles for teaching reading // *ELT Journal*, 1986, N 40/1, p. 42-45
152. Wilson L.I. Reading in the ESOL Classroom // *TESOL Quarterly* 7, № 3 Septemver 1973, p. 259-267
153. Yunusov D. *A guide to English grammar*. Baku: Mutarjim, 2006, 282 p.
154. Yunusov D. Constancy and variety of complex syntactic units in languages of different systems. Istanbul: İkizler publication, 2007, 114 p.